

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Raně a vrcholně středověké osídlení na Teplicku

Dominika Kožešníková

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Archeologie

Bakalářská práce

Raně a vrcholně středověké osídlení na Teplicku

Dominika Kožešníková

Vedoucí práce:

Mgr. Ladislav Čapek

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Na tomto místě chci poděkovat vedoucímu mé práce Mgr. Ladislavu Čapkovi, za cenné rady a přínosné konzultace, díky kterým mohla tato práce vzniknout.

Práci věnuji jako poděkování své rodině a blízkým přátelům, kteří mne nejen po dobu psaní této práce, ale i po dobu celého studia obětavě podporovali.

OBSAH

1. ÚVOD	3
1. 1 Metoda práce.....	3
2. GEOGRAFICKÉ A GEOMORFOLOGICKÉ VYMEZENÍ OBLASTI TEPLICKA	4
3. PERIODIZACE ZVOLENÉHO OBDOBÍ	7
4. DOSAVADNÍ STAV HISTORICKÉHO A ARCHEOLOGICKÉHO POZNÁNÍ SEVEROZÁPADNÍCH ČECH A TEPLICKA VE STŘEDOVĚKU	7
4.1 Archeologické aktivity teplického muzea	8
4.2 Archeologické aktivity Archeologického ústavu AV	9
5. RANÝ STŘEDOVĚK	10
5.1 Hradiště	13
Zabrušany	13
Bílina	15
5.2 Dvorce	17
5.3 Rovinná sídliště	18
5.4 Pohřebiště	23
5.5 Sakrální románská architektura	28
6. VRCHOLNÝ STŘEDOVĚK	32
6.1 Města	32
6.2 Vesnická sídliště	34
6.3 Šlechtická sídla.....	36
6.4 Kostelní pohřebiště.....	39
6.5 Sakrální gotická architektura	40
7. KERAMIKA	41
7.1 Keramika starohradištního a středohradištního období.....	41
7.2 Keramika mladohradištního období.....	42
7.3 Keramika vrcholně středověká	42
8. TRANSFORMACE OSÍDLENÍ A POSTUPY KOLONIZACE V OBLASTI SEVEROZÁPADNÍCH ČECH.....	43

9. ZÁVĚR.....	48
10. ABECEDNÍ SOUPIS LOKALIT PODLE ARCHEOLOGICKÉ DATABÁZE ČECH (ADČ).....	49
11. RESUMÉ	51
12. POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY	51
12.1 Použité prameny:.....	51
12.2. Použitá literatura.....	52
12.3 Přílohy	57

1. ÚVOD

Cílem předložené bakalářské práce je shrnutí dosavadních dostupných informací o sídelních, pohřebních a sociálních strukturách z oblasti teplického regionu z období raného a vrcholného středověku. Informace jsou čerpány především z regionálních publikací a historických (písemných) pramenů. Vybraná archeologická data jsou založena na stávající Archeologické databázi Čech (ADČR) a její revizi. K jednotlivým areálům a jejich komponentám je sledován prostorový vztah pomocí map, které jsou obsaženy v kapitole příloh, pro jejichž vytvoření byl použit program ArcGIS (geografický informační systém).

V práci nechybí kapitoly věnované geografickému a geomorfologickému vymezení oblasti, periodizace zvoleného úseku a shrnutí archeologického a historického stavu poznání. Bakalářská práce shrnuje dosavadní historické a archeologické poznání středověkých komponent daného regionu a vytváří tak ucelený seznam lokalit, na základě publikovaných informací a dat z Archeologické databáze Čech.

Z důvodu objemu dat, počtu řešených lokalit a velikosti regionu nebylo nakonec přistoupeno k vlastní dokumentační nebo drobné terénní činnosti. V kapitole o keramických artefaktech jsem pouze představila základní rozbor poznatků o vývoji raně a vrcholně středověké keramiky v regionu.

Součástí práce je databáze lokalit, pro jejíž vypracování byl použit program Microsoft Access 2010. Databáze sloužila jako podklad pro vypracování zmíněných map k systematické dokumentaci a analýze středověkých areálů a jejich komponent (viz výše). Databáze dále obsahuje tabulku literatury, která umožňuje rychlé vyhledávání informací k jednotlivým sídelním či pohřebním komponentám. Seznam lokalit je pak uveden na konci této práce (kap. 10).

1. 1 Metoda práce

Výsledná zhodnocení a závěry jsou v této bakalářské práci založeny především na rešerši dostupné literatury (tj. historických a písemných

pramenů). Na základě práce s těmito prameny proběhla i revize Archeologické databáze Čech (ADČR), kterou jsem následně převedla do vlastní databáze v programu Microsoft Access. Hlavními objekty v databázi jsou jednotlivé lokality, kde jejich deskriptory jsou typy komponenty každé lokality, dále jsou zde souřadnice v souřadnicovém systému S-JTSK, získané právě skrze revizi ADČR, období, ve kterém dané lokality existovaly a plnily svou funkci. Další dva deskriptory se týkají keramických fragmentů a případných nekeramických nálezů. V poznámce jsou informace o typech nekeramických artefaktů.

Součástí příloh této práce jsou mapy vypracované v programu ArcMap, kam byly zaneseny souřadnice jednotlivých lokalit, získané na základě revize Archeologické databáze Čech, která tyto informace obsahuje. Seznam lokalit, se kterými bylo pracováno, je na konci této práce v kapitole 10.

2. GEOGRAFICKÉ A GEOMORFOLOGICKÉ VYMEZENÍ OBLASTI TEPLICKA

Hranice zkoumané oblasti vymezuje území stanovené dnešním okresem Teplice (viz Mapa 1). Okres Teplice sousedí se čtyřmi dalšími okresy Ústeckého kraje. Na jihu je to okres Louny, na jihovýchodě okres Litoměřice, východně sousedí s okresem Ústí nad Labem, západně s okresem Most a jeho severozápadní hranici pak tvoří státní hranice s Německem.

Do severočeského kraje, jehož součástí je právě sledované území, zasahují čtyři soustavy České vysočiny: Krušnohorská soustava, jakožto nejrozsáhlejší geomorfologická jednotka ve sledované oblasti, Krkonoško-jesenická soustava, Poberounská soustava a Česká tabule (Mištera 1984, 131). Krušné hory vstupují do celého Severočeského kraje v oblasti jejich nejvyššího vrcholu (Klínovce 1244 m. n. m.). Odtud se táhnou k severovýchodu a mírně klesají až ke své hranici s Děčínskou vrchovinou (Týž, 131). Povrch Krušných hor pokrývá 0,5 – 5m mocná vrstva zvětralin, na nichž se místy utvořila rašeliniště. Nad úroveň vrcholových plošin vystupují skalní útvary modelované

mrazovým zvětráváním. Hranici určuje rozhraní pískovců a krušnohorského krystalinika (Anděl a kol. 2000, 26).

Nejrozsáhlejší vhloubenou geomorfologickou jednotkou v kraji je Mostecká pánev, jejíž část se bezprostředně pod Krušnými horami s povrchem ve výši 250 – 300 m nazývá Chomutovsko-teplickou pánví (Mištera 1984, 131-132).

V Mostecké pánvi jsou v povodí Ohře a Bíliny vyvinuta široce rozevřená údolí, jejichž výskyt je však oproti původnímu přírodnímu reliéfu zásadně redukován, neboť většina svahových krušnohorských toků je dnes uměle odváděna sběrnými kanály (Anděl a kol. 2000, 26). Z hlediska typologického se řadí k pánvím na nezpevněných třetihorních strukturách. Její podcelek Žatecká pánev proniká mezi Doupovské hory a České středohoří, které zaujímá centrální polohu v Severočeském kraji a představuje největší souvislou mlado-vulkanickou oblast České vysočiny (Mištera 1984, 131-132). V rámci sledovaného území okresu Teplice oblast Českého středohoří zasahuje pouze do jeho jižní části (Váňa 1976, 390).

Osou celého území je řeka Bílina, pramenící v krušnohorském krystaliniku a protékající od Jirkova (okr. Chomutov) poměrně sevřeným údolím a dále mezi vyvělinami Českého středohoří až k Labi, do něhož se vlévá u Ústí nad Labem (Váňa 1976, 390).

Pro půdní poměry v oblasti Bílinska na Teplicku jsou charakteristické zejména těžší, minerálně bohaté a silně alkalické půdy, jež se vytvářely na křídovém podkladě. Naproti tomu v povodí Bělina směrem k Mostu se uplatňují spíše lehké pleistocénní, písčité i štěrkovité náplavy (Týž, 390).

Většinu území pokrývají oglejené hnědé půdy. Půdotvorným substrátem jsou sprašové hlíny, hlinité a jílovité ledovcové uloženiny, smíšené svahoviny, jíly, odvápněné slínovce a poměrně často i hlubší, zrnitostně těžší zvětraliny pevných hornin. Pseudogleje se pak uplatňují na smíšených písčitojílovitých křídových a terciérních sedimentech (Tomášek 2000, 48).

V oblasti Bíliny jsou to dále smonice, omezené svým výskytem pouze na severočeskou hnědouhelnou pánev (zejména Chomutovsko), kde se vytvořily na montmorillonitických třetihorních jílech (Tomášek 2000, 45).

Dále na Bílinsku nalézáme tzv. antropogenní půdy, tedy půdy výrazně ovlivněné lidskou činností nebo půdy uměle vytvořené člověkem. Tyto půdy jsou typické pro silně industrializované oblasti, poznamenané hlavně těžební a energetickou činností, nebo pro výrazně urbanizovaná území (Týž, 59). Na antropogenní transformaci reliéfu se dnes v Krušných horách nejvíce podílejí zásahy způsobené právě dolováním, ale i velkoplošnou lesní těžbou, zemědělstvím, výstavbou a povrchovou těžbou stavebních surovin či rašeliny (Anděl a kol. 2000, 25).

Do sledovaného území částečně zasahují i černozemě nacházející se především v oblasti Českého středohoří v jižní oblasti regionu (Tomášek 2000).

Klimaticky patří oblast k mírně teplým oblastem Čech a řadí se mezi sušší kraje České republiky na rozhraní suché oblasti s teplým až mírně teplým jarem, krátkou a suchou, mírnou zimou. Sněhová pokrývka má zde většinou kratšího trvání. Původnost porostu, který se dnes v tomto kraji nachází, je možné rekonstruovat na základě souvislostí s nadmořskou výškou, kvalitou půdy, klimatem atd. (Quitt 1971, 9-15; Váňa 1976, 390).

V oblasti jsou poměrně jasné místní podnebné rozdíly, přičemž severní oblast je chladnější (tedy kolem 7- 8° C roční průměrné teploty na úpatích). Ročně je zde mezi 450 – 500 mm srážek (Kunský 1975, 150).

Z hlediska biosféry je možno říci, že krušnohorská oblast spadá do smrkovo – bukovo - jedlového stupně. Lesy, převážně bučiny, byly v minulosti z hospodářsky výhodnějšího hlediska přeměněny na smrkové monokultury. Do sledovaného území dále z hlediska biosféry zařazujeme i Mosteckou pánev a České středohoří, které lze charakterizovat doubravami, lesostepmi a skalními stepmi. Přírodní ráz Mostecké pánve se v minulosti vyznačoval především zastoupením dubohabrových hájů, olšin a doubrav (Mištera 1984, 134 - 135).

Výškové rozdíly způsobují velkou pestrost rostlinných pater, kde se vedle zmiňovaných stepí, doubrav a olšin objevují ve vyšších zeměpisných polohách i příměsi klenů a místy borů (Kunský 1975, 151).

3. PERIODIZACE ZVOLENÉHO OBDOBÍ

Periodizace vycházela z tradiční a ustálené chronologie raného středověku vytvořené již J. Eisnerem. Ten z hlediska tradiční archeologické periodizace rozčleňuje vývoj osídlení na období: časně slovanského období (6. – část 7. století), starší dobu hradištní (7. – 8. století), střední dobu hradištní (9. a 1. pol. 10. stol.), mladší dobu hradištní (2. pol. 10. stol. a 11. stol.), pozdní dobu hradištní (12. a 1. polovina 13. stol.) a vrcholný středověk (Eisner 1966, 137).

Podle J. Bubeníka lze dále také oblast severozápadních Čech v raném středověku (6. – počátek 13. století) rozdělit do několika sídelních území, vymezených jak geograficky, tak archeologicky a tato území lze dále dělit na sídelní komory, případně až další celky (Bubeník 1988, 51). Rozsáhlé území celých SZ Čech se rozprostírá v povodí Bělé v Podkrušnohoří a v přilehlé části povodí Labe až po Děčínsko (Tamtéž, 51).

Starší část vývoje (rámcově 6. – 9. století) lze spojovat s centrem na hradišti u Zabušan. Mladší období (rámcově 10. – počátek 13. století) je spojováno s bílinským hradským obvodem raně středověkého českého státu s ústředím v Bílině (Bubeník 1988a). Samostatné kapitole zabrušanského hradiště se však budu dále věnovat v kapitole o raně středověkých hradištích (viz kap. 5.1).

Jihovýchodní hranici tvoří historické regiony Litoměřicka a Lovosicka. Regiony dolního Poohří už jsou ale oblastmi více vzdálenými a netýkají se zpracování této práce o teplickém regionu.

4. DOSAVADNÍ STAV HISTORICKÉHO A ARCHEOLOGICKÉHO POZNÁNÍ SEVEROZÁPADNÍCH ČECH A TEPLICKA VE STŘEDOVĚKU

Práce věnované přímo teplickému regionu jsou většinou zahrnuty do publikací a odborných výstupů týkajících se především celkového osídlení severozápadních Čech, bez rozdílu o jakou část dnešních katastrálních území se jedná. To je způsobeno faktem, že Severozápadní Čechy byly kontinuálně osidlovány již od pravěku jako celek a nebyly v řadě publikací rozlišovány na tehdy ještě neexistující dnešní okresy. Existuje však i několik publikací

věnujících se komplexně jednotlivým oblastem teplického regionu (např. Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994; Rusó 1991). Systematický výzkum středověkého osídlení byl zahájen až v souvislosti s výzkumem zázemí středověkého Mostu. Většina archeologických akcí v regionu se týkala záchranných výzkumů v souvislosti s těžbou hnědého uhlí (Klápště 1994a, 8).

4.1 Archeologické aktivity teplického muzea

První systematická bádání a dokumentace archeologických sbírek v okrese Teplice přišla spolu s prvními léty činnosti nově založené teplické Muzejní společnosti v roce 1894. V prvních letech docházelo pod vedením **R. Weinzierla** ke shromažďování nálezů ze soukromých sbírek apod. Z počátku docházelo zejména ke kompletaci a tvorbě archeologického depozitáře, kupříkladu odkupováním ze soukromých sbírek. Po roce 1945 byly první měsíce věnovány především revizi sbírek pracovníky Národního muzea v Praze J. Neustupným, K. Tučkem a L. Hájkem. R. Weinzierl od počátku realizoval myšlenku budovat ústav jako Ústřední archeologické muzeum severních Čech. Na přelomu 19. a 20. století byla tedy dána jasná koncepce práce muzea a uzavřena první etapa budování archeologické sbírky teplického muzea čítající přes 30 000 sbírkových předmětů. Kromě toho se R. Weinzierl věnoval se svými spolupracovníky A. Pobelem a J. Kamitzem terénním aktivitám, zaměřeným na Litoměřicko, Teplicko, Mostecko a Ústecko. Výzkumné akce a důležité povrchové sběry byly pravidelně zveřejňovány ve výročních zprávách teplické muzejní společnosti (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 6 – 10). Hlavní osobností archeologie teplického regionu se stal bezesporu **Zdeněk Váňa**, který navázal na koncepci R. Weinzierla a věnoval se archeologickému poznání tehdejšímu zaměření raně středověké archeologie na slovanskou archeologii, v rámci celých severozápadních Čech. Důraz ve své odborné činnosti kladl především na období raného středověku v oblasti Severozápadních Čech. V průběhu 50. let byl jmenován ředitelem teplického muzea a ve stejné době také započaly jeho největší terénní aktivity, týkající se

výzkumu raně středověkých hradišť. Zjišťovací výzkum provedl Z. Váňa na hradišti u Zabušan (Váňa 1951; Týž 1952; Týž 1976). Zahájil systematický výzkum hradiště v Bílině (Váňa 1953; Týž 1967; Týž 1976). Právě tento výzkum však Z. Váňa dokončil již jako zaměstnanec Archeologického ústavu ČSAV v Praze, kam z Teplic odešel v roce 1953 (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 10).

Téměř do poloviny 60. let je archeologická práce teplického muzea v určitém úpadku a to až do r. 1963, kdy je místo archeologa obsazeno **Petrem Budinským** (Týž, 11).

V období 70. let začalo muzeum budovat tým odborných pracovníků, mezi které patřili **Jiří Waldhauser**, který se zabýval především terénní činností na Teplicku, Mostecku, Ústecku a Litoměřicku a **František Gabriel**, který byl zaměřen hlavně na oblast Českolipska, Děčínska a stejně jako J. Waldhauser Litoměřicka. V neposlední řadě to byl i **Jiří Muška** (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 12 - 13).

Alexandra Rusó nastoupila do funkce odborného pracovníka v roce 1982. Je specialistkou především na raně středověkou archeologii. Její práce se týkají jednotlivých výzkumů provedených regionálním muzeem Teplice a publikovaných výstupů a zpracování archeologických výzkumů a prezentace nálezového materiálu (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 13; Rusó 1986; Rusó 1991; Rusó 1994).

Josef Bubeník se věnoval především revizi nálezového fondu zkoumané oblasti a jeho souvislostem k přírodním podmínkám, topografii apod. z období raného středověku. J. Bubeník se proto zařazuje mezi další významné osobnosti regionální archeologie (Bubeník 1976; Týž 1979; Týž 1980; Týž 1988ab; Týž 1991; Týž 2002).

4.2 Archeologické aktivity Archeologického ústavu AV

Dalším archeologem, zabývajícím se do hloubky problematikou studia dějin osídlení v Čechách, jeho proměnou, středověkou transformací v oblasti

severozápadních Čech, zejména na Mostecku, kde ve své publikaci zmiňuje i vznik bílinského hradiště a jeho historii, je **Jan Klápště**, (Klápště 1979; Týž 1994ab; Týž 2005).

Významné objevy přináší do poznání období středověku práce **Petra Meduny**, který se mimo jiné zabývá dále i přímo oblastí sledovaného území, a to konkrétně výzkumem raně středověkého sídliště v Hrdlovce a výzkumem zaniklého klášterního dvora Hrnčíře (Meduna 1999; Týž 2002; Týž 2006).

V neposlední řadě dále můžeme jmenovat mezi ostatními badateli a archeology i **Michala Lutovského**, působícího v Ústavu archeologické památkové péče středních Čech v Praze, který svou prací přispěl kupříkladu k novějšímu poznání vnějšího valu zabrušanského hradiště (Lutovský 2003).

5. RANÝ STŘEDOVĚK

Raný středověk je archeologickým svědectvím představován jako období sídelního postupu, který považujeme na jedné straně za odraz populačního tlaku a snahu o řešení přelidňování sídelních areálů na straně druhé k tomu mohly vést i ekonomické důvody (vyhledávání zdrojů surovin), a dále mocensko-politické ambice raně přemyslovského státu. K důvodům pro sídelní postup v raném středověku však mohly vést i problémy, jako nedostatečné zdroje surovin, což je dnes považováno za jednu z nejčastějších příčin pohybu v tomto období (Klápště 1994b, 9 – 19; Žemlička 1997).

Raný středověk je dále členěn na několik dílčích období (viz níže; Eisner 1966, 137; Bubeník 1988).

Časně slovanské období (6. a počátek 7. století)

Chronologické období časně slovanského období Teplické muzeum ve svých terénních aktivitách až na výjimky většinou neobsáhlo (viz kap. 5.3).

Původ nejstarších Slovanů hledáme mezi indoevropskými národy, kdy jejich první sídla nacházíme někde mezi Dněprem, Dněstrem, horní Vislou a povodí

řeky Pripjati. Nejstarší skupiny, se k nám dostaly koncem 5. a v 1. polovině 6. století. V Čechách lze v tomto období počítat s téměř stem sídelních a pohřebních lokalit časně slovanského období (Zeman 1976). Mezi tyto nálezy ve zkoumaném regionu patří především sídlištní objekty na Bílinsku a Duchcovsku (viz níže, kap. 5.3).

Starší doba hradištní (7. – 8. století)

Z oblasti sledovaného regionu nebyly prozatím získány archeologické prameny, které lze bezpečně datovat do 7. století. Toto období je pro vývoj v raném středověku velmi dynamické, vzhledem k tomu, že se jedná o období hospodářské stabilizace, vznik kmenového svazu stmelěného pod Sámovým vedením. Odraz změny ve společenské struktuře spatřujeme v zakládání hradišť. Zakládání hradišť zároveň přispívá ke stabilizaci zemědělského systému (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 121-122). To souvisí s tím, že hradiště potřebovala ke své existenci zemědělská zázemí. Pokud v daném regionu se vyskytují již hradiště, nutně se to ve struktuře osídlení musí odrazit v nálezech rovinných sídlišť v zázemí hradišť (Tamtéž, 122). V tomto období jednotlivá sídliště začala postupovat oproti období předchozímu do vyšších a méně úrodných míst, položených nad 400 m. n. m. Spolu s rozšiřováním obvodu obydlených oblastí nepřestávalo ani zahušťování stávající sídelní mozaiky. Tato tendence pak pokračovala po celý raný středověk (Klápště 2005, 171 – 173).

Střední doba hradištní (9. – 1. polovina 10. století)

Vyvrácení avarské říše Karlem Velikým na přelomu 8. – 9. století znamenalo významnou změnu v oblasti politických a mocenských poměrů. Během 9. století docházelo k velkému rozvoji raně středověkého osidlování v jednotlivých regionech Čech, avšak s různou intenzitou (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 125). Sledovaná oblast je spojována s hradištěm v Zabušanech (Tamtéž, 126).

Významným mezníkem je také 10. století pro důraz na směnu, založenou na vztahu nabídky a poptávky. Nástrojem směny se stal trh, který vstupoval do středověkého života v etapách. Jeho prvopočátky právě v 10. století souvisely s nároky elity a s dálkovou směnou, která překračovala poměrně velké geografické vzdálenosti. Luxusní zboží, které bylo směnou získáváno, potvrzovalo elitě moc a sloužilo k upevnění jejího sociálního statutu (Klápště 2005, 315 – 316).

Kolem poloviny 10. století pak začala další kapitola budování přemyslovského státu, při kterém si panovníci prostřednictvím zakládání nových hradů podmanili nakonec českou zemi jako celek (Klápště 2005, 325).

Mladší a pozdní doba hradištní (2. polovina 10. – 12. století)

V tomto období je jasný projev mocenské expanze raně středověkého přemyslovského státu, který se nepochybně odrazil ve struktuře osídlení. Starší „kmenová“ hradiště, viz Zabuřany, končí svou existenci a jsou nahrazeny kvalitativně vyššími sídelními areály s centrální organizací pod správou hradské organizace přemyslovského státu. Důležitým obdobím je 2. polovina 10. století pro začínající ražbu mincí a s ní související monetarizací směny (Klápště 2005, 316).

Velmi významnou roli hrála právě přemyslovská hradiště, která fungovala jako centra moci. Do těchto center byli dosazováni kasteláni, kteří zde zastupovali panovníka. Kastelán ručil za udržování míru, velel vojsku hradského obvodu, součástí jeho pravomocí bylo vykonávat soudní moc a odpovídal za svěřené území (Žemlička 1997, 181).

V oblasti vymezeného teplického regionu, tedy především Teplicka, Duchcovska a Bílinska, se tento proces odrazil v poklesu významu hradiště v Zabuřanech a jeho nahrazením správním centrem v Bílině (Váňa 1976).

5.1 Hradiště

Zabrušany

Zabrušanské hradiště je položeno na ostrožně v nadmořské výšce 230 m, přibližně ve středu mezi Krušnými horami a Českým středohořím, v krajině s nepříliš výrazným výškovým reliéfem (obr 1; Rusó 1991, 8). Areál hradiště byl chráněn bažinatým terénem. Západní, východní i severní strana byly terasovitě upraveny a pravděpodobně opatřeny i palisádou. Svahy zde byly strmější (Váňa 1976, 464). Přístup na ostrožnu umožňovala pouze jižní strana (Rusó 1991, 8).

Zabrušanské hradiště bylo objeveno teplickým badatelem Antonem Hermannem Fasslem, který na této lokalitě prováděl výzkum od roku 1883 (Fassl 1888, 213 – 214). První zjišťovací a systematické výzkumy byly na hradišti provedeny v letech 1950 – 1951 Z. Váňou. Výzkum Z. Váni byl zaměřen především na problematiku opevnění zabrušanského hradiště (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 126; Váňa 1951; Týž 1976, 463 – 473). Na základě srovnání stavby obou prozkoumaných hradeb Váňa konstatoval, že zabrušanská fortifikace si zachovává základní schéma: příkop – berma – čelní zeď – dřevohlinité těleso s rošty nebo komorami – případně i vnitřní žlab (obr. 20; Váňa 1976, 464, 466). Výzkum z roku 1951 přinesl, z prostor pod vnitřním valem, nálezy kostí, keramiky, kostěných nástrojů, kamenných brousků, hliněných vřeten, provrtané mušle, skořápky z vajec a bronzovou náušnici (Váňa 1951). Nalezená keramika byla převážně mladohradištního rázu, avšak vyskytly se i nálezy staro – a středohradištního charakteru (Rusó 1991, 8-9).

Sonda na tomto svahu odkryla destrukční vrstvy popele a uhlíků. Podle nalezené keramiky došlo tedy někdy v mladší době hradištní k požáru. Z. Váňa z původního usuzování, konce zabrušanského hradiště do 2. poloviny 11. století, ustoupil a datoval trvání charakteristické keramiky zabrušanského typu, stejně jako zánik hradiště, již k polovině 11. století (Rusó 1991, 9; Rusó 1994).

Na podzim roku 1951 byl prokopán zachovalejší střední val (Váňa 1951, 59). I zde byly nalezeny viditelné stopy po proběhlém požáru. Konstrukce valu obsahovala starší fortifikaci – navršený hliněný násyp, vysoký asi 2 m, nesoucí

původně na vrcholu pravděpodobně palisádu (Váňa 1976, 466). Další část obranného systému byla nalezena jihovýchodně od vnějšího valu, kde A. Rusó identifikovala v r. 1984 nehluboký příkop, do něhož byly zapuštěny kůly v ostrém úhlu tzv. ostrokozy, směřující proti nepříteli (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 128).

Počátky zabrušanského hradiště náleží pravděpodobně konci 8. a počátku 9. století, tedy do střední doby hradištní. Velmi ojedinělé nálezy naznačují, že k osídlení ostrožny, na které vzniklo později již zmiňované hradiště, mohlo dojít již v období stěhování národů, avšak k rozvoji hradiště jako takového dochází až ve výše zmíněném 9. století (Rusó 1991, 65). Těžiště vývoje zabrušanského hradiště se promítá do doby kmenových útvarů (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 134).

Po založení hradiště v Bílině význam Zabrušan značně poklesl. Hradiště podle mínění Z. Váni nezaniklo, neboť jeho významná strategická poloha v podkrušnohorském údolí je mohla předurčit k tomu, aby bylo využito jako ochrana cesty, vedoucí Nakléřovským průsmykem přes Chlumec na Bílinu. Zabrušanské hradiště tedy podle Z. Váni a A. Rusó mohlo sloužit spolu s dalším hradištěm v Chlumci, založeným na přelomu 10. a 11. století Přemyslovci, jako předpolí a ochrana přístupu k nově založenému hradišti a správním centru v Bílině (Rusó 1988; Týž 1991, 13; Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 134; Váňa 1955, 127).

Opevněný areál byl centrem sídelního regionu a poskytoval záruky ochrany v případě válečných nájezdů (Rusó 1991, 66). Z archeologických nálezů je patrné, že obyvatelé hradiště udržovali kontakt s Velkou Moravou. To můžeme dokládat nálezem nedalekého, bohatého ženského hrobu v Želénkách, který mohl souviset s elitou sídlící na hradišti v Zabrušanech, (viz níže, kap. 5.4), jejíž šperky a křížek na čele ukazovaly přijetí křtu a šperky pocházející z tohoto hrobu lze zařadit přímo na Velkou Moravu (Rusó 1991, 66).

Narůstající intenzita osídlení se odráží na narůstajícím počtu nádob, které se na hradišti ve zlomcích dochovaly. Typická kolková výzdoba zabrušanské

keramiky umožňuje dále sledovat produkci v širším teritoriu celých severozápadních Čech (Tamtéž, 66; Rusó 1994).

Zánik hradiště lze patrně spojovat s vpádem a pleněním krajiny saským vojskem v roce 1040 kolem řeky Bíliny, ačkoliv ztráta významu hradu, jako střediska regionu, je patrná již ze závěru 10. století, kdy tuto funkci převzalo správní centrum v Bílině (Rusó 1991, 66).

Bílina

Bílina je považovaná za velmi významnou archeologickou lokalitu, již přes sto let, kdy se poprvé objevuje zájem o její bohatou historii a spolu s tímto zájmem přichází i první zmínky týkající se archeologických prací a výzkumů. Všechny poznatky, ostatně jako u každého archeologického výzkumu, jsou ale limitovány i rozsahem samotného terénního výzkumu, který pohled na danou lokalitu může značně zkreslit nebo ovlivnit (obr. 2; Klápště 1994a, 9).

Raně středověká Bílina patřila k důležitým mocenským oporám přemyslovského státu, ke zdejšímu hradu se vázaly významné funkce správní, ekonomické, vojenské, církevní i politické. Odtud byla ovládána bílinská provincie sahající od Mostecka až na Ústecko a význam tohoto centra citelně stoupal v dobách válečných střetů překračujících nedaleké Krušné hory. Počátky přemyslovské Bíliny, které jsou kladeny zhruba do 2. poloviny 10. stol., 11. a 12. stol., přináší několik zpráv o bílinských hradeckých úřednících, kdy na konci 2. desetiletí 13. stol. vystupuje poslední známý castellanus de Belina (Klápště 1994a, 9).

Zakládání kostelů v Čechách od 9. století byl proces spjatý s přijetím nové křesťanské víry. Avšak zakládání vlastní sakrální stavby správcem knížecího hradu v 11. století znamenalo výrazný projev samostatnosti. V Bílině nebyla doposud sakrální stavba odkryta, avšak obecně lze předpokládat její existenci, jako na jiných raně středověkých hradištích (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 126). Kostel sv. Petra a Pavla byl založen bílinským správcem Mstišem

v 60. letech 11. století, kdy zaujímal velmi zvláštní postavení (viz kap. 5.5) (Klápště 2005, 49; KOSMAS, 102).

V době panování krále Václava I. (1230-1253) změnila Bílina svého majitele a během 13. stol. tu vznikl šlechtický hrad a poddanské město (Klápště 1994a, 9).

Výzkumu přemyslovské Bíliny, jak již bylo řečeno, se dostávalo zájmu již v polovině 19. století, kdy inženýr Jan Pudil publikoval první plán a popis bílinského hradiště, se snahou zjistit informace o zde původně stávajícím hradu. Zásadní rozšíření interpretačních možností přinesl teprve systematický výzkum pod vedením Zdeňka Váni v letech 1952, 1961-1964 a 1966 (Klápště 1994a).

Bílinské hradiště zaujímá plochu 7,25 ha, tedy část na východním okraji města v poloze dnešního zámeckého parku. Jeho plocha je vymezena na východě mohutným příčným valem zesíleným v místě vstupu do hradiště a opatřeným značně širokým příkopem a nižším valem na západní straně obráceným proti snížené a tudíž snadno dostupné ostrožně, na které byl vybudován hrad (Čtverák – Lutovský – Slabina – Smejtek 2003, 36 – 39; Váňa 1953, 481).

Jediný přístup z východního směru hájil, dnes již téměř zaniklý val s příkopem přetínajícím napříč ostrožnu. Na zúžené šiji byl vystavěn mohutný, přes 10 m vysoký střední val (obr. 21), oddělující předhradí a vnitřní hradiště – akropoli. Původní hradba měla kamennou čelní zeď a dřevohlinitou konstrukci s rošty a komorami. Ve druhé fázi byla zadní dřevěná stěna nahrazena hlinitým náspem a proložená rošty, čímž se hradba rozšířila až na 14 metrů. Nejmladší přestavbou, datovanou na základě nálezů do 12. století, vznikla šířka až kolem 19 m a zahrnovala čelní i zadní zeď z opukových kamenů (obr. 3; Čtverák – Lutovský – Slabina – Smejtek 2003, 36 – 39).

Počátky bílinského hradiště, jakožto velmi významného přemyslovského správního centra, leží v poslední třetině 10. století. Svou funkci pak hradiště plnilo po celé 11. a 12. století, kdy se v areálu vnitřního hradu začalo i pohybovat, tehdy zde patrně stál i kostel, jehož existenci se však archeologicky nepodařilo doložit. K zániku hradiště, v podobě klidného opuštění celého

objektu, došlo před polovinou 13. století, kdy přestala existovat jako správní hradiště (Tamtéž, 36-39).

5.2 Dvorce

Popis raně středověkých dvorů a výčet jejich inventáře je důležitým pramenem pro poznání ekonomického systému raného středověku v Čechách (Meduna 2008, 269).

Dvorec je považován za nižší formu středověkého feudálního sídla. V raném středověku představovaly lehce ohrazené dvory, často s románským vlastním tribunovým kostelem, základní typ sídla nově se formující pozemkové šlechty. Ve vrcholném středověku byly tyto dvory typem vesnického feudálního sídla stojícího mezi panskými domy a tvrzemi. Dvory mohly mít věž, ale v jejich opevnění či spíše ohrazení se nevyskytují příkopy (Durdík 2001, 83). Faktem ale je, že o jejich charakteru máme dosud málo informací. Asi nejlépe publikované příklady jsou Bedřichův Světec (okr. Most) a Vroutek u Podbořan (J. Klápště 1994a). Dvorce v 11. století již nespolehají na bezpečí opevněných hradišť, ale ležely ve volné krajině a rozhojňovaly tak síť centrálních lokalit (Klápště 2005, 43).

Většina raně středověkých dvorů ve zkoumané oblasti Teplicka nebyla podrobně archeologicky zkoumána. Významnou a archeologicky zkoumanou lokalitou v tomto okrese je však grangie cisterciáckého kláštera Hrnčíře, zkoumaný P. Medunou.

Lokalita **Hrnčíře** k. ú. Jenišův Újezd, byla lokalizována během vyhodnocování potenciálně ohrožených nalezišť těžební činností. Právě Hrnčíře byly poznamenány klášterním hospodařením oseckého kláštera přebudováním na grangii, tedy dvůr s monumentální sýpkou, která se stala jedním z klíčových argumentů pro identifikaci zaniklého sídliště. V letech 1996 – 1997 došlo k odkrytí neporušené části lokality. Starší část sýpky byla ve dřevě provedená kopie západoevropských grangií, rozsáhlých ohrazených areálů s velkými sýpkami. Tuto nejstarší fázi vymezoval asi 3 m široký a zhruba 0,8 m hluboký

příkop s proměnlivým sklonem stěn a mírně zaobleným dnem. Mladší fáze je spíše běžný dvůr, nelišící se od běžných hospodářských dvorů světských feudálů (obr. 25; Meduna 2002, 153).

Z několika desítek objektů lze vyčlenit několik základních komponent, mezi kterými hlavní místo zaujímá dům o minimální délce 8 m a šířce kolem 6 m, který stál na východní straně celé usedlosti dvora. Z jeho vnitřního vybavení se dochovala mírně zahloubená pec, se stěnami z jílu. Rozmanitost nalezeného keramického souboru i nekeramických předmětů vede k otázce sociálního zařazení obyvatel usedlosti. Nálezy tzv. hrnčířských čepelí i obnovovaná centrální pec by mohly být hlavním argumentem pro pobyt klášterního řemeslníka. Jezdecká výstroj, militaria a duté sklo pro změnu dávají přednost úvahám o sídle nápravníka či správce dvora. Interpretace tedy záleží na důrazu, který budeme klást na jednotlivé složky nálezového fondu (Meduna 2002, 154 – 155).

Bez bližšího určení a provedeného archeologického výzkumu jsou dále zmiňovány dvory v **Jenišově Újezdu** a **Duchcovu**. Bližší informace však stále chybí (Lissek 2006, 89 – 114).

5.3 Rovinná sídliště

První archeologicky doložená sídliště z nejstaršího úseku raného středověku pochází ze záchranného výzkumu v souvislosti se skrývkou pro důl Pokrok, kdy byl objeven raně středověký objekt sídlištního charakteru v k. ú. **Lipticích**. Tento objekt tvořila jáma nepravidelného půdorysu o rozměrech 2,5 x 2 m, která se kotlovitě zahlubovala do podloží. Výplň tvořila černá hlína s velkým množstvím kamenů. Z nalezených artefaktů lze jmenovat zvířecí kosti, zlomky keramiky, mazanice, fragment hliněného kotouče, hliněný přeslen a kamenný brousek (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 120). Objekt je interpretován jako součást původního raně středověkého areálu s obytnými komponentami (Bubeník 1979, 151 – 162). Keramický soubor z objektu náleží svými znaky k časně slovanské keramice (Bubeník 1979, 152 – 160). Datování

dle archeologických pramenů (především keramických fragmentů) je zařazeno do období starší, střední, mladší i pozdní doby hradištní, vzhledem k tomu, že se jedná o transformovanou raně středověkou ves ve vrcholně středověkou vesnici (Zápotocký 1978a, 264).

Část raně středověkého sídelního areálu s obytnými komponentami byla zjištěna i na území **Bíliny** severovýchodně od nádraží ČSD, kde byly nalezeny 4 časně slovanské zásobní jámy a v nevelké vzdálenosti později několik dalších objektů z konce časně slovanského období a počátku starší doby hradištní. (obr. 4; Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 121). V chronologickém zařazení se opět jedná o raně středověkou zaniklou osadu časně slovanského období. To dokladují střepy z keramiky jednoduchého provedení a jednoduchých tvarů nádob (Týž, 121).

Dalším sídlištěm jsou k. ú. **Břežánky**, které byly při povrchové prospekci nalezeny J. Waldhauserem. Z nalezených artefaktů se jedná o zbytek osídlení jedné či několika osad z různých vývojových fází, přičemž většinu objektů lze datovat jako časně slovanských, tedy na přelom 6. a 7. století. Břežánky podle J. Bubeníka byly pravděpodobně ve shlukové dispozici a byly osadou zemědělského charakteru, vzhledem k tomu, že některé objekty byly interpretovány jako pozůstatky hospodářského zázemí. Kupříkladu unikátní nález pece (Bubeník 1975, 642 – 650). Celkem bylo při archeologickém výzkumu nalezeno 83 objektů a asi 128 kůlových jamek, přičemž zhruba 32 objektů bylo datováno do pravěku. 51 objektů je zařazováno do raného středověku (Týž, 642 – 645). Dále se zemědělskou činností souvisí i několik zásobních jam. Několik objektů v rámci chronologického zařazení datujeme do období předhradištního nebo do starší fáze starší doby hradištní a několik nálezů i do mladší fáze starší doby hradištní. V některých objektech se potom vyskytly i formy mlado a pozdně hradištního období. Břežánky jsou prvním zkoumaným rovinným sídlištěm vesnického charakteru, které může přispět k poznání vývoje tohoto mikroregionu (Bubeník 1975, 645 - 649).

Relikty raně středověké osady z předhradištního období až starší doby hradištní byly nalezeny i v **Jenišově Újezdě** (obr. 5), kde byla nalezena raně

středověká osada s výrobním areálem, který dokládá nález pece s kamennou konstrukcí a zbytky železité strusky v její výplni. Mezi dalšími nálezy je kostra nemluvněte z období starší doby hradištní (Velímský 1985, 54; Velímský a kol. 1986, 208 – 209).

Z rozhraní starší a střední doby hradištní jsou to potom keramické zlomky z **Radovesic** (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 125).

Stejně tak jsou však v **Bílině** nalézány i artefakty ze **střední doby hradištní**. Většina těchto artefaktů byla nacházena v důsledku modernizace bytového fondu a staveb inženýrských sítí v 70. letech. Na území Bíliny je dokladováno několik objektů z 9. – 1. poloviny 10. století, které svým charakterem naznačují vznik sídliště (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 132).

Podobně jako v Bílině sledujeme i v již dříve zmiňovaném Jenišově Újezdě na základě archeologických pramenů kontinuitu osidlování i ve střední době hradištní (Velímský 1985, 54; Velímský a kol. 1986, 208 – 209).

V **Zabrušanech** byla paní David-Mayovou ve 30. letech u tehdejší hospody nalezena nádoba datovatelná do počátku střední doby hradištní. Právě v období na přelomu konce starší doby hradištní a počátku etapy následující začíná proces intenzivnějšího rozvoje sídlištní struktury, což se odrazilo právě v založení významného centra – zabrušanského hradiště (viz níže; Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 124).

Dalším místem, dokladujícím raně středověké osídlení středohradištního období jsou **Hostomice**, které můžeme datovat díky nálezům keramických střepů při povrchové prospekci v oblasti bývalé Pinkartově cihelně. Stejně tak patří do tohoto období střepy J. Mušky ze žateckého muzea, které byly nalezeny v **Chouči** (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 125). Celková rekognoskace jádra Chouče proběhla v červnu v r. 1980. Zvláštní pozornost byla věnována vyvýšené části terénu uvnitř vsi. V rámci prospekce zde proběhly dva větší povrchové sběry v severní části a to v roce 1980 a 1986 (Klápště 1994a, 54).

Povrchová prospekce, především tedy povrchové sběry indikovala raně středověký sídelní areál s obytnými komponentami i v **Hrobčicích**, kde byl ve středohradištním sídlištním objektu nalezen hrnec, střepy nádob, zlomky nože, mazanice a zvířecí kosti (obr. 6; Váňa 1977, 399 – 403). První nálezy z Hrobčic pochází ze záchranného výzkumu z roku 1977, provedeného J. Muškou. Byla nalezena jáma oválného půdorysu, z níž byly dochovány asi dvě třetiny. Rozměry jámy byly 150 x 70 x 60-70 cm. Vrchní část výplně tvořila černá hlinitá vrstva, která v polovině jámy nasedala na vrstvu světlého popelu, ten překrýval vrstvu sypké černé zeminy, v níž se našlo celkem 47 keramických fragmentů. Velký povrchový sběr jádra Hrobčic i jejich okolí probíhal v letech 1984 – 1989 na západním břehu potoka. Pod recentním povrchem byly zdokumentovány nálezy pozdně středověké keramiky a pod nimi vrstva keramiky raně středověké (Klápště 1994a, 50). V **Razicích** byla v roce 1974 V. Tesařem nalezena narušená jáma okrouhlého půdorysu, z jejíž nejspodnější vrstvy pochází 13 raně středověkých keramických zlomků (obr. 7; Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 131; Klápště 1994a, 72; Váňa 1977, 399 – 403). V **Kučlíně** proběhl archeologický výzkum v roce 1984. Západně od vsi byly nalezeny již výše zmíněné keramické raně středověké fragmenty. Uvnitř samotného jádra byla nálezová situace překryta navážkou ornice. Povrchový průzkum v těchto místech tedy ztratil smysl. Stopy po raně středověkém osídlení je možné na základě provedených povrchových prospekcí hledat v údolí potoka Syčivky (obr. 8; Klápště 1994a, 62).

V **Oseku**, u valovitého útvaru, interpretovaného dnes jako hradiště (Váňa 1977, 400), byly nalezeny dva fragmenty indikující aktivitu střední doby hradištní. Za **Hrdlovkou** nedaleko hlubinného dolu, bylo A. Rusó nalezeno velké množství střepů z keramických nádob, což nasvědčuje tomu, že zde byla dnes zaniklá osada, jejíž počátky na základě datování hledáme někde v 9. století (obr. 26; Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 131).

Hned na počátku 20. století v roce 1905 byly v **Želénkách** při archeologickém výzkumu nalezeny dle jedné z interpretací kostěné brusle od saní, které sloužily k přemísťování těžkých břemen. Dalším nálezem byla kost

z koně, která je interpretována jako užití koně, jakožto luxusnějšího způsobu dopravy (Tamtéž, 131). Z oblasti kolem Želének se dále nachází několik nálezů skleněných perel a nádob zařaditelných do střední doby hradištní (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 131).

Další keramické zlomky pochází i ze **Štěrbín, Všeclap a Světce**, kde stejně jako na většině sídlišť máme doloženou starší i střední dobu hradištní. Přesná poloha sídliště v **Trnovanech** je zaznamenána díky výzkumu P. Budinského, který při něm zajistil fragmentární keramiku z rozrušeného objektu. Oproti tomu pouze přibližná poloha sídliště je zjišťována v **Bystřanech** (Tamtéž, 131).

V 10. – 12. století byla zemědělská činnost zaměřena především na pěstování obilí na polích. Vyskytlo se i pěstování ostatních plodin kupř. zelenina, ovoce, luštěniny, které byly pěstovány v blízkosti domů na pozemcích. Sídlíštní lokality z 10. – 1. pol. 13. století nacházíme i v okrese Teplice, kde opět kontinuálně pokračují sídliště v **Hostomicích, Jenišově Újezdu, Hrobčicích, Kučlínu a Radovesicích** (viz výše). Stejně tak pokračovalo osídlení na území dnešního **Duchcova** v poloze u dnešního zámku a okolí bývalého dolu Jan. (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 141).

Výraznější mladohradištní osídlení z 11., 12. a 1. poloviny 13. století můžeme hledat například na lokalitě **Křemýž**, doloženou chronologicky datovatelnou bronzovou záušnicí s esovitou kličkou (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 139 – 141).

Lokality **Straky, Želénky a Štěrbiny** neposkytují zatím doklady o osídlení v mladší a pozdní době hradištní, avšak tento fakt může být způsoben nedostatečně provedeným výzkumem v terénu (Tamtéž, 139 - 141).

Většinu mladohradištních lokalit, stejně tak jako většinu obecně všech raně středověkých lokalit, můžeme datovat díky nalezeným zlomkům keramických nádob (viz níže, kap. 7.2).

Dalším identifikovaným sídlištěm starší a mladší až pozdní doby hradištní jsou **Věšťany a Velvěty**, které představují starší fázi mladohradištního osídlení,

odkud pochází nález lahvovité hliněné nádoby. Velvěty však nejsou díky neznámému původnímu místu uložení lahvovité nádoby zcela jasným sídlištěm tohoto období, vzhledem k tomu, že není jasné, jestli daný artefakt nepochází kupříkladu pouze z nějakého hrobu na pohřebišti v **Žalanech**, kde bylo prozkoumáno 7 sídlištních objektů D. Kouteckým a F. Gabrielem. Většina těchto objektů představovala zásobní jámy a další objekty zahloubeného charakteru, nasvědčující existenci osady mladohradištního rázu a související s prokázaným pohřebištem (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 142 – 143; Zápotocký 1978a, 280 - 284).

Pokud budeme sledovat období pozdně hradištní, je nutno zmínit **Měrunice**, **Mirošovice** a **Ohníč** (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 139 - 141).

5.4 Pohřebiště

Počet pohřebišť ze starší doby hradištní je obecně velmi malý. V rámci regionu zkoumaného teplickým muzeem dokonce doposud nebylo nalezeno žádné. I v centrálních částech Čech se počítá již s počátky kostrových hřbitovů. (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 122).

Ve střední době hradištní již můžeme mluvit o kostrových pohřebištích. Dokonce je možné v jednotlivých hrobech pozorovat sociální rozdíly. Některé hroby žen obsahovaly náušnice, korálky a mužské hroby zase obsahovaly přídávky zbraní, mečů, ostruh apod. Stejně tak se ale nachází i hroby bez jakékoliv výbavy, dokumentující oproti bohatým hrobům sociální rozvrstvenost společnosti. Právě tuto problematiku společenského postavení, je možné sledovat v blízkém okolí zabrušanského hradiště (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 129 – 130).

Ve **Všechlapech**, které přímo sousedí se zabrušanským hradištěm, byl zdokumentován kostrový hrob, obsahující hrnec s výzdobou zabrušanského typu (viz níže, kap. 7.2), skleněný korálek s natavenou nití, několik

osmistěnných korálek a skleněný olivovitý korál (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 130).

V blízkosti dolu Heřman v **Zabrušanech** pak byl objeven kostrový hrob s hrozníčkovitou náušnicí z velkomoravského období. V **Ledvicích** byl v hrobech kostrového pohřebiště nalezen bronzový řetízek z kroužků a bronzový či stříbrný závěsek. Právě zde je velmi pravděpodobná souvislost se zmiňovaným středohradištním obdobím (Týž, 130).

Teplice se výše zmíněným lokalitám nepodobají, nálezy v hrobech jsou pouze keramické nádoby (Týž, 130).

Dalším pohřebištěm jsou **Chudeřice**, kde bylo nalezeno držadlo vědra a jeho kování. Interpretace chronologického zařazení však může být velmi komplikovaná, vzhledem ke stáří výzkumů, kdy nebyla provedena kvalitní dokumentace, tudíž hrob mohl obsahovat i další přídavky. Z dalších lokalit, datovaných do uvedeného období známe například lokalitu **Bílina** v oblasti bývalé Leninovy třídy, kde byly nalezeny hroby s nádobami. Dále také v oblasti dolu Rudíay I (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 129 - 130).

Dokladem mladohradištního pohřebiště v blízkosti kostelní stavby je pohřebiště kolem kostela sv. Petra v **Bílině** (obr. 9), kde byl v jeho okolí proveden v roce 1988 archeologický výzkum (v blízkosti náměstí Míru). Hroby byly zdokumentovány teplickým muzeem a to včetně nálezů několika záušnic, chronologicky zařazených A. Rusó do 12. až 1. pol. 13. století. Výzkum pokračoval v roce 1990, kdy byla zjištěna kuriózní situace, přesahující sice rámec sledovaného období, nicméně svědčící o ne zcela pietních důsledcích stavební činnosti měšťanů ve 14. století, kdy pro stísněnost prostoru v rozmáhajícím se městě, byla do již nefunkčního hřbitova vhloubena studna. Ta byla nalezena pod podlahou starého strženého přístavku. Další zajímavostí spojenou s duchovními představami raného středověku byl nález hrobu s jedincem, jehož hlava byla po smrti oddělena druhotně od těla a uložena do nižších partií těla a poté byla hrobová jáma opět zasypána. Interpretací A. Rusó je tedy, že tento jedinec byl i po smrti považován za nebezpečného. V rámci

katastru Bíliny, poloha za Chlumem, jsou pak další nálezy hrobů datovaných do mladší doby hradištní. Ty byly v roce 1968 zkoumané L. Košnarem (obr. 10; obr 11; Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 137).

Mladohradištní řadová pohřebiště se třemi kostrovými hroby bylo nalezeno dále v **Hradišti**, zde byly také zdokumentovány nálezy 3 záušnic s esovitou kličkou. Další nález, bronzových záušnic, pochází z hrobu v **Hudcově**, kde bylo v roce 1931 odkryto 7 kostrových hrobů. Hroby dospělých jedinců byly položeny v orientaci Z – V a v každém z nich byly 2 esovité záušnice. Dále byl nalezen hrob mladého, asi dvacetiletého jedince v orientaci V – Z, s rukama podél těla a lebkou skloněnou k severu. Tento hrob byl bez dalších milodarů. Další hrob v Hradišti obsahoval 3 pohřby nad sebou, na dně ležela kostra dospělého jedince a nad ní se nacházely kostry 2 dětí ležících nad sebou. U hrdla jedné z nich byly nalezeny perly z tmavomodrého průsvitného skla. Další hrob obsahoval opět více pohřbů. Jednalo se pravděpodobně o pohřeb matky s dítětem, které byly opět uloženy nad sebou. Dle výpovědi zaměstnanců lomu, ve kterém bylo zmiňované pohřebiště zkoumáno, zde byly odkryty další hroby (asi 20) již dříve – v 80. letech 19. století (Tamtéž, 138; Zápotocký 1978a, 262 – 264). Dalším nálezem dokladujícím pohřebiště mohou být dvě stříbrné záušnice z hrobu v **Kostomlatech**. Pohřební areál byl nalezen i v prostorech bývalé Kraftovy a Paulovy cihelny ve **Velvětech**, kde byly v r. 1894 odkryty kostrové hroby. Kromě kosterních pozůstatků byly nalezeny v rámci hrobové výbavy keramické nádoby, železná ocílka, nůž, kroužek, kamenný brousek a pazourek, vztahující se pravděpodobně ke starší pravěké lokalitě (Tamtéž, 138; Zápotocký 1978a, 280). Kostrové hroby s přídavky mladohradištní keramiky jsou dále doloženy ve **Rtyni** na pohřebišti, nalezeném v r. 1928. Hrnc s nízce římsovým okrajem, zdobený úzkým pásem ryté šroubovice datuje i tuto lokalitu do přelomu mladší a pozdní doby hradištní (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 137; Zápotocký 1978a, 266).

Raně středověký areál s pohřebními komponentami, datovaný do mladší až pozdní doby hradištní, byl objeven P. Budinským v r. 1967, v **Hostomicích**. Hroby opět obsahovaly kromě kosterních pozůstatků také přídavky keramických

nádob, například lahvovitá masivní nádoba s oblé zesíleným, šikmo vroubkovaným okrajem. Ornament vytvářela rytá šroubovice mezi dvěma řádky šikmých záseků (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 137; Zápotocký 1978a, 260).

Ucelenější pohled na charakter pohřbívání v mladší a pozdní době hradištní přinesl především archeologický výzkum z roku 1937, vedený J. Neústupným a B. Svobodou, pohřebiště v **Žalanech**, kde byly od 30. let nacházeny kostrové hroby obložené kameny (obr. 12). Celkem se jedná o 85 hrobů, buď zcela bez výbavy či s přídavky v podobě prstenu, záušnic, skleněných či jantarových perel, nebo s nádobou (obr. 13; Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 138; Svoboda 1963, 266 -307). Významných je z této lokality především 37 dětských hrobů, pečlivě obložených kameny. Tyto dětské hroby jsou na pohřebištích pozdní doby hradištní velmi časté a byly roztroušené po celé ploše hřbitova v Žalanech. Těla všech mrtvých byla ukládána do obdélníkovitých jam v natažené poloze s rukama podél těla, ve směru Z-V, tedy hlavou k západu a obličejem k východu. Přesnější dataci hřbitova umožňují četné nálezy mincí. Byl zde nalezen denár Vratislava II. a denár knížete Svyatopluka II. Mincovní nálezy spadají do období nejčastějšího výskytu mincí v hrobech ke konci 11. století. Hroby v Žalanech dle B. Svobody ukazují rostoucí vliv církve propagovaný shora, v tomto případě majitelem nebo pánem vsi, drobným feudálem, který se úpravou hrobu své rodiny chtěl zřetelně odlišovat od svého okolí (Svoboda 1963, 293 – 305).

Tři nalezené hroby, ve stále osídlených **Zabrušanech**, vybavené záušnicemi, jsou stejně jako pohřebiště v **Ledvicích** datované do přelomu sledovaného období mladší a pozdní doby hradištní. Údaje o nálezových okolnostech ledvického pohřebiště však chybí (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 138).

Želénky jsou velmi významnou lokalitou v ohledu na pohřební zvyklosti a sociální stratifikaci raného středověku. Jedná se o bohatý pohřeb pod mohylou v Želénkách u Duchcova. Mohyla byla nalezena v roce 1850 Karlem Frostem, který byl v té době správcem panství hraběte Adolfa von Ledebur-Wicheln

v Křemýži u Teplic. Ač se jednalo o amatérského archeologa, byla provedena poměrně podrobná dokumentace, dokreslená plánem mohyly a plánem vlastní hrobové komory s popisem nálezových okolností a kresbami odkrytých předmětů (obr. 14; obr. 15). Nalezená mohyla měla rozměry o průměru 40 m a výšky kolem 2,7 m. Uměle navršený pahorek byl obklopen asi 1 m hlubokým příkopem. Nalezená hrobová komora měla rozměry 2,5 x 1,9 m a byla zahloubena o 1 m pod úroveň okolního terénu. K. Frost našel stopy po 4 dubových kůlech, které původně nesly dřevěný strop nad touto komorou. V podlaze hrobové komory bylo odkryto šest obdélných jam, přičemž tři z nich byly prázdné a tři obsahovaly lidské kosterní pozůstatky. V západním čele hrobové komory se nacházel bohatě vybavený hrob, patřící ženě, soudě dle milodarů. Celý knížecí hrob měl orientaci Z-V, avšak zbylé dvě kostry ležely hlavou k jihu, přičemž jedna z těchto hrobových jam přiléhala k bohatému hrobu v oblasti nohou (Lutovský 1997, 130 – 133).

Hrobová výbava, jak již bylo řečeno, byla velmi bohatá. Zesnulá měla na krku zlatý řetěz o celkové délce 60 cm se zlatým medailonem utvářeným jemnými filigránními drátky, na zadní straně zapletenými do rostlinného ornamentu (obr. 16). Na přední straně tohoto medailonu je zasazena antická gema ze sardonyxové kameje, zhotovená kolem poloviny 4. století po Kristu. Gema znázorňuje jednoho ze synů Konstantina Velikého. Gema byla do medailonu zasazena až kolem 9. století. Užití antických gem je známé z velkomoravského prostředí, kdy byly vyřezané motivy obráceny do nitra šperku. Důvodem pro tento akt mohl být magický význam ukrytého motivu. Želénecká kamej však byla „vystavována na odív“ hlavou dolů, aby si její majitel mohl tento šperk prohlížet (Lutovský 1997, 133).

U ramen pohřbené byly nalezeny dva zlaté dvouplášťové gombíky. Na dutou kuličku byly tedy naletovány širší zlaté pásky zdobené granulací a tím mezi kuličkou a páskem vznikl dutý prostor (obr. 17; Lutovský 1997, 133).

Dalšími nalezenými šperky byly zlaté hrozníčkovité náušnice, nalezené pod bradou na hrdle zemřelé. Žena tedy mohla mít náušnice zavěšené ve vlasech nebo na řemíncích, které byly do vlasů vpleteny. Stejně jako gombíky, byly i

náušnice zdobené velmi jemnou granulací, vytvářející hrozníčkovitý útvar – odtud název (obr. 18; Lutovský 1997, 133).

Dalším nalezeným artefaktem je dvoustranná stříbrná a pozlacená plaketa s vytepaným motivem lovecké scény. Tento předmět byl nalezen u pasu. Pravděpodobně šlo o součást opasku nebo o plochou schránku. Obě strany nesou motiv prchajícího jelena s dravým ptákem na hřbetě (obr. 19; Tamtéž, 134).

V bohatě vybaveném hrobě se nenacházely pouze zlaté šperky, avšak K. Frost zbytku nálezů nevěnoval příliš velkou pozornost a předměty se ztratily. Pouze v nálezové Frostově zprávě je zmínka o rozpadlém vědru, zdobeném vybíjeným a prolamovaným plechovým kováním. Dále rukojeť nože či dýky ze slonoviny, nalezená u pasu. Tato rukojeť byla ovinuta pozlaceným stříbrným drátkem a opatřená třemi zlatými nýtky pro upevnění čepele (Lutovský 1997, 134).

Na čele pohřbené se nacházela pravděpodobně ozdoba či symbol nastupujícího křesťanství ve tvaru kříže (Týž, 134).

Datace želeneckého hrobu je spojována s 9. stoletím a úzkým vztahem této mohyly k nedalekému hradišti u Zabušan. Vzhledem k nálezům šperků se dále usuzuje o užších vazbách na Velkou Moravu, avšak v úvahu připadá i dovoz či dar. Je zde i možnost, že se jednalo o ženu, pocházející z Moravy, která si šperky dovezla jako součást výbavy do Čech. Právě příslušnost k moravské nobileté by zdůvodňovala křesťanský kříž nalezený na jejím čele a celkově by tedy křesťanský ráz hrobu odpovídal českému prostředí 9. století (Lutovský 1997, 134 - 136).

5.5 Sakrální románská architektura

Kostel sv. Havla v Hrobčicích se nachází jihovýchodně od Hrobčic, na ostrohu vybíhajícím od vrchu Horky. Na severním cípu zmíněného ostrohu se tyčí výše uvedený kostel sv. Havla. Anežka Merhautová rozlišila raně středověkou část tohoto kostela na základě stavebně historického průzkumu stavby (Klápště 1994a, 50).

Nynější podoba kostela zahrnuje původní obdélnou loď s doklady empory a západní věže, samotná věž však musela ustoupit úpravám v mladších obdobích. Kostel je datován do pozdně románského období tedy do druhé čtvrtiny 13. století (Klápště 1994a, 50; Merhautová 1971, 126). Průzkum okolí kostela sv. Havla zároveň svědčí o zániku raného sídla v době kolem poloviny 13. století, kam spadaly i počátky sídla vrcholně středověkého, jehož polohu dodnes neznáme (Klápště 1994a, 152). Dalším románským kostelem je **kostel sv. Vavřince v Kostomlatech**, kde se jedná o pozdně románský kostel čtvercového půdorysu s emporou na jediném pilíři a je uzavřen pětibokým presbytářem se slabě vinutými opěráky v nárožích (Šolle 1969, 100).

Dalším příkladem románské sakrální stavby je kostel sv. Petra a Pavla v Bílině, založený v 60. letech 11. století správcem bílinského centra Mstišem. Stavba kostela se neobešla bez panovníkovy souhlasu, avšak už v době vysvěcení byl kostel obdařen tzv. „spojitým vlastnictvím“, kdy majetek patřil církvi a zároveň správci. To tedy zapříčinilo, že majetek, který kostel získal, měl být chráněn církví před silou samotného knížete v případě, že byl správce sesazen. J. Klápště se domnívá, že dnešní stavba kostela sv. Petra a Pavla je svou návazností na dřívější raně středověký kostel nezpochybnitelná, přičemž dle něho k tomuto názoru přispívají i archeologické doklady, podle nichž se chrám nachází v místech s výraznou raně středověkou sídelní tradicí (Klápště 2005, 49 – 50).

Ve **Světci** (okr. Teplice) můžeme hledat na terénní hraně, vymezující východní okraj údolí řeky Bíliny a úpatí masivu Milešovské části Českého středohoří, románský kostel sv. Jakuba Většího. Zakladatelem tohoto kostela byl velmožský rod Hrabišiců (Hlavenka – Sýkora - Velímský 2008, 277 – 283). Z původní románské podoby konventního chrámu z přelomu 12. a 13. století se dochovalo západní dvojvěží, dále pak severní a jižní obvodové zdi současné hlavní lodi (Hlavenka – Sýkora - Velímský 2008, 277 – 283).

Tento konvent řeholních kanovnic Božího hrobu ve Světci u Bíliny není přímo doložen v psaných pramenech. Na základě provedeného stavebně historického průzkumu se jeho počátky však kladou na přelom 12. – 13. století.

Celý areál za více než 800 let své existence prošel řadou proměn (Tamtéž, 277 - 283).

K dochovanému kostelu sv. Jakuba Většího ze severu přiléhá jednokřídlová barokní budova zámku, která nahradila původní budovu fary a konventu v jihovýchodním sousedství kostela (Hlavenka – Sýkora - Velímský 2008, 277 – 283). Pozůstatky původní románské zástavby konventu v dnešním barokním zámku jsou špatně doložitelné. To by vyžadovalo provedení důkladného stavebně historického průzkumu, o kterém se aktuálně neuvažuje. Stejně tak téměř nic není známo ani o budově fary, která od středověku prošla důkladnou rekonstrukcí (Tamtéž, 277 - 283).

Kostel je nejvýznamnější památkou historické minulosti. Ačkoliv je barokně přestavován Oktaviánem Broggiem, západní dvojvěží přesto dokazuje starší původ datovaný Anežkou Merhautovou k roku 1200 (Merhautová 1963; Merhautová 1969; Merhautová 1971). A. Merhautová shodně s F. Lehnerem chronologicky zařazují tuto stavbu, jak již bylo zmíněno do závěru 12. a počátku 13. století. To dokazují románská sdružená okna půlkruhového tvaru, která jsou na původní vnější straně pravouhle odstupněné (viz níže; Lehner 1903, 36-38; Merhautová 1963, 290 – 292; Merhautová 1971, 332). Dále se poznání architektury kostela hlouběji věnuje práce Pavla Hlavenky (Hlavenka 1993).

Nejstarší část kostela představuje dvojvěžové průčelí (obr. 22). Románské hranolové věže byly původně začleněny pravděpodobně do čtyř podlaží a přístupné byly zevnitř kostela v přízemí ze středové předsíně. Přízemní vstup do severní věže byl zvnějšku, ze severní strany kostela, prolomen později. Ve druhém patře severní věže bylo v obvodovém zdivu zjištěno na západní straně dodatečně zazděné románské okénko. Třetí a čtvrté patro bylo otevřeno do všech stran sdruženými okny, umístěnými v ose nad sebou. Z podrobnějšího ohledání bylo zjištěno, že románská okna třetího podlaží byla nižší, s výškou pohybující se kolem 165 cm. Oproti tomu okna čtvrtého podlaží měla výšku přes 280 cm (Hlavenka – Sýkora - Velímský 2008, 283 – 286). Dochovaná románská okna dělí válcový dřík s mírnou entasí, bez patky. Dřík nese jednoduché půlkruhové sedlo. Oblouky oken jsou půlkruhové a

na původní vnější straně pravoúhle odstupněné. Tato okna představují jediný architektonický prvek, který lze chronologicky rámcově zařadit do 12. století (obr. 23; Lehner 1903, 36 – 38; Merhautová 1963, 290 – 292; Merhautová 1969, 19 - 24; Merhautová 1971, 332).

Stavebně historický průzkum P. Hlavenky přinesl zjištění, že severní a jižní obvodová zeď se dochovaly rovněž v románském stavu. Jižní obvodová zeď hlavní lodi a východní zeď jižní věže byly provázány zdivem se stejným charakterem. Zdivo bylo vyzděno zčásti z pískovcových kvádrů, zčásti čedičových kamenů charakteristického tvaru. Řádkování kvádrů bylo opticky naznačeno rytými spárami v maltě. To tedy znamená, že hlavní loď kostela byla budována současně se západním dvojevěžím (Hlavenka – Sýkora - Velímský 2008, 287 - 288).

Velmi řešenou otázkou je, jestli byl kostel od počátku koncipován jako trojlodní bazilika. V diplomové práci P. Hlavenky je názor, že kostel existoval až do baroka jako bazilika jednolodní. Podle P. Hlavenky totiž k původnímu kostelu patřilo západní dvouvěžové průčelí. Provázanost zdí hlavní lodi s východními zdmi věží, spolu se stejnou strukturou jejich zdiva dokazují vznik ve stejném období. Dále je zde viditelná svislá prasklina v místech stavební spáry v západní stěně jižní boční lodi a obdobná prasklina na západní stěně severní boční lodi. Nalézáme v severní zdi dále románská okna, jejichž výška umístění napovídá, že kostel byl od počátku jednolodím se širším dvouvěžovým průčelím (Hlavenka 1993, 25 – 28). Tuto interpretaci dále podporuje rozložení kleneb v hlavní lodi a jejich vazba na dnešní mezilodní arkády. (Hlavenka – Sýkora - Velímský 2008, 291).

Časově následovala u kostela sv. Jakuba Většího gotická přestavba západní části kostela. Právě při této přestavbě byla zrušena románská okna v severní zdi a původní okna byla nahrazena rozměrnějšími pozdně gotickými okny se středovým prutem. Celý prostor západní části lodi byl pak zaklenut pozdně gotickou síťovou klenbou (Tamtéž, 292).

Vzhledem ke špatnému stavu kostela nebylo možné nahlédnout do omítky v interiéru, takže provedení mezilodních arkád je doposud neznámé.

6. VRCHOLNÝ STŘEDOVĚK

Vrcholný středověk (13. – 15. století)

Terénních výzkumů proběhlých ke sledované časové periodě proběhlo bezpočet.

Ve 12. a zvláště ve 13. století se již setkáváme i s prvními písemnými zprávami, které se vztahují zároveň i k osidlování vesnic a jejich názvům. Dnešní struktura sídlištního charakteru většinou zůstala beze změny a zachovala si svou strukturu. Tím ovšem nehovoříme o velikosti, počtu obyvatel či umístění jádra, jak tomu často je (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 144).

Vrcholný středověk je velmi důležitým obdobím pro vznik většiny měst v českých zemích. Města nebyla jen do sebe uzavřenými celky, ale jejich prosperitu významně podmiňovaly vztahy k blízkému regionu, či dokonce vzdálenějším oblastem. Města čerpala především z tržní směny a jejich rozvoj tedy do určité míry závisel na produkčních a spotřebních schopnostech okolního venkova (Klápště 2005, 295).

6.1 Města

Výzkum vrcholně středověkých měst představuje komplex složitého bádání, zaměřujícího se na období založení města, velikosti, jeho podoby, parcelace, zemědělské činnosti, lokalizace sakrálních staveb apod. Terénní výzkumy jsou často omezeny současnou zástavbou, inženýrskými sítěmi i kapacitou zpřístupněné plochy (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 144; Klápště 2005, 397 - 401).

Od 12. století se, podle archeologických nálezů nástrojů atd., v podhradské osadě v **Bílině** koncentrovali řemeslníci. Tento fakt si vynutil existenci trhu, který měl své místo pravděpodobně v prostoru dnešního náměstí. Stálý trh se tedy stal jedním z hlavních předpokladů pro vznik města, které se z podhradní aglomerace konstitovalo pod vrchnostenskou záštitou patrně někdy na přelomu 13. a 14. století jako poddanské město, doložené

městskou pečetí, s erbem nejspíše Alberta ze Žeberka, který Bílinu získal už někdy kolem roku 1290 (Hutter 1891, 75).

Archeologické výzkumy A. Rusó zde v letech 1984 – 1993 prokázaly stopy po hospodářské činnosti měšťanů, prostorové využití dvorních traktů a nastínily problematiku zástavby 13. a 14. století, která byla limitována minimálně ve východní části náměstí starším hřbitovem plochy. Z tohoto archeologického výzkumu pochází nálezy zastřešených objektů, topných zařízení, kovářské strusky, odpadních jímek a studní i kamenné základy stavby z patrně obytného domu (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 146).

V roce 1991 byl v Bílině proveden předstihový archeologický výzkum, jehož výsledkem bylo odhalení části původních městských hradeb. Rozměry zkoumané plochy byly však velmi omezené, vzhledem k hustým inženýrským sítím v tomto prostoru (Tamtéž, 146).

Vznik **Duchcova** je spojen s proměnou trhové vsi, známé pod původním jménem Hrabíšín v roce 1207 (Profous 1954, 492). Tato skutečnost je doložena archeologickým výzkumem z let 1986 – 1992, kdy bylo potvrzeno ztotožnění s Hrabíšínem, uvedeným v seznamu vesnic oseckého kláštera v r. 1207. Zánik a proměna staršího Hrabíšína v Duchcov je poprvé doložena v listině biskupa Slávka. Původ názvu není zcela jasný, avšak samostatný vznik Duchcova si je nutné spojit s převodem Hrabíšína do držby nově budovaného panství Hrabíšiců. Ti mohli Duchcov získat od svých příbuzných pravděpodobně někdy kolem 30. let 13. století, kdy tedy došlo i ke změně jména plochy (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 148-149).

Oproti tomu o založení a vzniku **Teplic** je známo velmi málo pramenů. Patrný počátek vzniku předlokační trhové vsi je kladen před rok 1307, kdy byl opevněn areál kláštera a oddělen příkopem od vesnice, která se záhy stala vsí tržní, ze které později vzniklo město Teplice plochy. O vývoji nejstarší městské zástavby není stále dostatek využitelných informací. Jsou sice známy sídlištní a pohřebištní polohy, avšak jejich charakter neumožňuje odpovědět na základní otázky spojené s vývojem města (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 151 - 152).

6.2 Vesnická sídliště

Z vesnických sídlišť v okolí města Bíliny lze předpokládat většinu již dříve existujících lokalit. Někdy ve 12. století však zaniká sídliště na katastru Hrdlovky. Oproti tomu v **Lipticích**, kde proběhl v roce 1979 archeologický výzkum, pod vedením J. Mušky, byly z polohy u liptického rybníka nalezeny sídlištní nálezy, datované od 14. do konce 15. století plochy (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 151).

Na základě povrchových sběrů F. Gabriela, J. Mušky, J. Petrlíka a Z. Zouly, lze již také předpokládat existence **Dřínku, Hetova, Lukova, Štěpánova a Bořislavi** (Tamtéž, 151).

Stejně tak je doloženo archeologickými prameny několik vrcholně středověkých sídlišť na Teplicku a Bílinsku. Nově se objevuje sídelní areál s obytnými komponentami datovanými do vrcholného středověku v **Soběchlebech**, odkud pochází především nálezy sídlištní keramiky bez bližších okolností nálezu. Keramické fragmenty datované do 14. století pochází dále z **Bohosudova**, zde však je i několik starších fragmentů. Opět zde nebyla provedena důkladná dokumentace a není vyloučeno, že tato keramika nepochází z okolí či přímo z hradu Kyšperku. Nedaleká **Krupka** vznikla pravděpodobně díky těžbě cínových rud plochy (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 154). První písemná zmínka o Krupce je z roku 1305 (Profous 1954, 11, 426). Bližší datace počátků osídlení tohoto sídelního areálu je však stále nepřesná, vzhledem ke stavu zpracovanosti archeologických pramenů. V oblasti Krupky bylo provedeno od počátku 20. století několik povrchových sběrů a menších výzkumů, většinou záchranného rázu, jejichž výstupem byly nálezy keramických nádob, pokliček a kachlů z rozmezí od 14. do 17. století plochy (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 154).

První písemná zmínka o vsi **Hradiště** pochází z roku 1352, její první majitelé jsou známí z let 1385 – 1428 a dále až v polovině 16. století, kdy se v písemných pramenech uvádí první zmínka o tvrzi a následnému připojení tohoto statku k teplickému panství (Svoboda a kol. 1998, 213).

Příkladovou studií však může být archeologický nález středověkého domu, kdy v souvislosti s výstavbou silniční sítě byl proveden v obci **Prosetice** okr. Teplice předstihový archeologický výzkum. Zkoumaná plocha byla do roku 1983 využívána jako pole. Obvod této plochy je na severozápadní, severní a východní straně vymezen kamennou podpůrnou zdí, jejíž pravouhlý průběh nevyklučuje odraz starší situace, respektující polohu jako částečně uzavřený celek. V areálu výzkumu byly položeny 3 obdélné sondy, které byly dle potřeby rozšiřovány. Na prozkoumané ploše bylo zjištěno osídlení především ze 14. a 15. století, pro které byly v několika případech podložím sídlištní vrstvy ze 13. století a mladší až pozdní doby hradištní, do které je datována keramikou oválná píčka, zásobní jáma a několik kúlových jamek (obr. 27; Rusó 1986, 411).

Nalezeným objektem byla čtvercová jáma, situovaná v mírném svahu, s pravidelnými kolmými stěnami, zahloubená do kulturní vrstvy datované do 11. - 13. století. Vchod byl umístěn v jihovýchodní stěně a byl zpevněn kamennou plentou, která narušila menší okrouhlou jámu datovanou keramikou do 13. století. V objektu nebyly nalezeny žádné kúlové jamky (Rusó 1986, 411).

Vrstvy destrukce obsahovaly především množství střepů z různých keramických nádob. Největší kumulace nálezů pochází ze spodní části jámy. V blízkosti vchodu byla nalezena neporušená lampička a u protější strany celý hrnec vyplněný popelem, mazanicí a uhlíky. Ze stejného místa pochází i nálezy kostí z končetin prasete, které mají většinou ohlazený povrch a v několika případech jsou dokonce provrtány. V jedné z kostí byly zjištěny stopy cínu. Ze spodní části jámy dále pochází sekera s prodlouženou tulejkou, nůž s trnem, části řetězu, zlomky podkov a ostruh původně s kolečkem (Tamtéž, 411).

Nalezeno bylo vedle terénních reliktnů i několik větších kusů mazanice. Lze tedy, v rámci interpretace A. Rusó, předpokládat výskyt sklepa nebo zemnice. První interpretací je nadzemní stavba a zastropení sklepa, který k této stavbě náležel. Druhou zcela odlišnou interpretací je, že nad objektem byla pouze střecha na nevysokých stěnách. S ohledem na to, že mazanice tvořila mocnou vrstvu ve výplni objektu, předpokládáme rozměrnější plochu stavby, při které mohla být mazanice využita. Některé kusy vykazovaly otisky trámů o síle,

u některých, až 28 cm. Objekt nakonec není A. Rusó považován za sklep nedochované nadzemní stavby, protože zde chybějí zuhelnatělé části trámů z horizontálně kladeného srubového vydřevení (Rusó 1986, 413).

Jiný pohled na prosetický dům nabízí pak P. Vařeka. Podle něho dokumentované požárové zánikové horizonty poskytují detailní informace o konstrukci a mobiliáři spodní zříčené části komor pravoúhlého půdorysu se šíjovými vstupy a s dřevěnými stěnami nebo vyzdívkou z kamene. Problémem však je absence stratigrafických vztahů k nadzemním částem staveb, či dokonce absence veškerých stop nadzemních konstrukcí. Tím pádem je nejasný prostorový kontext zahloubené stavby a pouze hypoteticky považuje P. Vařeka tyto objekty za komorovou část nedochovaného trojdílného nadzemního domu, ovšem v některých případech nelze vyloučit, že se jedná o samostatné komory - špýchary (Vařeka 2004, 253 - 255). Datování nalezeného objektu bylo provedeno na základě získané keramiky, především tedy okrajů. Většina okrajů pochází ze 14. – 15. století, avšak je zde i několik okrajů, datovatelných do sklonku 15. a 16. století. Při konfrontaci s písemnými prameny bylo zjištěno, že první zmínka o osídlení Prosetic pochází z roku 1425 a informace o Proseticích je zde obsažena ve zprávě hradištského faráře (LC IX, 95).

6.3 Šlechtická sídla

Stavby, souhrnně označované názvem panská sídla, jsou především hrady, zámky, tvrze a paláce, panské domy či letohrádky. (Svoboda a kol. 1998, 5-6).

Mezi šlechtická sídla v rámci sledovaného regionu řadíme v první řadě hrady. Prvním z nich je **Bílina**, což je hrad později přestavěný na zámek. Hrad byl vystavěn na místě původního hradiště ve 13. století. Jeho podoba je doposud detailně neznáma. Dispozice hradu byla pravděpodobně od počátku dvojdílná, přičemž jádru dominovala okrouhlá Červená věž, dnes již zaniklá, která byla patrně bergfitem původního hradu, jehož součástí byl i starý palác, který je doložen v písemných pramenech. Nápadným pozůstatkem pozdně

gotické přestavby je dvojitá polookrouhlá bašta Manda v nároží předhradí (Durdík 2001, 61). Další dnes již zříceninou je **Doubravská hora** vystavěná Janem Illburkem z Vřesovic kolem roku 1478. Dispozice hradu, stejně jako u Bíliny byla od počátku dvojdílná. Oválný obrys jádra na vrcholu kopce, kde hrad stojí, obíhal vyzděný příkop, před kterým byl nasypán mohutný val. Aktivní obrana tohoto šlechtického hradu pak spočívala na 7 plochostropých bateriových věžích (Týž, 81). Oproti tomu se v okrese Teplice nachází i královský hrad **Krupka** založený na počátku 14. století. V polovině 14. století byl pak hrad lénem udělen Těmovi z Koldic. Hrad velmi utrpěl dobytím husitskými vojsky, ale několik let poté byl obnoven. Hlavním objektem hradu se stal čtverhranný plochostropý donjon. Z původních palácových křídel se dochovaly pouze zbytky. Hrad byl pozdně gotickou přestavbou obklopen dělostřeleckým opevněním (Durdík 2001, 151). Hrad **Kyšperk** byl založen z iniciativy J. Lucemburského. Ve 30. letech 14. století hrad koupil pražský biskup Jan IV. z Dražic. Udržoval ho následně i arcibiskup Jan z Jenštejna a v r. 1415 přešel do zástavy šlechtického majetku. Dispozice hradu byla trojdílná, přičemž první část ve svahu měla pouze obranný charakter. Vchod do hradu zajišťovala čtverhranná brána, kterou se vcházelo do polookrouhle ukončeného předhradí. V nároží zadní strany nad šíjovým příkopem stála čtverhranná obytná věž, z níž se dochovala pouze část suterénu a přízemí (Tamtéž, 163). Posledním hradem, který je nutno zmínit je **Osek (též Riesenburk)**, který byl dostavěn počátkem 14. století. Panským sídlem přestal Osek být až v průběhu 16. století, kdy zcela zpustl (Tamtéž, 206). Založení tohoto hradu zcela změnilo životní styl šlechtického rodu Hrabišiců, který opustil dvorec a usadil se na hradě, který byl vyvýšený nad ostatní sídelní souvislosti (Klápště 2005, 135) Dispozice hradu byla čtyřdílná. Jádro obsahovalo lichoběžnou obytnou věž a další věže v nárožích. K jedné z nich se připojovala kaple a nevelký palác. Parkánové hradby obíhaly i boky jádra a ve středu druhého nádvoří se tyčil bergfrit. Doposud není uspokojivě znám vývoj tohoto hradu. Pravděpodobně byla králem realizována pouze výstavba hradu s obvodovou zástavbou a další majitel Boreš nebyl schopen původní královský záměr dokončit (Durdík, 206).

Pod pojmem tvrz je chápáno poměrně malé feudální sídlo, vázané přímo na vesnické či městské osídlení, případně jeho blízkého okolí. Smyslem výstavby tvrzí bylo upozornění na společenské postavení jejich majitelů a poskytnutí nejnutnější ochrany. Hlavním znakem odlišujícím tvrz od hradu je těsnější návaznost na osídlení a hospodářské zázemí (Svoboda a kol. 1998, 5-6).

Velké množství tvrzí vznikalo v souvislosti s rozvojem tzv. manských či lenních systémů kolem většiny důležitých hradů. Tato opevněná sídla vznikala od 13. do 17. století a mezi stavebníky, kterými nejčastěji byli příslušníci nižší šlechty, se postupem času začlenily i církevní instituce, jimž tvrze sloužily, kromě výše zmíněných funkcí i ke správním účelům. Ve druhé polovině 14. století se pak již mezi stavebníky tvrzí dostávají i nejbohatší měšťané, kteří se snažili dostat na vyšší společenský stupeň, tedy mezi nižší šlechtu (Svoboda a kol. 1998, 5-11).

Důležitou součástí každé středověké tvrze pak bylo její opevnění či terénní úpravy kolem dané stavby. Většinou docházelo ke zřizování příkopů, před nímž byl ze získaného materiálu vyhozen val. Právě terénní úpravy jsou často jediným viditelným dokladem po tvrzi. Tato situace je pak nazývána tvrzištěm (Svoboda a kol. 1998, 11).

Studium takových sídel vycházelo, vzhledem k nedostatku archeologických pramenů, získaných na základě výzkumů, především z psaných pramenů, výsledků stavebního a slohového průzkumu a rozboru dochovaných stavebních reliktnů (Hejna 1977, 69).

Hrobčice patří ke starším osadám bílinského okolí. O stáří vsi svědčí existence kostela sv. Havla z druhé třetiny 13. století. Otázka vzniku panského sídla v této vsi je komplikovaná, na základě současných znalostí je však možné předpokládat nejstarší panské sídlo v blízkosti kostela sv. Havla, ležícího asi 350 m jihovýchodně od vsi ve svahu ostrohu vybíhajícího z vrchu Horka. Podoba tohoto sídla je neznámá, avšak pravděpodobně se shodovala s podobnými sídly z okolí. Mohlo by se tedy jednat o dvorec a pak následně až tvrz, podobně jako v Bedřichově Světcí (okr. Most). Panské sídlo, sloužící majitelům od 14. do 1. poloviny 16. století, rovněž nelze lokalizovat, avšak není

vyloučeno, že stávalo v poplužním dvoře přímo ve vsi (Svoboda a kol. 1998, 215). Další lokalitou, kde ve 14. století vzniklo sídlo rytířského rodu Mirošovských, jsou **Mirošovice**. Tvrz byla založena kolem 14. století v jižní části vsi v rámci poplužního dvora, ale přesná lokace není doposud známa. Nástupcem původní tvrze byla pozdně gotická stavba, pocházející zřejmě z konce 15. století. Dnes je již barokně přestavěná stavba v havarijním stavu (Svoboda a kol. 2000, 464 – 465).

Další prozkoumanou tvrzí jsou **Malhostice**. Jako vesnice jsou zmiňovány už na začátku 14. století. Tvrz je zde doložena až ke konci 15. a na počátku 16. století. Avšak dle názorů jiných badatelů než je L. Svoboda se objevují i názory, že tvrz zde stávala dříve (kupříkladu A. Sedláček). Toto tvrzení je však vyvráceno na základě písemných pramenů, které tvrz poprvé zmiňují až na přelomu 15. - 16. století (Svoboda a kol. 2000, 444).

Hetov byl založen kolem roku 1418 a byl součástí panského sídla blízkého hradu v Kostomlatech (Musil-Plaček-Úlovec 2005, 89 – 90).

Zaniklé tvrziště na dnes již neexistujícím dvoře stávalo v **Novém Dvoře**. První zmínka v písemných pramenech pochází z roku 1340. A podobně jako Hrdlovka patřil převážnou většinu své existence do majetku oseckého panství. Nelze tedy vyloučit, že tvrz byla založena klášterním manem, vykonávajícím zde blíže neznámé služby ve prospěch kláštera. Tvrz byla postavena přímo při západním křídle areálu poplužního dvora. Jádro tvrze o průměru kolem 20 m bylo obklopeno vodním příkopem. Tvrz byla odstraněna v souvislosti s povrchovou těžbou uhlí (Musil-Plaček-Úlovec 2005, 230).

6.4 Kostelní pohřebiště

V literatuře se objevily názory o početné výstavbě kostelů již v 11. století. Velký nárůst je následně zaznamenán teprve ve 2. polovině 12. století. Viditelný zvrat v přechodu od řadových pohřebišť ke kostelním je na starém Bílinsku zaznamenán spolu s usazováním nižší šlechty od 30. let 13. století. Poslední datovatelné stopy řadových pohřebišť tak od počátku vesnických kostelů dělí

zhruba 100 let. V dané době se tedy prosazovala koncentrace pohřbívání k sakrálním stavbám především u hradskeho kostela v **Bílině** a později **Oseku** (Klápště 1994, 173 – 174).

V **Teplicích** v roce 1990 byl proveden v prostorech kláštera záchranný výzkum A. Rusó a byly objeveny a zdokumentovány narušené hroby. Jeden z nich (ženský) byl uložený 2 m pod povrchem a obložen pískovcovými opracovanými deskami (Týž, 173 – 174).

6.5 Sakrální gotická architektura

Osek je cisterciácký klášter založený již počátkem 90. let 12. století velmožem Milhostem. K roku 1209 byl pražským biskupem Danielem II. vysvěcen v Oseku i hřbitov a oltář svatých Petra a Pavla. Zhruba ve 20. letech 13. století byla stavba klášterního kostela dokončena. Spolu s výstavbou klášterního kostela se začala stavět i klášterní budova po jeho jižním boku. Tato stavba probíhala do poloviny 14. století. V polovině 15. století pak byl klášter poničen husitskými vojsky, kdy končí jeho rozkvět. K prvnímu zpusošení opatství dochází v roce 1421, k dalšímu pak v roce 1429, kdy husitské přepadení přežilo jen málo mnichů. Původní čtyři křídla obklopující rajský dvůr byla budována postupně. Nejstarší z nich bylo stavěno z bosovaných kvádrů, stejně jako bazilika, tedy vznikalo ve stejném stavebním období spolu s ní. Kapitulní síň je situována v tomto křídle a je přístupná sloupkovým portálem z ambitu. Po bocích jsou pak umístěna sdružená okna dělená dvojicí sloupků. Prostor síně je klenut křížovými klenbami (obr. 24; Foltýn-Sommer-Vlček 1998, 403).

V **Krupce** vznikl v 15. století františkánský klášter u zaniklého kostela Všetech Svatých. O postupu stavby nebylo dochováno mnoho písemných pramenů. Koncem 15. století byl klášter vysvěcen a celý areál byl dokončen pravděpodobně až k počátku 20. let 16. století (Foltýn-Sommer-Vlček 1998, 317 - 318).

Duchcov – Jedná se o zaniklý konvent dominikánek. Založený byl Agátou ze Šumburka. Založení tohoto konventu pravděpodobně nahradilo klášter

dominikánek ve Žlutičích. Ke konci 14. století byl konvent postižen morovou epidemií a tím se výrazně snížil počet řeholnic. Pokud tedy nedošlo k zániku tehdy, došlo k němu v letech 1425 – 1426, kdy se mluví o tzv. „ztroskotání duchcovského kláštera“ (Foltýn-Sommer-Vlček 1998, 221).

7. KERAMIKA

Keramika bezesporu vytváří má největší zastoupení v nálezech pocházejících z povrchových sběrů, či destruktivních archeologických výzkumů. Tyto nálezy jsou jedním z nejdůležitějších pramenů, které přispívají k archeologickému studiu osídlení. Díky těmto nálezům je možné sledovat a vytvářet určitou, byť omezenou a problematickou, výchozí základnu pro eventuální další bádání v tomto směru v rámci sledovaného regionu. Keramice byla věnována na území severozápadních Čech velká pozornost (Bubeník 1988b).

K osvětlení problematiky slovanské keramiky v severozápadních Čechách přispívaly i četné archeologické výzkumy v oblasti teplického regionu a to zejména keramika z bílinského a zabrušanského hradiště (Váňa 1953, 482, 486, 487).

7.1 Keramika starohradištního a středohradištního období

Toto období se poměrně odlišuje od předchozích období především tvarovou rozmanitostí. Kromě známých staro- a středohradištních hrnců lze rekonstruovat tvary nádob, jakými byly misky, pokličky i lahve.

Keramické tvary starohradištního a středohradištního období můžeme hledat mezi jedněmi z nejstarších nálezů v rámci okresu Teplice. Doklady staro – i středohradištní keramiky máme kupříkladu z raně středověkého hradiště v Zabrušanech, kde Alexandra Rusó zařazuje do keramiky starohradištní keramiku zdobenou hřebenovým rytím, keramické tvary (převážně hrnce) s jednoduchými, vně vyhnutými okraji bez výraznější profilace, jejichž ukončení

bývá zaoblené, seříznuté, nebo jen nepatrně vhloubené. (obr. 21; obr. 28; Váňa 1951, 59; Rusó 1991, 64).

7.2 Keramika mladohradištního období

Mladohradištní keramiku můžeme opět najít v archeologických pramenech na zabrušanském hradišti, kde se uplatňují okraje zdobené kombinací jednoduchých vodorovných rýh a kolků tzv. zabrušanského typu. Jedná se o mladohradištní typy okrajů z nádob s více, či méně ostrou výdutí dvojkónického charakteru a s výzdobou provedenou kolkovou technikou (obr. 29; obr. 30; Váňa 1961, 469). Tato keramika zabrušanského typu se chronologicky zařazuje k poslední třetině 9. stol. – cca polovinu 10. století. (Rusó 1991, 64 – 65). Zmiňovanou dvojkónickou formu nádob můžeme nalézt všude v oblastech mezi Labem a Odrou, nicméně její hlavní výskyt se koncentruje v oblasti Odry, Dolní Lužice a ve východním Bradenbursku (Rusó 1991, 10 – 11). Keramické zlomky z hradiště v Zabrušanech obsahují výzdobu jednoduchých vodorovných rýh, rytých vlnic, vrypů či plastických lišt (obr. 31). Z těchto zlomků lze usuzovat, že se jedná o období chronologicky zařaditelné do přelomu 10. a 11. století. V 11. a 12. století se dále objevuje keramika se zduřelými okraji a tvary se zataženou horní hranou ukončení (Rusó 1991, 65). Novinkou mladší doby hradištní jsou zásobní nádoby a pražnice, ve kterých se dosoušelo především obilí (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 141).

7.3 Keramika vrcholně středověká

Oblast teplického regionu je součástí oblasti severočeské červeně malované oxidační keramiky. Historické zprávy dokládají, že v sousedních regionech (Litoměřicko, Ústecko, Děčínsko) dokladují hrnčířské dílny, kde se později ustanovily i hrnčířské cechy. Jednotlivé dílny však pracovaly i v dalších místech a tak se keramické nádoby exportovaly i mimo daný region. Chronologický rámeček nálezové keramiky vrcholně středověkého období je ohraničen nástupem světlé keramiky, střídající keramiku pozdně hradištního

rázu v průběhu 13. století. Horní hranici pak vymezuje nástup engobované hrnčiny ve 2. polovině 16. století. Hlavní třídy nádob, nalézáných na vrcholně středověkých lokalitách jsou především hrnce, poháry, džbány, mísy, pánve, talíře, poklice, kahany, a tvary jako láhve, konve, akvamanille a kamenina (obr. 32; obr. 33). Stejně tak jsou mezi keramickými tvary nalézány kachle, řazené do tzv. kamnářské keramiky a různá stavební keramika jako trubky, kouřovody, dlaždice, přesleny (Zápotocký 1978b, 171 – 238).

8. TRANSFORMACE OSÍDLENÍ A POSTUPY KOLONIZACE V OBLASTI SEVEROZÁPADNÍCH ČECH

V prostředí středověkých sídlišť žila rozhodující většina obyvatel a jejich zemědělská činnost byla páteří tehdejší ekonomiky. Sledování proměn osídlení by mělo odrážet základní změny ve společnosti, které se snažíme pochopit a poznat jejich význam“ (Frolík – Sigl 1995, 3).

Bakalářská práce zhodnocuje a především shrnuje dosavadní poznání sídelních a sociálních struktur mladšího raného středověku a vrcholného středověku v oblasti teplického okresu. V následující kapitole se věnuji poznání osídlení oblasti Severozápadních Čech z obecného hlediska až ke konkrétní vymezené oblasti okresu Teplice.

Rozdíly mezi raným a vrcholným středověkem jsou patrné především z archeologických pramenů, které jsou nalézány během archeologických výzkumů (Klápště 1994b, 9 – 10). Potřeba zmiňovaných archeologických výzkumů byla z velké části vyvolána těžbou hnědého uhlí, umožňující intenzivní plošné výzkumy v předpolí jednotlivých lomů (Meduna 1994, 112).

V rámci proměny českých zemí můžeme hledat kupříkladu růst sociálních interakcí, hmotně doložených na základě archeologických výzkumů v opevněných sídlištech, jejichž počátky jsou kladeny do 8. století (Klápště 1994b, 36; Sláma 1992, 171 - 177). Zachytit v pramenné základně lze dále elitu, která své postavení upevňovala na základě různých výjimečných předmětů, přinášných do našich zemí především směnou, která je definována

jako doklad prestižního sociálního postavení v 8. – počátku 9. století. Právě v našem prostředí oblasti okresu Teplice je možné si ukázat význačné sociální postavení na mohylovém ženském pohřbu v Želénkách (viz výše, kap. 5.4). Vyšší sociální postavení ženy zde vyjadřovala celá řada předmětů importovaných z ciziny, jako například římská kamej ze 4. století s portrétem vládce ozdobeného vavřínovým věncem (obr. 34; Klápště 1994b, 36). Právě pokrývání potřeb elity si vyžadovalo zlepšování organizace dálkového obchodu s prestižním zbožím. Artefakty nalezené v hrobě mohou ukazovat na síť kontaktů regionu s různým sociálním prostředím, jakým byla Velká Morava, Sasko či východní Německo (Klápště 1993, 38).

Výrazný předěl v sociální sféře nalézáme spolu s nástupem přemyslovského státu ve zhruba 40. letech 9. století. České země prostupuje síť mocenských center, přispívajících k upevňování vlády. Výraznou roli v tomto období hraje i nástup křesťanství (Týž, 38; Sláma 1983).

Sídelní areály s obytnými komponentami ze střední doby hradištní jsou charakteristická svou koncentrací kolem zabrušanského hradiště (Váňa 1977, 399 – 403). Centrální postavení zaujímal osídlení již od starší doby hradištní mezi Libkovicemi, Hrdlovkou, Žalanami a Starosedly (Týž, 399 - 403; Zápotocký 1978a, 266).

Sídelní areály, založené v období starší doby hradištní jsou velmi typické svou polohou do zhruba 250 m. n. m. (viz Mapa 2), taková sídliště tedy označujeme rovinnými. Hlavními sídlišti tohoto období byla sídliště: Břežánky, kde na zhruba 4 ha archeologický odkryv zachytil rozsáhlý sídelní areál z 6. / 7. – zhruba 12. století. To dokazuje, že umístění usedlostí nebylo dlouhodobě určeno a když se čas jejich užívání naplnil, obyvatelé přešli na jiné místo v rámci daného sídelního areálu a vybudovali si nové obydlí. Tedy to ukazuje na rozptýlenost raně středověkého osídlení, prostorové přesuny v rámci jednoho sídliště a procesy postupné stabilizace (Bubeník 1975; Klápště 2005, 185 - 187), Liptice (Bubeník 1979), Hrdlovka (Meduna 1996) a Jenišův Újezd (Bubeník – Velímský 1986). Starší doba hradištní je dle dosavadních výzkumů teplického muzea a Archeologického ústavu AV reprezentována 10 sídlišti.

Jejich koncentraci kromě nadmořské výšky dále výrazně ovlivňuje vztah k vodním tokům řeky Bíliny, Bouřlivce a Lomského potoka.

Na středohradištním období (viz Mapa 3) je již dobře patrná kontinuita osidlování na starších lokalitách. Pokračuje sídelní areál s obytnými komponentami v oblasti kolem řeky Bíliny (Bílina, Razice, Radovesice, Břežánky), ale i v oblasti Lomského potoka (Hrdlovka, Jenišův Újezd, Liptice, Duchcov). Střední doba hradištní je dále reprezentována zakládáním hradišť. Ve sledované oblasti je to hradiště zabrušanské (viz Mapa 8), kolem kterého se začínají koncentrovat další, nově vznikající osady. Toto hradiště svou funkci plní ještě v mladší době hradištní, kdy vzniká nové správní centrum raně přemyslovského státu v Bílině a funkce zabrušanského hradiště zaniká (viz Mapa 9). V pozdní době hradištní je oblast pod správou pouze bílinského hradiště (viz Mapa 9).

Značná část těchto nových sídlišť (viz Mapa 3) mohla mít vazbu na mocenské centrum v Zabušanech, protože většina z nich je lokalizována v jeho okolí. Hradiště mohlo poskytovat danému sídelnímu celku, kromě částečné ochrany také různé řemeslné výrobky apod. Oproti tomu vzdálenější vesnice představovaly díky polnostem a pastvinám určitý zdroj zásobování zemědělskými produkty tohoto mocenského střediska (Budinský – Gabriel – Muška - Rusó 1994, 130-132; Sláma 1988, 82 - 84). Určující byl vztah centra ke svému hospodářskému zázemí, centrum se podílelo na organizaci obchodu, směny, redistribuce surovin a zprostředkování kontaktů.

Mladší doba hradištní je opět reprezentována velkým počtem sídelních areálů kolem již existujících správních center. V tomto období je známo přes 20 takových lokalit, které byly doposud archeologicky zkoumány (viz Mapa 4).

Raný středověk je celkově představován jako období sídelního postupu, doloženého rozšiřováním sídelních oikumen. Zvýšený pohyb se odráží hlavně ve 2. polovině 12. století a na počátku 13. století, kam spadá rozvoj sídelních aglomerací, krystalizace farních obvodů začala hledat nové vztahy vesnických komunit a venkovským prostředím začala prostupovat síť nového majetkového uspořádání (Klápště 1993, 44). Sídelní areály se kromě shlukování kolem

hradišť, kde dochází k prostorové transformaci osídlení, objevují i mimo jejich dosah.

Pozdně hradištní období se stejně jako předešlá období vyznačuje kontinuitou sídelních areálů a vznikem nových (viz Mapa 5). Stejně tak, ale i zánikem starších sídelních komponent na východě regionu (Žalany, Velvěty, Bystřany, Věšťany). Koncentrace osídlení je v tomto období především kolem správního centra v Bílině a v údolí Lomského potoka.

Vrcholný středověk se na mnoha lokalitách opět projevuje prostorovou transformací a návazností na jednotlivé původně raně středověké sídelní areály s obytnými komponentami (viz Mapa 6). Typickým příkladem pro tuto transformaci raně středověké vsi, založené již ve starší době hradištní, v novou vrcholně středověkou jsou Liptice, kde byly z polohy u liptického rybníka nalezeny sídlištní nálezy, datované od 14. do konce 15. století (viz kap. 6.2).

Na základě sesbíraných dat je tedy na tomto mikroregionu patrné obecně platné hledisko, že počátek středověké transformace souvisí s kolonizací, jejíž počátky hledáme už s počátky osídlení ve starší době hradištní v 6. století, kdy se osídlení soustřeďuje v oblastech do 300 m. n. m. V následujících dvou stoletích začala mozaika sídel prostupovat i do vyšších poloh až kolem 400 m. n. m. Před polovinou 13. století pak osídlení vstoupilo do všech zemědělsky výnosných oblastí a to jak na Mostecku, tak na Teplicku, nejsou zde patrné odlišnosti ve vývoji osídlení v jednotlivých regionech (Klápště 2005, 170 – 175).

Návaznost na starší areály týkající se pohřebišť je podobná jako u areálů sídelních. Ze starší doby hradištní nebyla doposud nalezena žádná pohřebišť. Doklady o pohřebních areálech jsou ale v rámci regionu datované do střední doby hradištní. Středohradištní pohřebišťe nacházíme v centrální části regionu v oblasti, kde v té době již existují i sídelní areály či dokonce hradiště (Bílina, Zabušany, Želénky, Ledvice, Chudeřice, Všechlapy, Teplice; viz Mapa 11).

Počet mladohradištních sídlištních lokalit se v rámci teplického regionu pohybuje kolem 11, takže oproti sídelním lokalitám středohradištním je tento počet nižší. Opět i zde, stejně jako u sídlišť existuje jistá kontinuita pohřebních areálů (Želénky, Zabušany, Ledvice, Chudeřice aj.), ale objevují se i pohřebišťe

datovaná pouze do mladší doby hradištní jako například Velvěty a Rтынě (viz Mapa 12).

Pozdněhradištní pohřebiště (viz Mapa 14) zůstávají, až na výjimky (Želénky), stejná jako v předchozích dvou časových etapách.

V 10. století se stávají součástí venkova tzv. řadová pohřebiště, nazývaná podle volných řad, do kterých se postupně pohřby seskupovaly. Tyto nekropole ležely ve větší vzdálenosti od sídelního areálu (zhruba 300 – 500 m od sídliště). Vzhledem k tomu, že z tohoto období nejsou známy sakrální stavby, jsou tyto pohřebiště označovány za nekostelní. Konec těchto pohřebišť pak znamenal počátek kapitoly vrcholně středověké proměny. Výsledkem postupných změn byla farní síť, vybavená množstvím sakrálních staveb a dostatkem kněží. Ke stabilizaci této sítě došlo ve 13. století, kdy nové uspořádání navazovalo na sakrální stavby, už dříve vybudované různými stavebníky (Klápště 2005, 189 – 193). Od počátku 12. století pak dochází k přechodu od řadových pohřebišť k základům farní sítě. Oproti starším obdobím raného středověku, kdy byly pohřební areály situovány na okraji sídelních komor, se ve 12. století objevuje vazba k sakrálním stavbám (viz Mapa 15, 16, 17), situovaným přímo v sídlištním jádru (Klápště 1993, 33-43).

Šlechtická sídla jako hrady, dvory a tvrze jsou pak v nejen v tomto sledovaném regionu odrazem nově se formující pozemkové šlechty. Mezi prvními z nich vznikaly právě dvory, které jsou považovány za formu feudálního sídla. Dvory se začínají stavět již kolem 11. století a svou funkci feudálního sídla s často vlastním tribunovým kostelem plní do 13. století, kdy je velká většina z nich přestavěna a transformována na vrcholně středověkou tvrz, která byla přímo vázaná na vesnické či městské osídlení. Takovým příkladem mohou být například Mirošovice, založené jako tvrz ve 14. století, avšak v místě bývalého poplužního dvora. Stejně tak tomu je i u Malhostic a Hrobčic. Smyslem zakládání tvrzí bylo upozornění na rozdílný společenský statut a poskytnutí ochrany jejím majitelům.

Výraznou skupinu šlechtických sídel pak tvořily hrady, zakládané ve 13. století. Nejstarším z nich, ve sledovaném regionu, je Bílina vystavěná na místě původního hradiště.

Nejznámějším hradem v okrese Teplice je Osek (Rýzmburk). Který byl dostavěn až ve 14. století a byl majetkem významného šlechtického rodu Hrabišiců, který opustil původní dvorec a usadil se právě na tomto hradě, který byl na vyvýšené ostrožně.

Na těchto příkladech je tedy dobře patrné propojení vzniku šlechtických sídel s nově se formující pozemkovou šlechtou stejně tak, jak je tomu i v jiných regionech.

9. ZÁVĚR

V této bakalářské práci jsem se snažila nastínit problematiku týkající se proměny středověkého osidlování ve zvoleném teplickém mikroregionu. Pozornost, vzhledem k velkému objemu dat, byla v práci soustředěna především na popis a dataci jednotlivých raně a vrcholně středověkých lokalit a tvorbu jejich uceleného soupisu. V odborné literatuře existuje mnoho prací, týkajících se osídlení celých severozápadních Čech, avšak je velmi málo prací, věnujících se komplexně pouze okresu Teplice, tak jako tomu je u sousedních regionů: Mostecko (Klápště 1994a), Litoměřicko (Velímský 1988) a Ústecko (Zápotocký 1978a).

V úvodních kapitolách se důkladně věnuji popisu zvoleného regionu z geografického a geomorfologického hlediska a přírodních podmínek.

Nezbytnou součástí práce, je dle mého názoru periodizace zvoleného období, kde kromě klasické periodizace J. Eisnera (Eisner 1966) je nutné přihlídnout i k pracím J. Bubeníka (Bubeník 1988).

Další kapitolou bylo i uvedení do dosavadního stavu archeologického poznání a to ať už v rámci archeologických výzkumů, prováděných regionálním muzeem nebo Archeologickým ústavem AV.

Několik následujících kapitol se pak věnuje popisu jednotlivých lokalit, dle jejich časového zařazení a funkce. Na několika raně středověkých sídelních areálech je pak dobře patrná kontinuita lokalit a jejich pozdější transformace ve vrcholně středověké vsi. Stejně tak tomu je i u pohřebišť, u kterých se navíc dobře odráží společenské postavení elity a její vztah ke směně.

Díky dynamickému vývoji v období raného a vrcholného středověku se i nově formuje pozemková šlechta, jejíž odraz hledáme na tzv. šlechtických sídlech, které jsou na Teplicku doloženy v podobě dvorů, tvrzí a hradů.

Obsahově je toto téma velmi široké a dat ke zpracování je mnoho, proto jsem nakonec nepřistoupila k žádné vlastní terénní prospekci a v kapitole týkající se keramiky jsem pouze představila základní soubor poznatků raně a vrcholně středověké keramiky v regionu.

Na základě nashromážděných údajů o raně a vrcholně středověkém osídlení, jsem prostřednictvím mnou vypracovaných map, vytvořených z revize Archeologické databáze Čech a literatury, řešila v poslední kapitole problematiku transformace středověkého osídlení. Výsledkem bylo zjištění, že většina zkoumaných lokalit má kontinuitu v několika zmíněných časových úsecích. Asi nejvýznamnější a nejzajímavější z nich jsou sídliště v Lipticích a Břežánkách kde osídlení trvá téměř celé sledované období.

V budoucnu by bylo vhodné podrobněji se zabývat problematikou transformace a kolonizace a doplnit práci o další, doposud nepublikované lokality a nalezené artefakty, získané především ze sídlištních a hrobových kontextů.

10. ABECEDNÍ SOUPIS LOKALIT PODLE ARCHEOLOGICKÉ DATABÁZE ČECH (ADČ)

Lokalita	Komponenta
Bílina	Hradiště
Bílina	Sídliště
Bílina	Pohřebiště
Bílina	Město
Bohosudov	Sídliště
Bořislav	Sídliště

Břežánky	Sídliště
Bystřany	Sídliště
Dřínek	Sídliště
Duchcov	Sídliště
Duchcov	Město
Duchcov	feud. Sídlo
Duchcov	Tvrz

Duchcov	Dvůr
Hetov	Sídliště
Hetov	Tvrz
Hostomice	Pohřebiště
Hradiště	Pohřebiště
Hrdlovka	Sídliště
Hrnčiče	Dvůr
Hrob	Město
Hrobčice	Sídliště
Hrobčice	sakrální rom. architektura
Hrobčice	Tvrz
Hudcov	Pohřebiště
Chouč	Sídliště
Chudeřice	Pohřebiště
Chudeřice	Sídliště
Jenišův Újezd	Sídliště
Jenišův Újezd	Dvůr
Kostomlaty	Pohřebiště
Kostomlaty	sakrální rom. architektura
Kostomlaty	Hrad
Kostomlaty	Sídliště
Krupka	Sídliště
Krupka	Hrad
Krupka	Kláster
Křemýž	Sídliště
Křemýž	Pohřebiště
Kučlín	Sídliště
Ledvice	Pohřebiště
Libkovice	Sídliště
Liptice	Sídliště
Lukov	Sídliště
Lukov	Tvrz
Malhostice	Tvrz
Měrunice	Sídliště
Měrunice	Pohřebiště
Mirošovice	Sídliště
Mirošovice	Tvrz
Modlany	Pohřebiště
Nový Dvůr	Tvrz
Ohnič	Sídliště
Ohnič	Tvrz
Osek	Sídliště
Osek	Kláster

Osek	hrad
Prosetice	sídliště
Radovesice	sídliště
Razice	sídliště
Razice	tvrz
Rtyně	pohřebiště
Rtyně	hrad
Rtyně	tvrz
Soběchleby	Sídliště
Starosedly	Sídliště
Straky	Sídliště
Světec	Sídliště
Světec	sakrální rom. architektura
Světec	Tvrz
Štěpánov	Sídliště
Štěrbiny	Sídliště
Teplice	Pohřebiště
Teplice	Město
Teplice	klášter
Teplice	feud. Sídlo
Trnovany	Sídliště
Unčín	Hrad
Velvěty	Sídliště
Velvěty	Pohřebiště
Velvěty	Tvrz
Věšťany	Sídliště
Všechlapy	Sídliště
Všechlapy	Pohřebiště
Všechlapy	Tvrz
Zabrušany	Hradiště
Zabrušany	Sídliště
Zabrušany	pohřebiště
Zabrušany	tvrz
Žalany	sídliště
Žalany	pohřebiště
Želénky	sídliště
Želénky	Pohřebiště
Želénky	tvrz

11. RESUMÉ

This thesis deals with the settlement transformations of Teplice region at the end of the Early and High medieval times. It focuses on information about settlement and burial structures from the Teplice region. Information comes from publications of regional literature and historical (written) sources. Selected data is based on Archaeological database of Czech republic and its revision. The individual settlement and burial components is monitored their spatial relations thanks by maps (made in ArcMap programme).

The first chapter is about geography and geomorfology in region. The following chapter is about periodization and historical and archaeological knowledge cases.

Some of next following chapters are about description of sites, their time inclusion and function. One of the last chapters is dedicated to a transformation settlement at the turn of Early and High medieval time. This relations show sites and their components. At the end of this thesis is a list of the sites from Teplice region, maps and visual documentation made from photos.

12. POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY

12.1 Použité prameny:

LC: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocessim IX (ed. J. Emler), Praha 1988.

KOSMAS: Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum (eds. Bláhová, M. – Hrdina, K.), Kosmova kronika česká. Praha 1972, 102.

12.2. Použitá literatura

ANDĚL, J. a kol. 2000: Geografie Ústeckého kraje. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně – Pedagogická fakulta.

BUBENÍK, J. 1975: Slovanské sídliště u Břežánek, okr. Teplice, Archeologické rozhledy 27, 642 – 650.

BUBENÍK, J. 1976: Příspěvek k topografii slovanského osídlení středního Poohří - Ein Beitrag zur Topographie der slawischen Besiedlung des mittleren Egergebiets, Archeologické rozhledy 28/4, 374-388.

BUBENÍK, J. 1979: Nový nález časně slovanské keramiky z Podkrušnohoří a otázka tzv. zdobeného pražského typu - Ein neuer Fund der frühslawischen Keramik aus Unterem Erzgebirge und die Frage des sog. verzierten Prager Typs, Archeologické rozhledy 31/2, 151-162.

BUBENÍK, J. 1980: "Slované v severních Čechách", Archeologické rozhledy 32/6, 650-651.

BUBENÍK, J. – VELÍMSKÝ, T. 1986: Archeologický výzkum polykulturní lokality u Jenišova Újezda, okr. Teplice. In: Velímský, T. a kol: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1973 – 1982. Archeologické studijné materiály 15. Praha, 42 – 49.

BUBENÍK, J. 1988a: K raně středověkému osídlení severozápadních Čech. Studia Mediaevalia Pragensia 1, 51-62.

BUBENÍK, J. 1988b: Slovanské osídlení středního Poohří. Praha.

BUBENÍK, J. 1991: Slovanské osídlení středního Poohří a jeho přírodní poměry. Vztah osídlení k rekonstruovaným vegetačním jednotkám, Archeologické rozhledy 43/1, 120-132.

BUBENÍK, J. 2002: K staroslovanskému sídlišti u Bíliny a počátkům slovanského osídlení jejího okolí. In: Čech, P. – Smrž, Z. (eds.), Sborník Drahomíru Kouteckému. Most, 47-60.

BUDINSKÝ, P. – Gabriel, F. – Muška, J. – Rusó, A. 1994: 100 let archeologické práce teplického muzea (1984 – 1994). Teplice: Regionální muzeum v Teplicích.

- ČTVERÁK, V. – LUTOVSKÝ, M. – SLABINA, M. – SMEJTEK, L. 2003: Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha
- EISNER, J. 1966: Rukověť slovanské archeologie. Počátky Slovanů a jejich kultury. Praha.
- FASSL, A. H. 1888: Vorgeschichtliche Ansiedlungen und Begräbnisstätten im Teplitzer Thale, Erzgebirgs – Zeitung, Teplitz, 212 – 215.
- FOLTÝN, D. – SOMMER, P. – VLČEK, P. 1998: Encyklopedie českých klášterů. Praha: Libri.
- FROLÍK, J. – Sigl, J. 1995: Chrudimsko v raném středověku. Vývoj osídlení a jeho proměny. Muzeum východních Čech v Hradci Králové.
- HEJNA, A. 1977: Opevněná venkovská sídla doby přemyslovské v Čechách. Výsledky archeologického výzkumu z období 1965 – 1975. In: V. Nekuda – J. Unger (eds.), *Archaeologia historica* 2, Brno: Regionální museum v Mikulově a musejní spolek v Brně, 69 – 79.
- HLAVENKA, P. 1993: Kostel sv. Jakuba Většího ve Světci u Bíliny. Stavebně historický průzkum bývalého klášterního kostela ženské větve křížovníků božího hrobu. Rkp. diplomové práce. Ústav dějin a teorie architektury FA ČVUT. Praha.
- HLAVENKA, P. – SÝKORA, M. – VELÍMSKÝ, T. 2008: K románské podobě kostela sv. Jakuba Většího ve Světci u Bíliny – Zur romanischen Gestalt der Kirche St. Jakob des Älteren in Schwatz (Světce) bei Bilin (Bílina). In: Černá, E. – Kuljavceva Hlavová, J. (eds.), *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 2003 – 2007. Sborník k životnímu jubileu Zdeňka Smrže*. Most, 277 - 296.
- HUTTER, T. 1891: Die Stadt Bilin und ihre Geschichte. Bilin.
- KLÁPŠTĚ, J. – ŽEMLIČKA, J., 1979: Studium dějin osídlení v Čechách a jeho další perspektivy, *Československý časopis historický* 27, 884–906.
- KLÁPŠTĚ, J. 1994a: Paměť krajiny středověkého Mostecka - Das Landschaftsgebiet Most als Zeuge des Mittelalters. Archeologický ústav AV ČR. Most.

- KLÁPŠTĚ, J., 1994b: Změna - středověká transformace a její předpoklady - Transformation - la transformation médiévale et ses conditions préalables, Památky archeologické - Supplementum 2, Praha, 9 – 59.
- KLÁPŠTĚ, J. 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- KUNSKÝ, J. 1975: Československo fyzicky zeměpisné. Praha.
- LEHNER, F. J. 1903: Dějiny umění národa českého. Praha.
- LISSEK, P. 2006: Středověká sladovna z Jenišova Újezdu. In: Hlavová, J. – Sýkora, M. (eds.) 2006: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1998 – 2002. Most, 89 – 114.
- LUTOVSKÝ, M. 1997: Hroby knížat. Kapitoly z českých dějin a hrobové archeologie. Praha: Set out.
- MEDUNA, P. 1994: K otázkám vývoje osídlení raného středověku v severozápadních Čechách. In: Beneš, J. – Brůna, V. (eds.), Archeologie a krajinná ekologie. Most, 112 – 125.
- MEDUNA, P. 1996: Die frühmittelalterliche Siedlung (6. - 13. Jh.) auf dem Katastralgebiet Hrdlovka, Bez. Teplice, Nordwestböhmen, Památky archeologické - Supplementum 5, Praha, 311 - 313.
- MEDUNA, P. 2002: Výzkum zaniklého klášterního dvora Hrnčíře, k. ú. Jenišův Újezd. In: Čech, P. – Smrž, Z. (eds.), Sborník Drahomíru Kouteckému. Most, 153-162.
- MEDUNA, P. 2006: Hrnčíře, zaniklý dvůr oseckého kláštera - Hrnčíře, der untergegangene Hof des Klosters in Osek.
- MEDUNA, P. 2008: K stavební podobě raně středověkých „curtes“. In: Černá, E. – Kuljavceva Hlavová, J. (eds.), Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 2003 – 2007. Sborník k životnímu jubileu Zdeňka Smrže. Most, 269.
- MERHAUTOVÁ, A. 1963: Někdejší ženský klášter ve Světcí, Umění 11, 290 – 292.
- MERHAUTOVÁ, A. 1969: Kostel sv. Jakuba Většího ve Světcí u Bíliny, Zprávy a studie OVM v Teplicích 5, 19 – 24.

- MERHAUTOVÁ, A. 1971: Raně středověká architektura v Čechách. Praha.
- MIŠTERA, L. a kol. 1984: Geografie krajů ČSSR. Praha.
- MIŠTĚRA, L. 1997: Geografie regionů České republiky. II Regiony ČR. Plzeň: Vydavatelství ZČU.
- MUSIL, F. – PLAČEK, M. – ÚLOVEC, J. 2005: Zaniklé hrady, zámky a tvrze Čech, Moravy a Slezska po roce 1945. Praha: Libri.
- PROFOUS, A. 1954: Místní jména v Čechách. Praha.
- QUITT, E. 1971: Klimatické oblasti Československa – Climatic regions of Czechoslovakia. *Studia geographica* 16. Brno: Československá akademie věd – Geografický ústav Brno.
- RUSÓ, A. 1985: Prosetice, okr. Teplice. *Výzkumy v Čechách* 1982-83, 149.
- RUSÓ, A. 1986: Architektura domu v Proseticích (okr. Teplice). *Archaeologia historica* 11, 409 - 415.
- RUSÓ, A. 1991: Příspěvek k poznání slovanského hradiště v Zábrušanech. Teplice: Regionální muzeum v Teplicích.
- RUSÓ, A. 1994: Statistické hodnocení keramiky ze Zabušan a Chlumce, *Památky archeologické* 85/1, 34-81.
- SLÁMA, J. 1983: Přínos archeologie k poznání počátků přemyslovského státu – Beitrag der Archäologie zur Kenntnis der Anfänge des Přemysliden-Staates. In: *Sborník Národního muzea v Praze* A 37, 159 – 169.
- SLÁMA, J. 1988: Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu. Praha
- SLÁMA, J. 1992: Příspěvek k dějinám nejstarších slovanských hradišť na českém území – Beitrag zur Geschichte der ältesten slavischen Burgstätten auf böhmischem Boden. In: *Sborník Západočeského muzea v Plzni. Historie* 8, 171 – 177.
- SVOBODA, B. 1963: Hradištní pohřebiště s dřevěnou stavbou v Žalanech u Teplic, *Památky archeologické* 54/2, 266 – 307.
- SVOBODA, L. a kol. 1998: *Encyklopedie českých tvrzí: I. díl. A-J*. Praha.
- SVOBODA, L. a kol. 2000: *Encyklopedie českých tvrzí: II. díl. K-R*. Praha.

- ŠOLLE, M. 1969: Kouřim v mladší a pozdní době hradištní, Památky archeologické 60/1, 100.
- TOMÁŠEK, M. 2000: Půdy České republiky. Praha.
- VÁŇA, Z. 1951: Slovanské hradiště u Zábřušan, Archeologické rozhledy 3/1, 53-55, 58-60, 90, 95.
- VÁŇA, Z. 1953: Přemyslovská Bílina, Archeologické rozhledy 5, 481 - 488.
- VÁŇA, Z. 1955: Vlastislav, Zábřušany, Bílina. Tři slovanská hradiště v Českém středohoří, Časopis Národního muzea 124, 121 – 137.
- VÁŇA, Z. 1961: Slovanská keramika zábrušanského typu v severozápadních Čechách, Památky archeologické 52/2, 465 – 476.
- VÁŇA, Z. 1976: Bílina. Výzkum centra přemyslovské hradské správy v severozápadních Čechách v letech 1952, 1961 - 64 a 1966, Památky archeologické 67/2, 393 - 478.
- VÁŇA, Z. 1977: Bílina a staré Bělsko, Památky archeologické 68/2, 394 – 432.
- VAŘEKA, P. 2004: Archeologie středověkého domu. Katedra archeologie FHS ZČU. Plzeň
- VELÍMSKÝ, T. 1985: Výzkumy v Čechách 1982 – 1983. Praha.
- VELÍMSKÝ, T. a kol 1986: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1973 – 1982. Praha.
- VELÍMSKÝ, T. 1998: Trans montes, ad fontes! (Přes hory, k pramenům!). Most.
- ZÁPOTOCKÝ, M. 1978a: Slovanské osídlení na Ústecku, archeologické rozhledy 3, 258 – 303.
- ZÁPOTOCKÝ, M. 1978b: Středověká keramika severočeského Polabí. Morfologie a relativní chronologie, Památky archeologické 69/1, 171 - 238.
- ZEMAN, J 1976: Nejstarší slovanské osídlení Čech, Památky archeologické 67/1, 115 – 235.
- ŽEMLIČKA, J. 1997: Čechy v době knížecí (1035 – 1198). Praha.

12.3 Přílohy

Seznam příloh:

Databáze v programu Microsoft Access 2010 v digitální podobě na CD

Mapa 1: Okres Teplice, vymezený region

Mapa 2: Lokality sídlišť RS1

Mapa 3: Lokality sídlišť RS2

Mapa 4: Lokality sídlišť RS3

Mapa 5: Lokality sídlišť RS4

Mapa 6: Vrcholně středověká sídliště

Mapa 7: Vrcholně středověká města

Mapa 8: Hradiště RS2

Mapa 9: Hradiště RS3

Mapa 10: Hradiště RS4

Mapa 11: Lokality pohřebišť RS2

Mapa 12: Lokality pohřebišť RS3

Mapa 13: Lokality pohřebišť RS4

Mapa 14: Vrcholně středověká pohřebišť

Mapa 15: Lokality se stavbami sakrálně - románského charakteru v RS3

Mapa 16: Lokality se stavbami sakrálně - románského charakteru v RS4

Mapa 17: Lokality se stavbami sakrálně-gotického charakteru ve vrcholném středověku

Mapa 18: Vrcholně středověká šlechtická sídla

Obr. 1: Zabuřany (o. Teplice). Pohled na hradiště od SZ (Váňa 1976, 451).

Obr. 2: Bílina (o. Teplice). Plán hradiště a situace sond (Váňa 1976, 396).

Obr. 3: Bílina (o. Teplice). Rekonstrukce 3 fází střední hradby (Váňa 1976, 397).

Obr. 4: Bílina, okr. Teplice, sídliště „u nádraží“, poloha lokality (Bubeník 2002, 47).

- Obr. 5: Jenišův Újezd, jádro vsi s dvojicí raně středověkých sídelních areálů A,B (Klápště 1994a, 134).
- Obr. 6: Hrobčice – jádro vsi s raně středověkými nálezy (Klápště 1994a, 51).
- Obr. 7: Razice – jádro vsi s raně středověkými nálezy (Klápště 1994a, 52).
- Obr. 8: Kučlín – jádro vsi (Klápště 1994a, 73).
- Obr. 9: Bílina (o. Teplice). Sídlištní poloha II a SZ okraj pohřebiště se žlabem (Váňa 1976, 403).
- Obr. 10: Bílina (o. Teplice). Pohřebiště: 1 – východní část s. II/64, 2-j jižní část s. I,64; 3 – hroby 17 – 21/64; 4 – sonda I/64 od S, v popředí žleb. (Váňa 1976, 446).
- Obr. 11: Bílina (o. Teplice). Hrobové nálezy: 1: bronzový prsten; 2,3: 2–3 bronzové esovité záušnice ; 4 – 12: hrobové nálezy ;13-14: železné kování a ostruha (Váňa 1976, 412).
- Obr. 12: Žalany (o. Teplice). I. celkový pohled na polohu pohřebiště; 2. hrob; 3. hrob; 4. hrob; 5. hrob; 6. hrob (Svoboda 1963, 267).
- Obr. 13: Žalany (o. Teplice) Plán pohřebiště (Svoboda 1963, 284).
- Obr. 14: Želénky. Profily knížecí mohyly podle zprávy Karla Frosta. Průřez mohylou v době výzkumu (zachycena hrobová komora) (Lutovský 1997, 131).
- Obr. 15: Hrobová komora pod želéneckou mohylou. Náčrt Karla Frosta (Lutovský 1997, 131).
- Obr. 16: Želénky. Zlatý řetízek s medailonem (rubová strana) (Lutovský 1997, 202).
- Obr. 17: Želénky. Dvouplášťové gombíky (Lutovský 1997, 202).
- Obr. 18: Želénky. Hrozníčkovité náušnice (Lutovský 1997, 203).
- Obr. 19: Želénky. Zlacená plaketa s loveckou scénou (Lutovský 1997, 201).
- Obr. 20: Zabuřany (o. Teplice). Profil středního valu hradiště (výzkum v r. 1950) (Váňa 1976, 465).
- Obr. 21: Prvky výzdoby keramiky - Chlumeč, Zabuřany (Rusó 1994, 51).
- Obr. 22: Kostel sv. Jakuba Většího ve Světci (Hlavenka – Sýkora- Velímský

2008, 285).

Obr. 23: Dochovaná románská sdružená okna ve Světcí. Třetí podlaží veže (Hlavenka – Sýkora- Velímský 2008, 286).

Obr. 24: Osek, cisterciácký klášter. Pohled z počátku 18. století zachytil stav těsně před barokní přestavbou (Klápště 1994a, 157).

Obr. 25: Hrnčíře, k.ú. Jenišův Újezd, okr. Teplice. Výzkum v r. 1977 (Meduna 2002, 159).

Obr. 26: Hrdlovka (Meduna 1996, 312).

Obr. 27: Prosetice, okr. Teplice, poloha 1. Celková situace (Rusó 1986, 410).

Obr. 28: Zabušany u Duchcova, Čechy. Keramika ze slovanského hradiště (Váňa 1951, 53).

Obr. 29: Zabušany u Duchcova, Čechy. Keramika ze slovanského hradiště (Váňa 1951, 55).

Obr. 30: Výzdobné prvky keramiky zabušanského typu (Váňa 1961, 468).

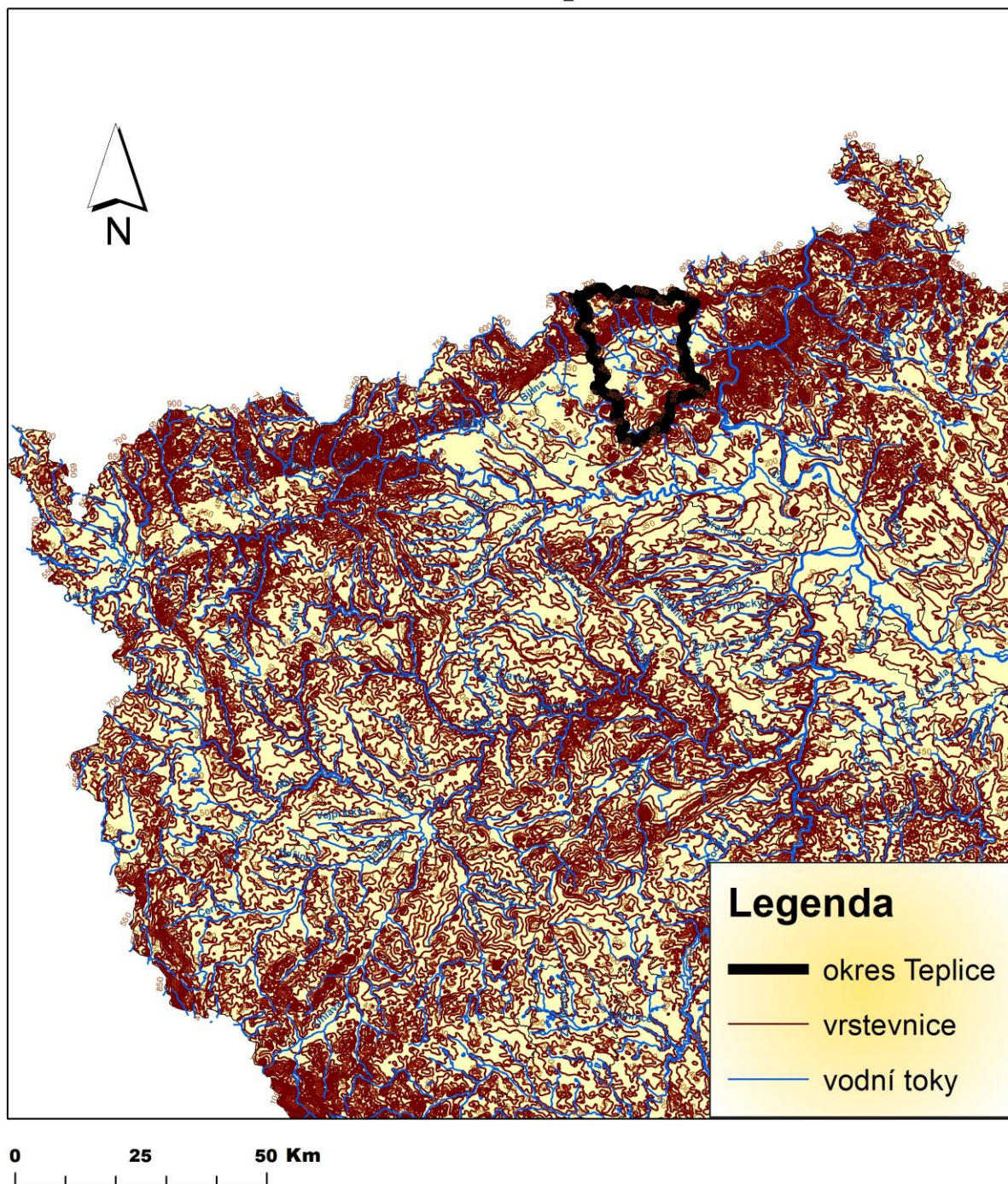
Obr. 31: Keramika s výzdobnými prvky zabušanského typu. (1 – Bžany okr. Teplice, 2-Duchcov okr. Teplice, 3-Libochovice okr. Litoměřice, 4-Vlastislav okr. Litoměřice, 5-Zabušany okr. Teplice) (Váňa 1961, 471).

Obr. 32: Morfologie vrcholně středověké keramiky I (Zápotocký 1976, 177).

Obr. 33: Morfologie vrcholně středověké keramiky II (Zápotocký 1976, 178).

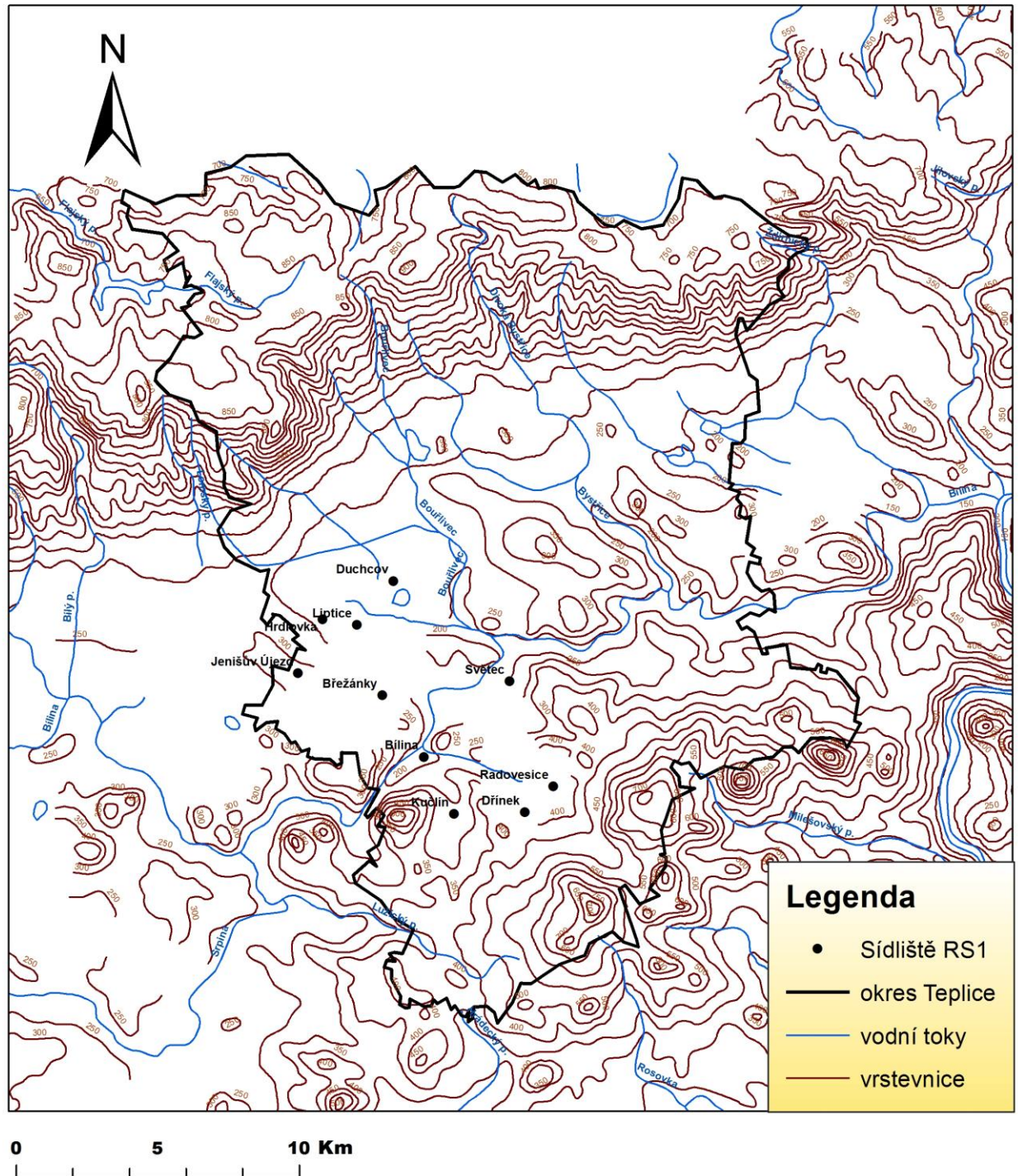
Obr. 34: Soubor šperků z knížecí mohyly u Želének (Lutovský 1997, 201).

Okres Teplice



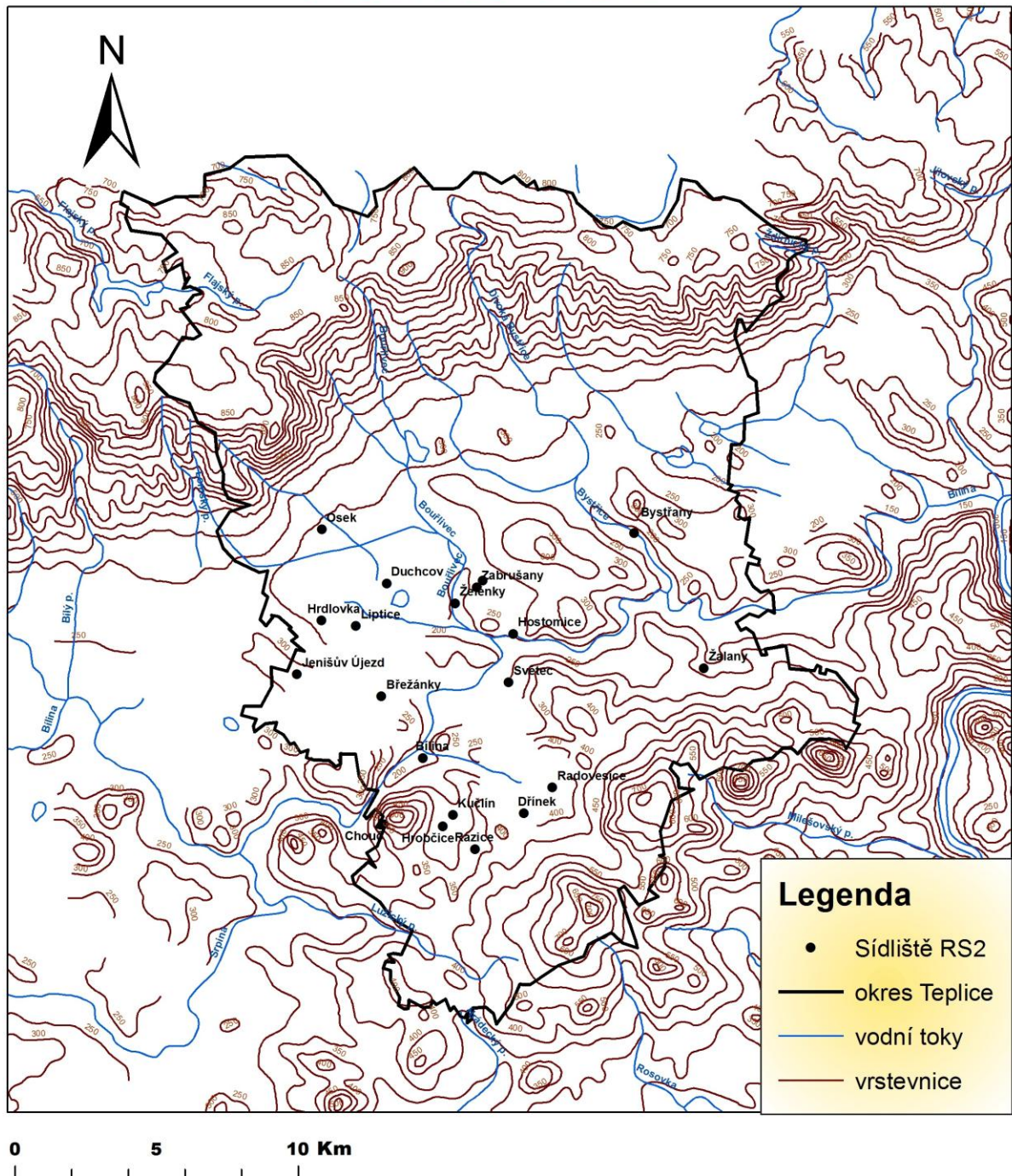
Mapa 1: Okres Teplice, vymezený region

Sídliště RS1



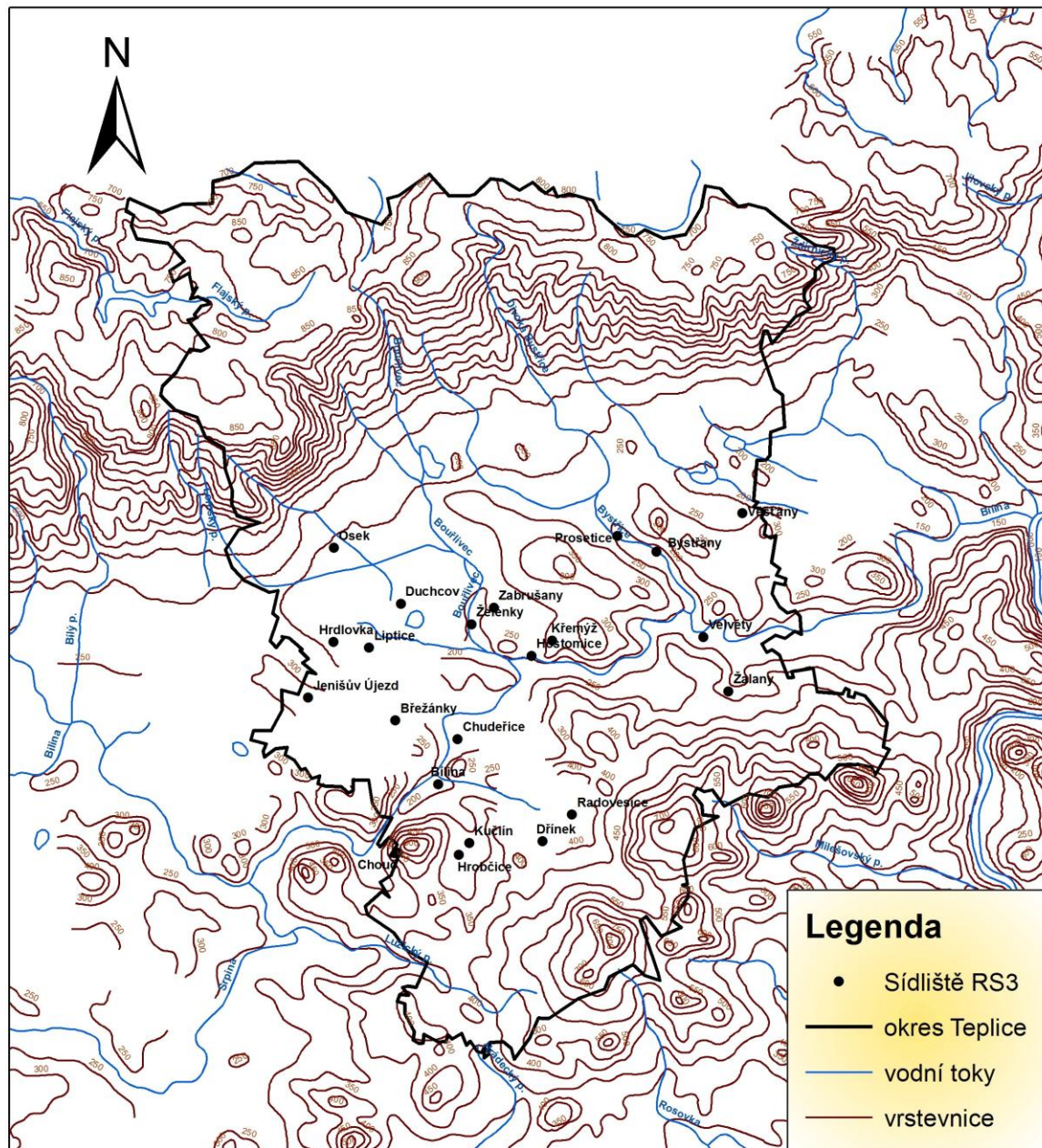
Mapa 2: Lokality sídlišť RS1

Sídliště RS2



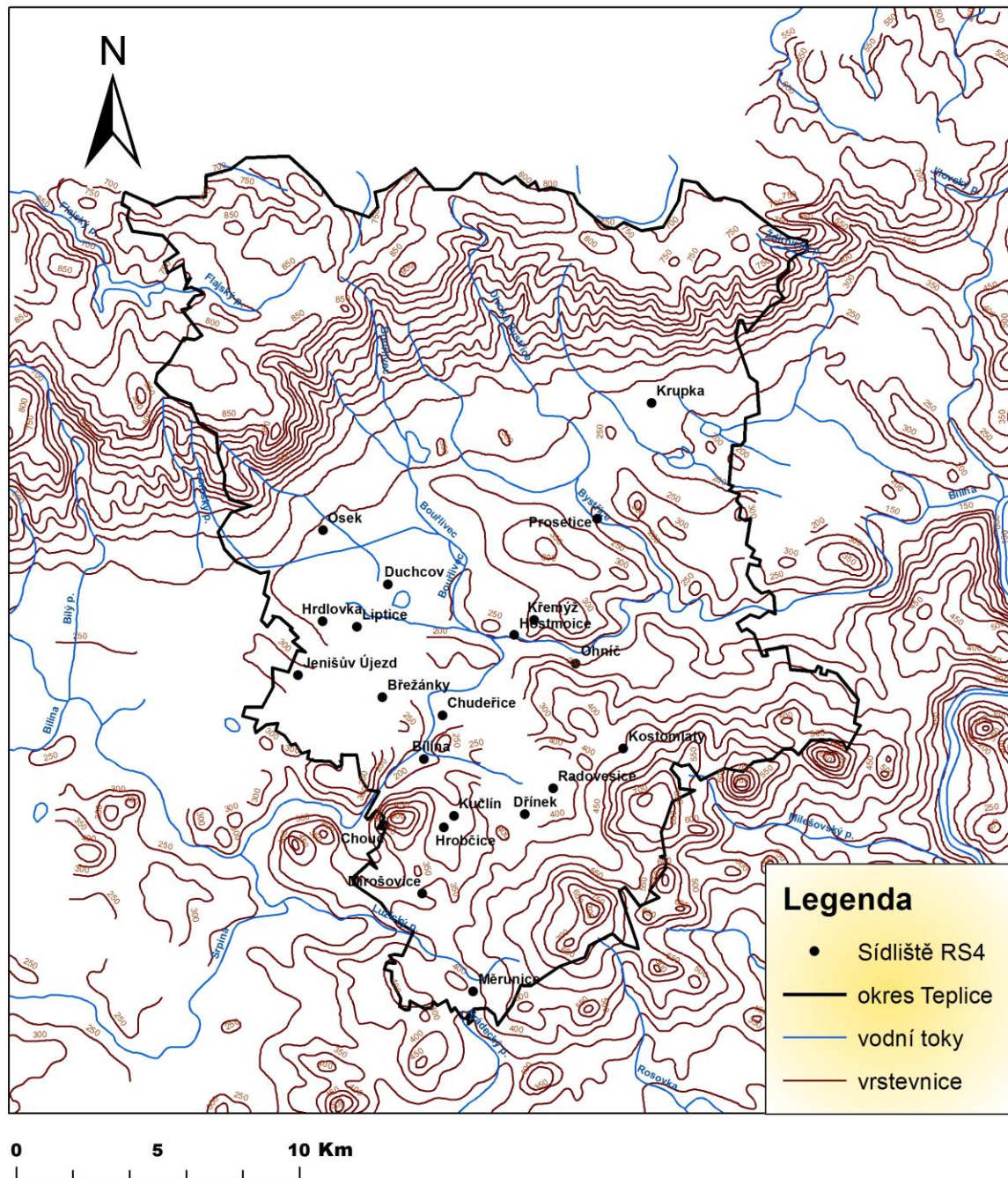
Mapa 3: Lokality sídlišť RS2

Sídliště RS3



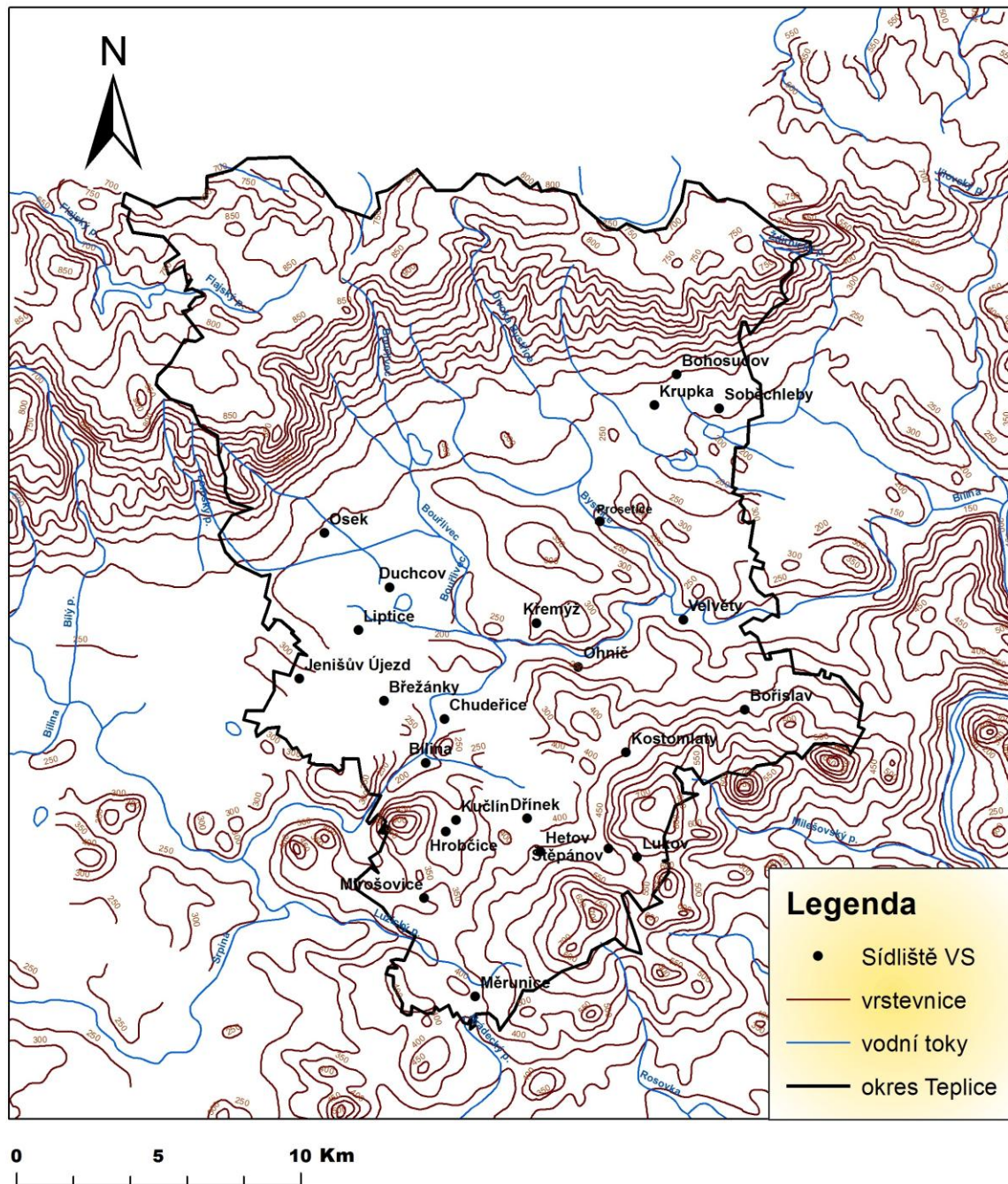
Mapa 4: Lokality sídlišť RS3

Sídliště RS4



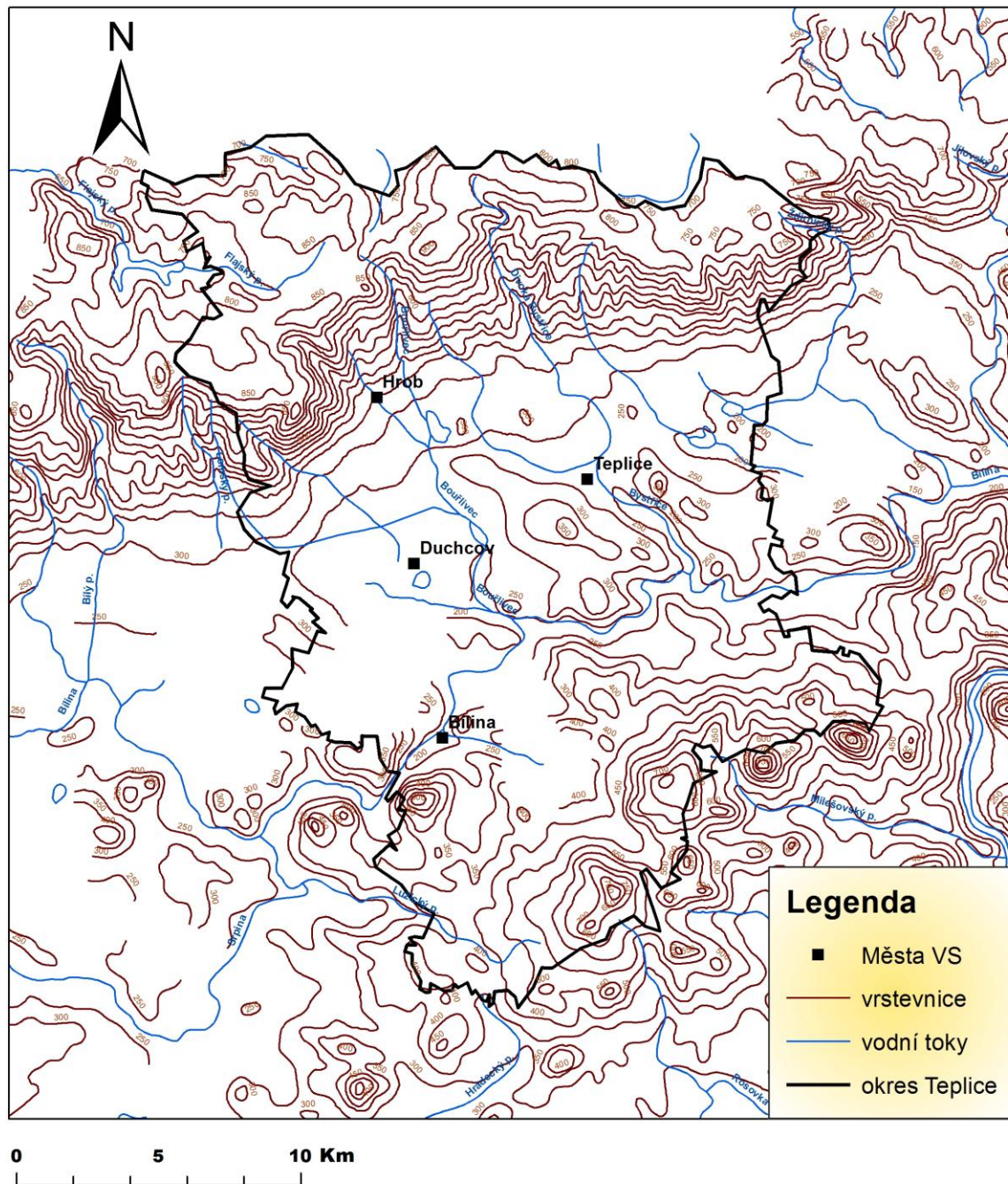
Mapa 5: Lokality sídlišť RS4

Sídliště VS



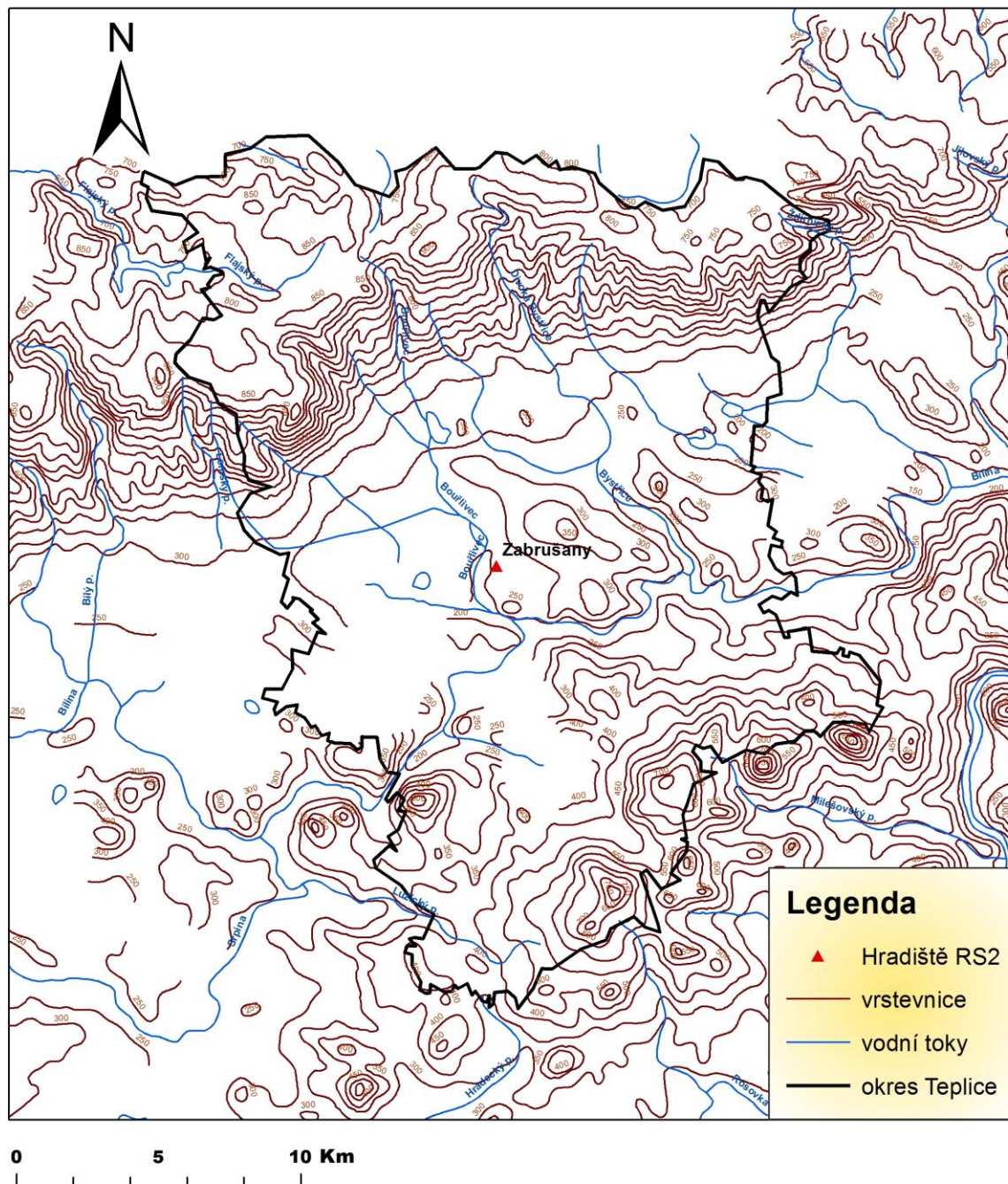
Mapa 6: Vrcholně středověká sídliště

Vrcholně středověká města



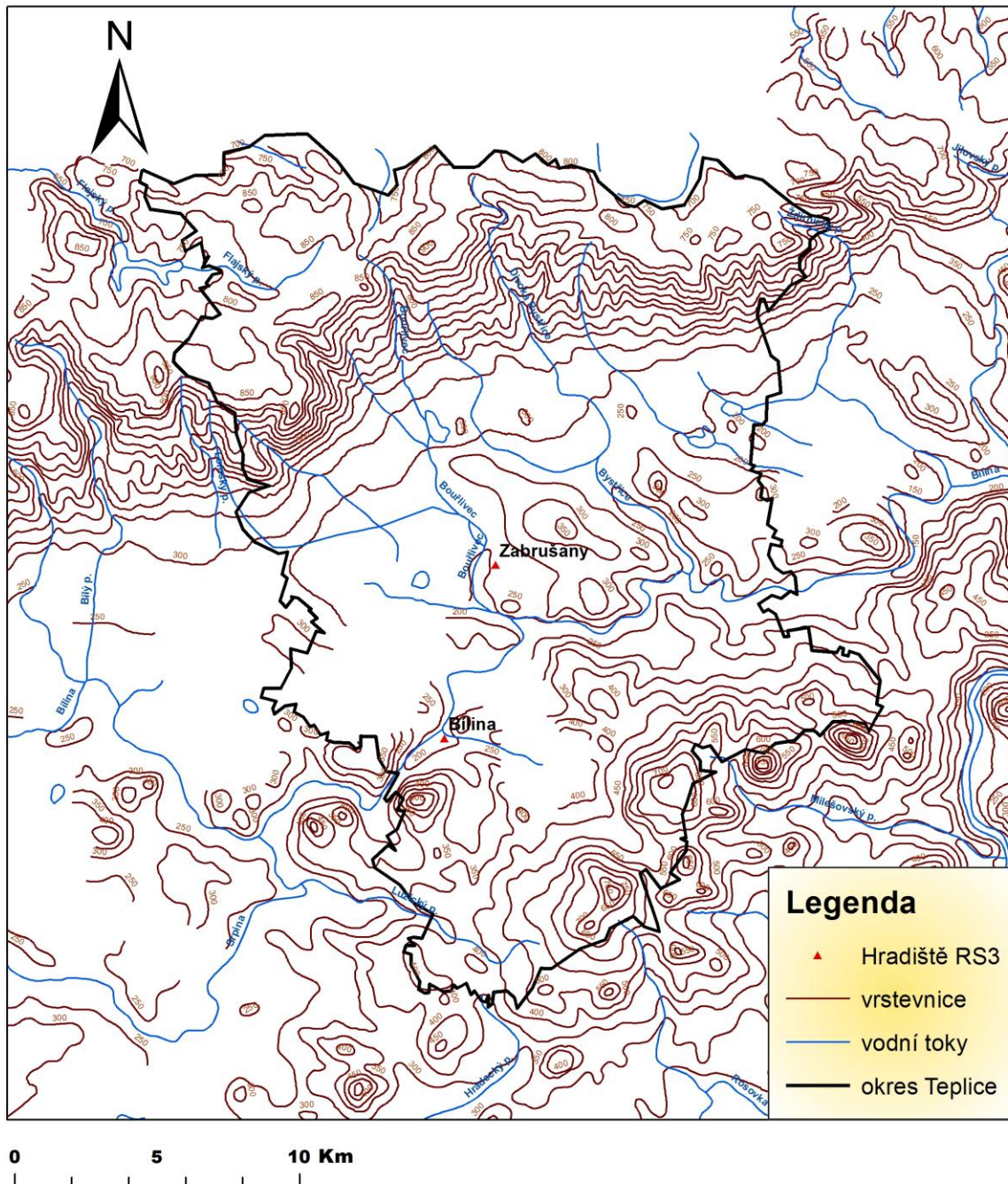
Mapa 7: Vrcholně středověká města

Hradiště RS2



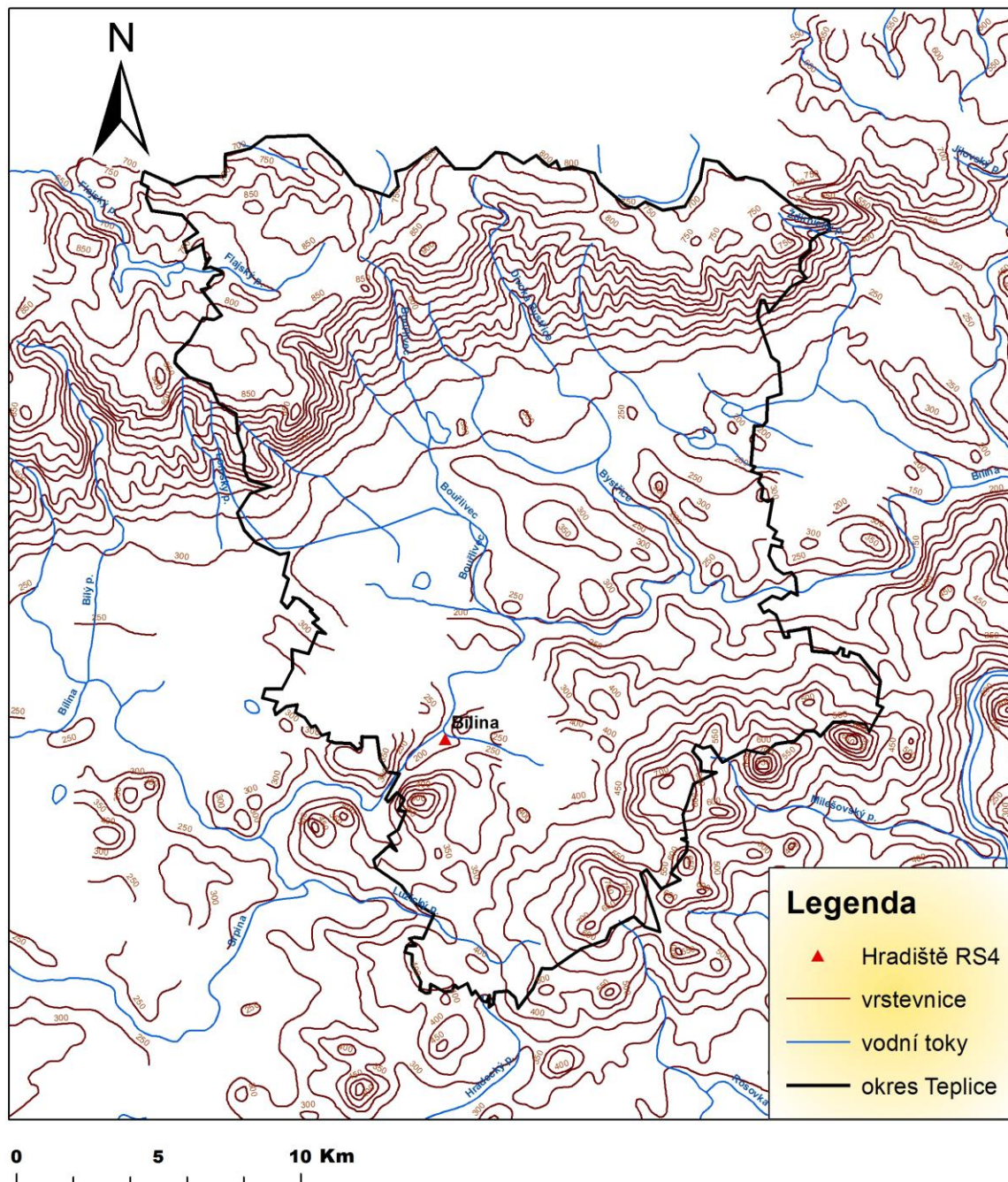
Mapa 8: Hradiště RS2

Hradiště RS3



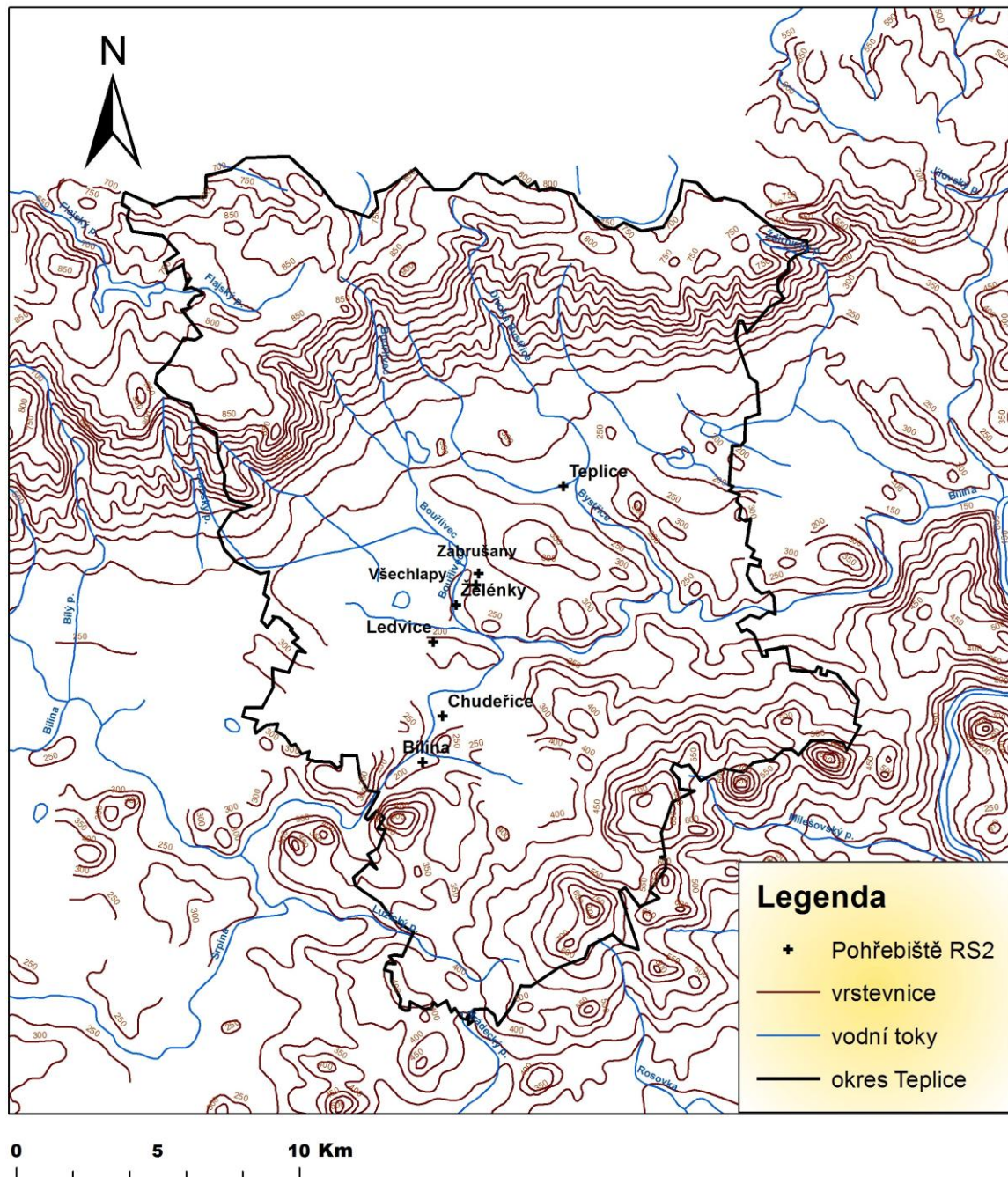
Mapa 9: Hradiště RS3

Hradiště RS4



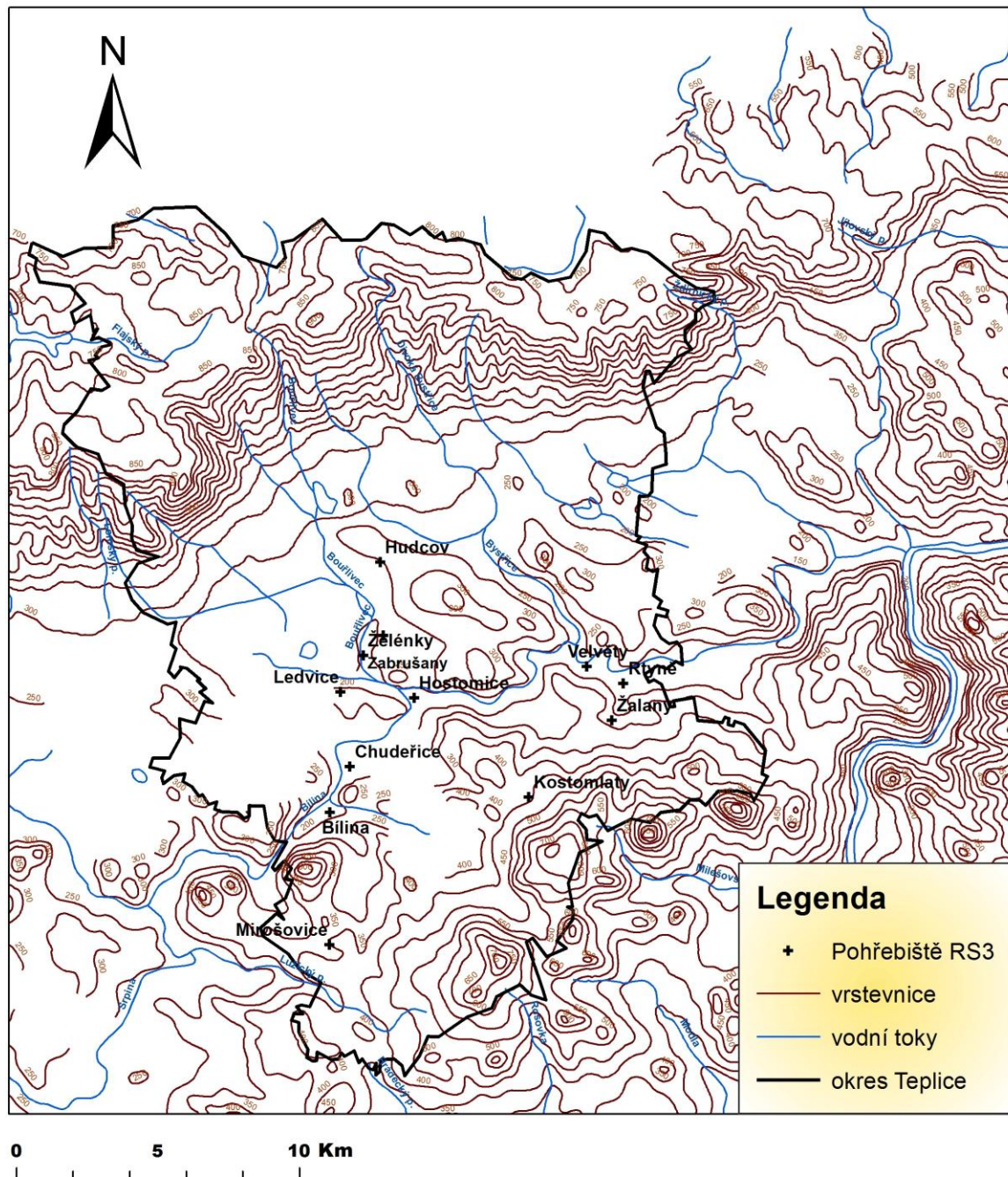
Mapa 10: Hradiště RS4

Pohřebiště RS2



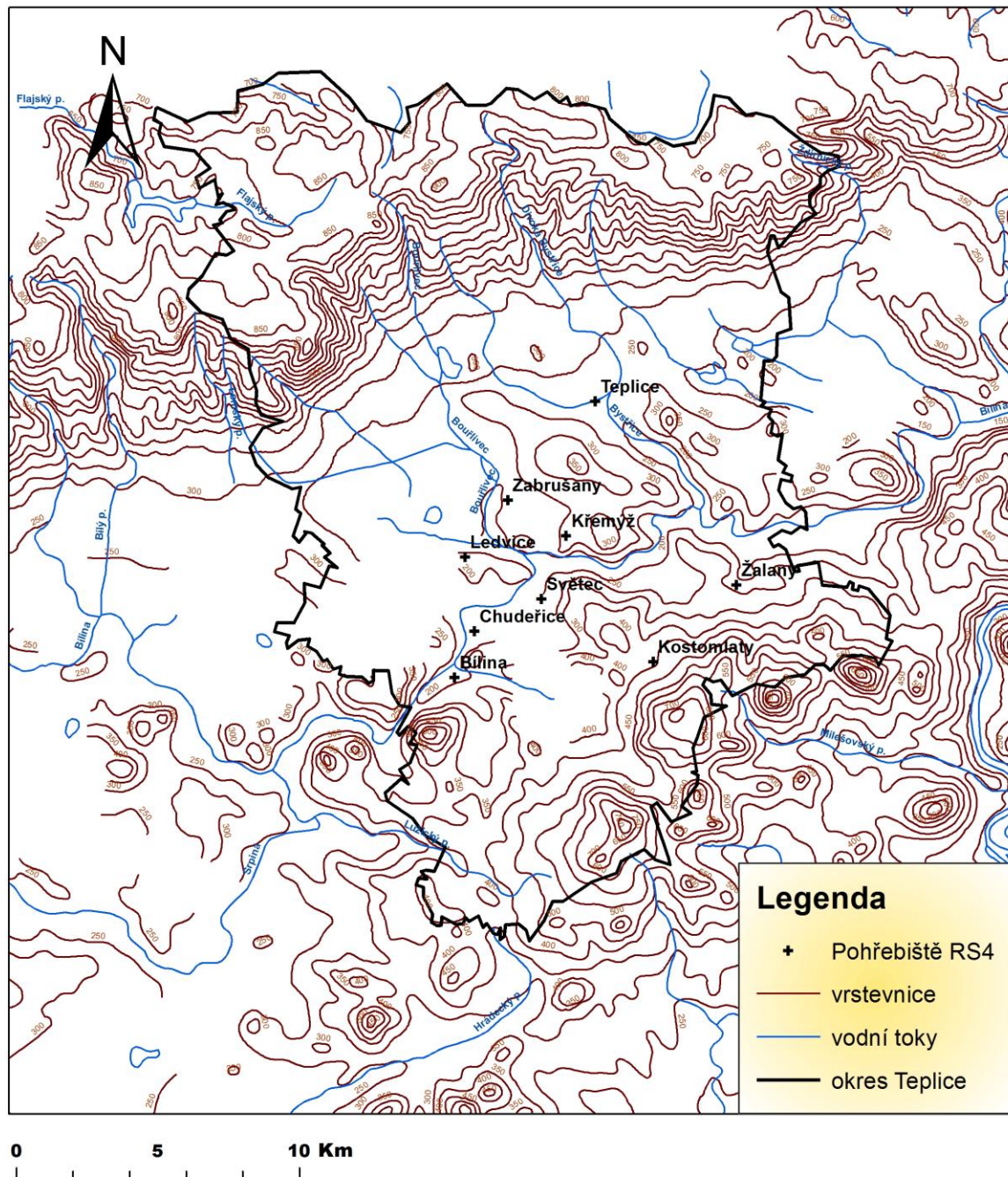
Mapa 11: Lokality pohřebišť RS2

Pohřebiště RS3



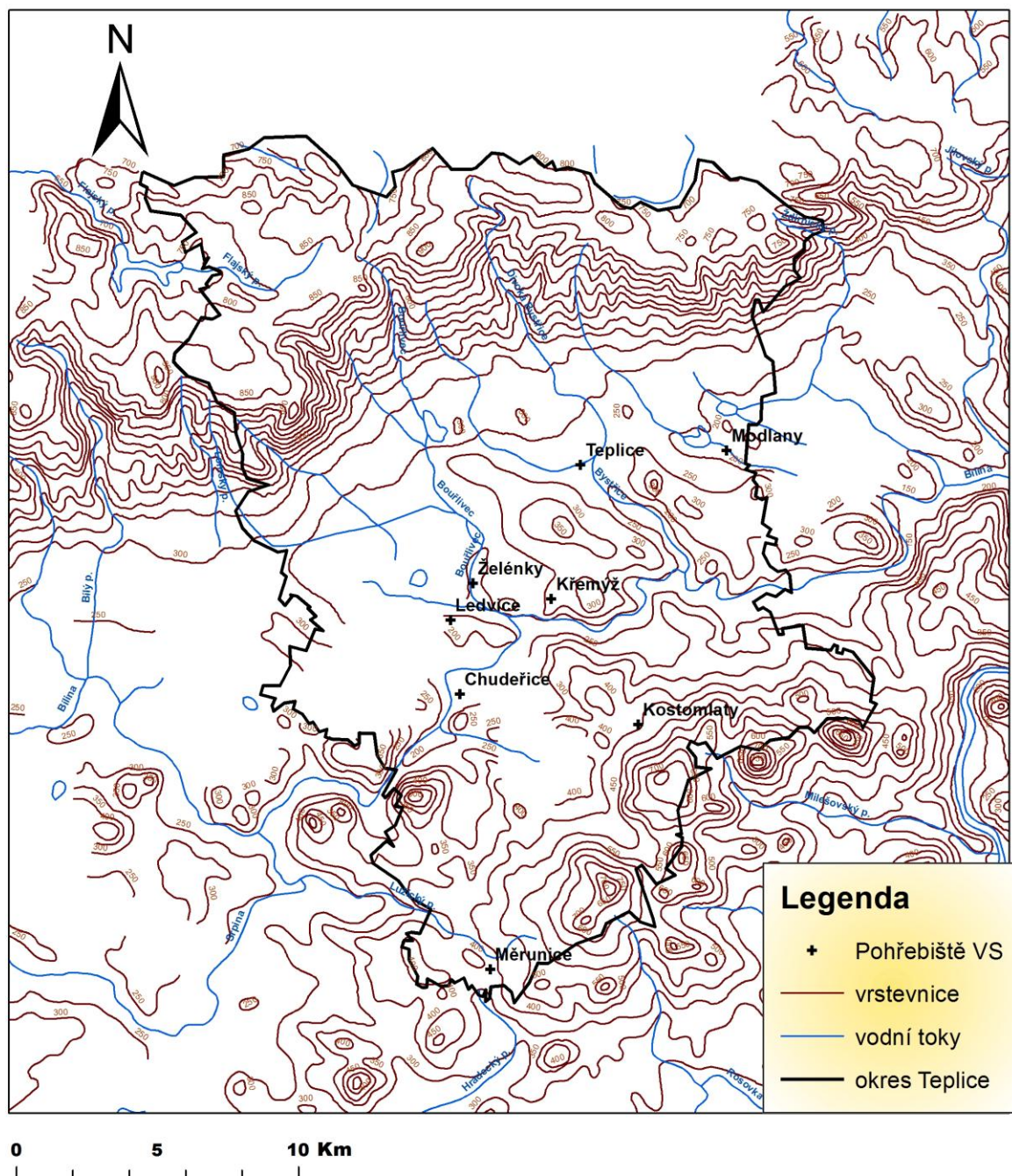
Mapa 12: Lokality pohřebišť RS3

Pohřebiště RS4



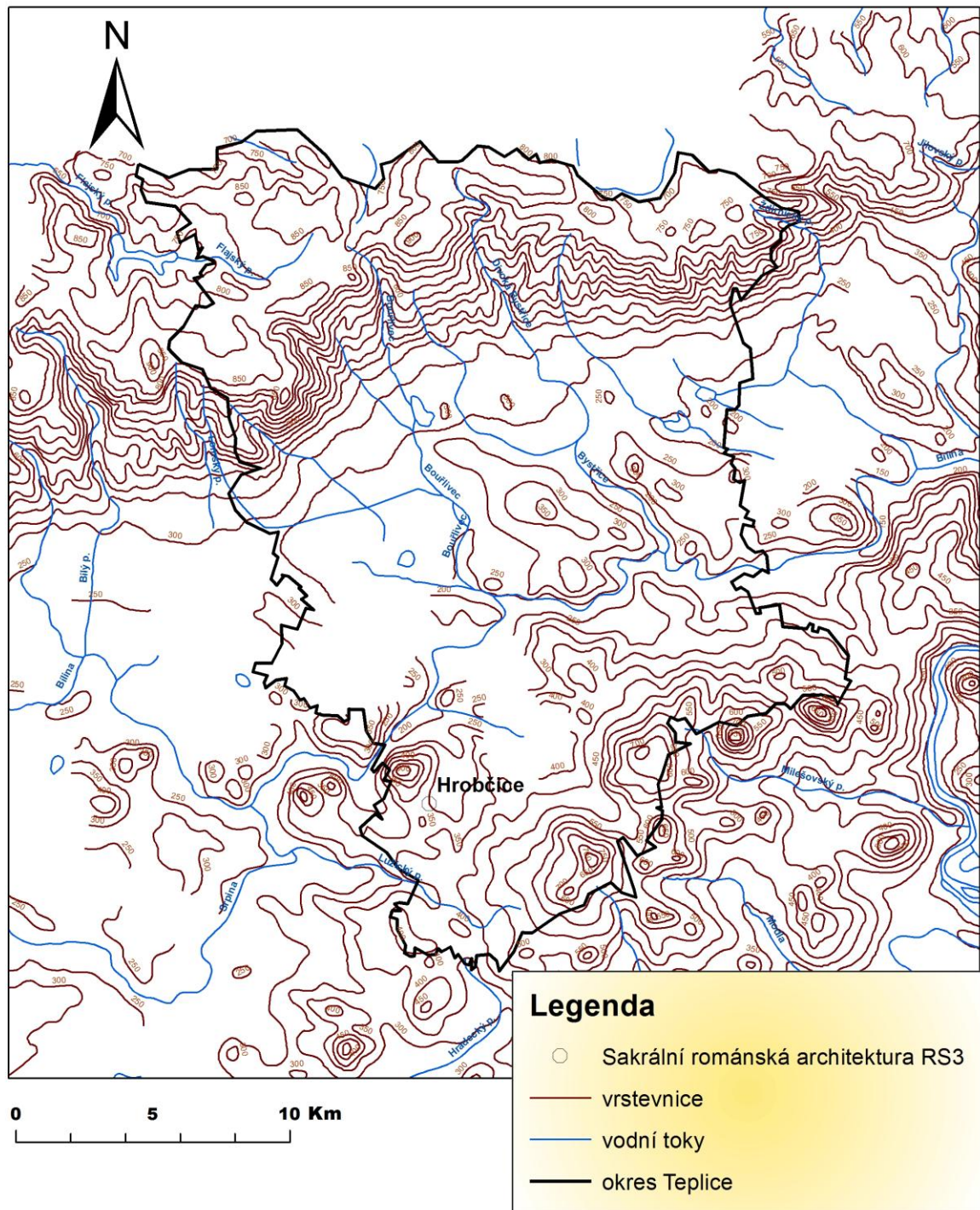
Mapa 13: Lokality pohřebišť RS4

Pohřebiště VS



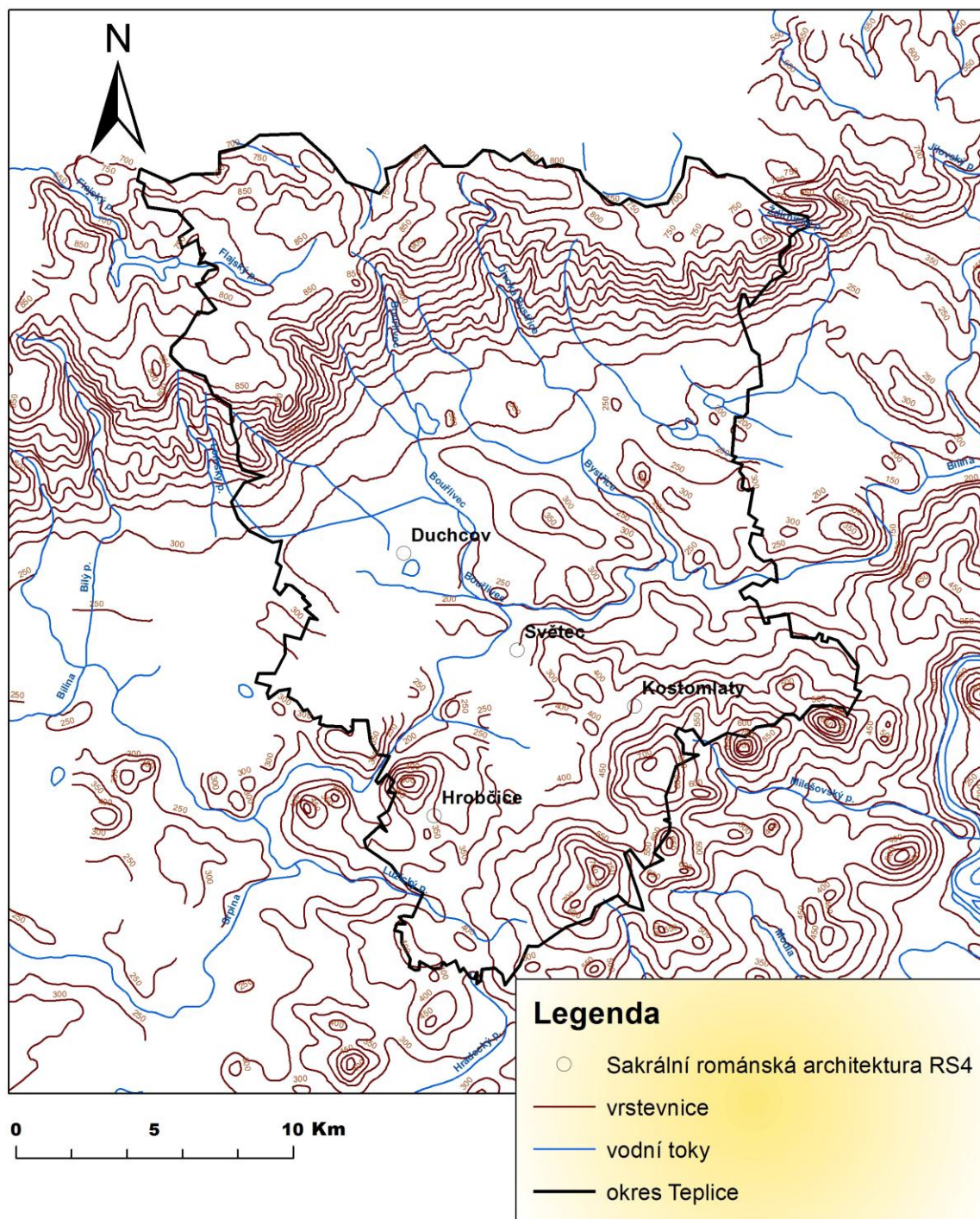
Mapa 14: Lokality vrcholně středověkých pohřebišť

Sakrální románská architektura RS3



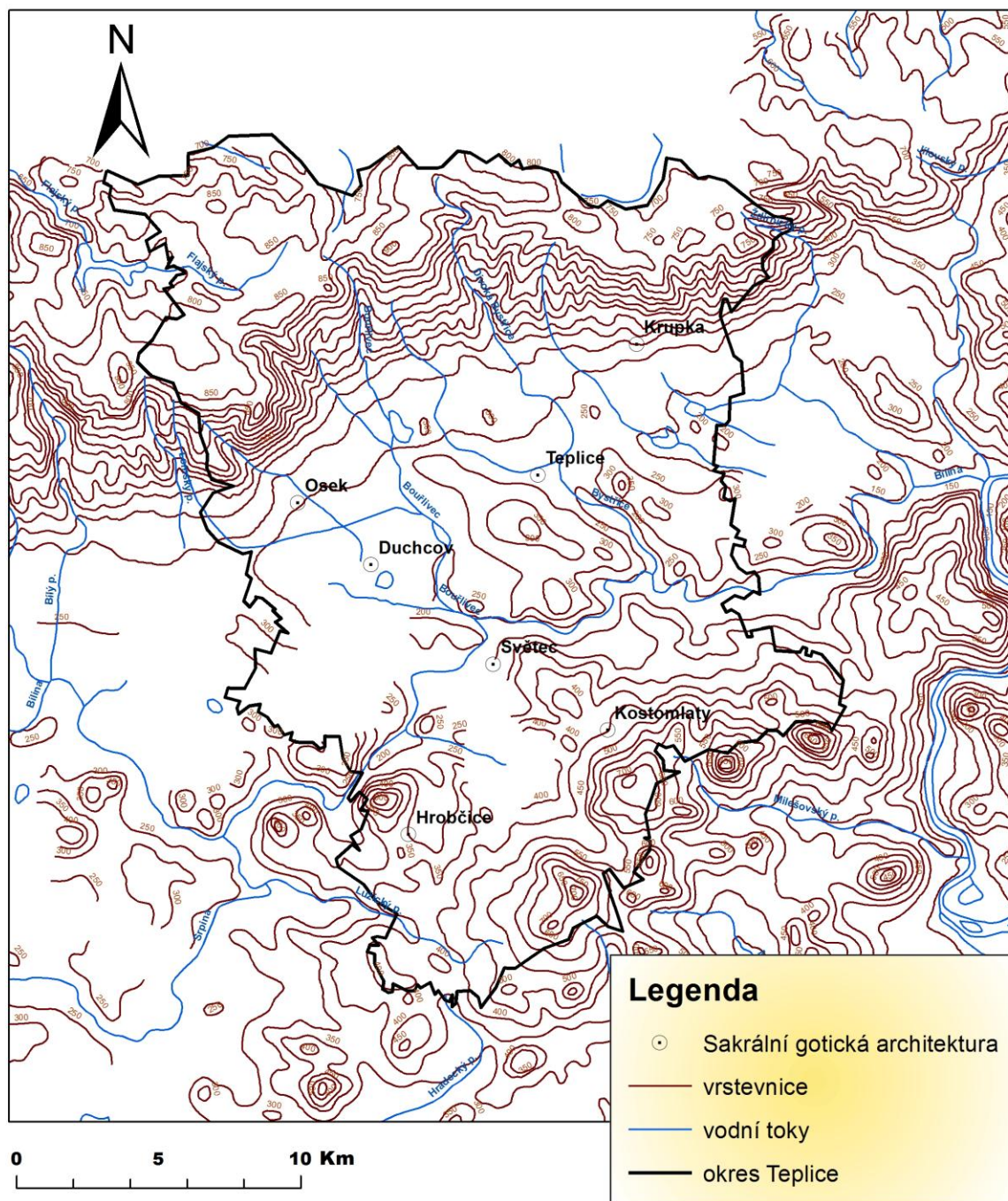
Mapa 15: Lokality se stavbami sakrálně - románského charakteru v RS3

Sakrální románská architektura RS4



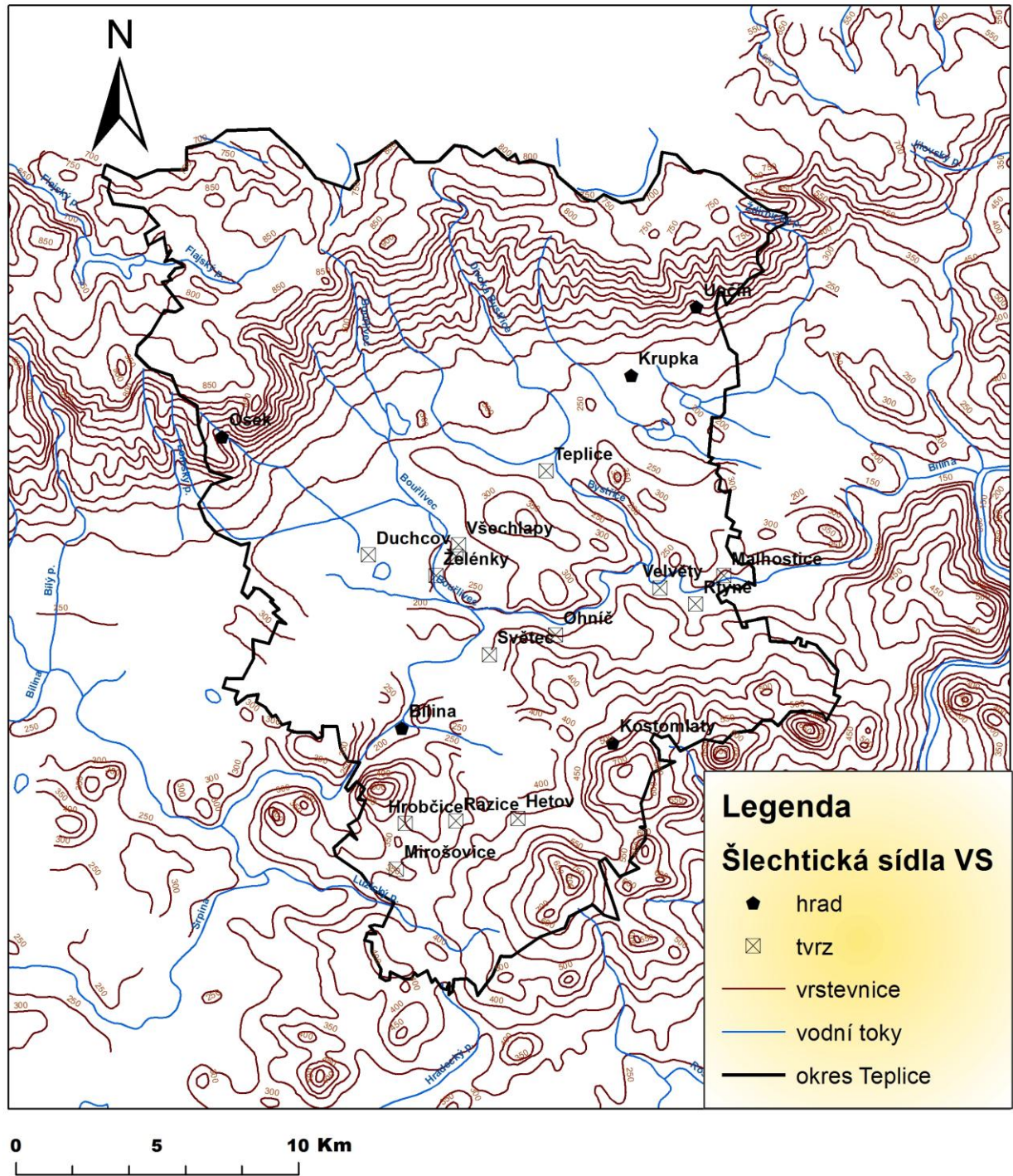
Mapa 16: Lokality se stavbami sakrálně - románského charakteru v RS4

Sakrální gotická architektura VS

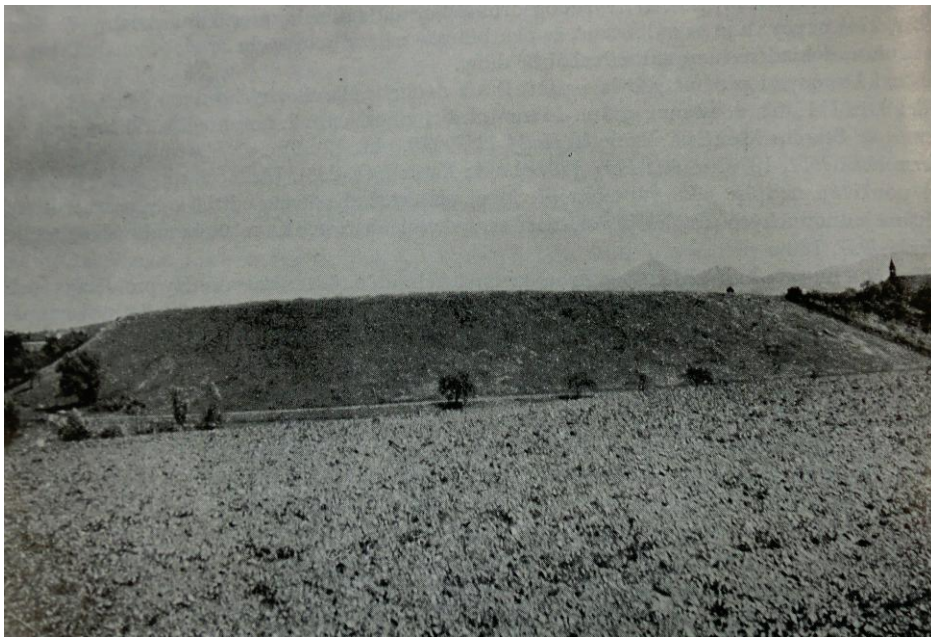


Mapa 17: Lokality se stavbami sakrálně-gotického charakteru ve vrcholném středověku

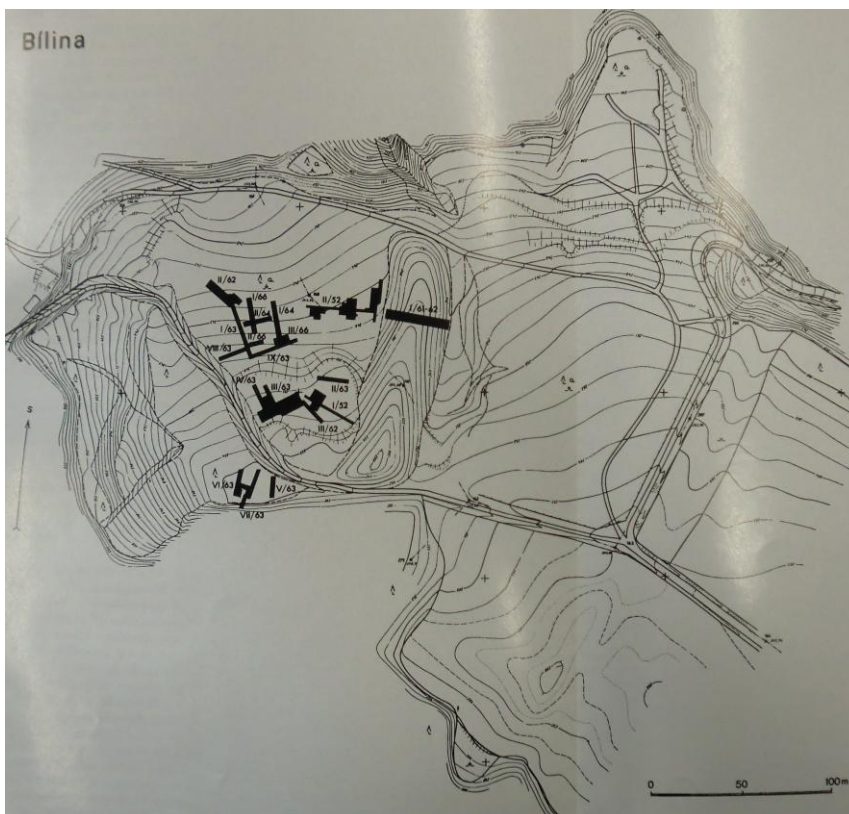
Šlechtická sídla VS



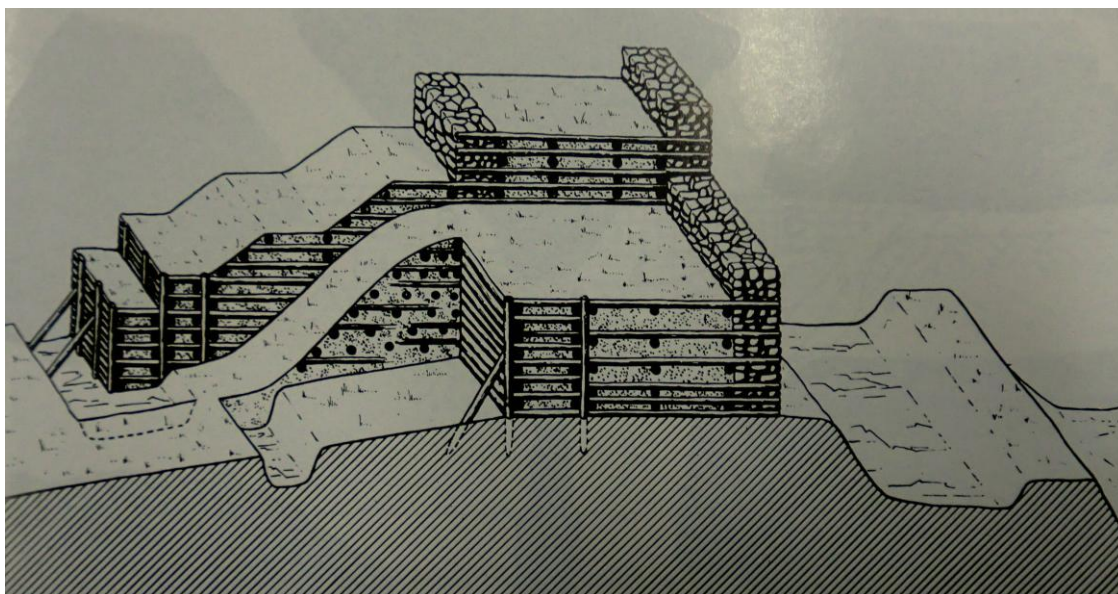
Mapa 18: Vrcholně středověká šlechtická sídla



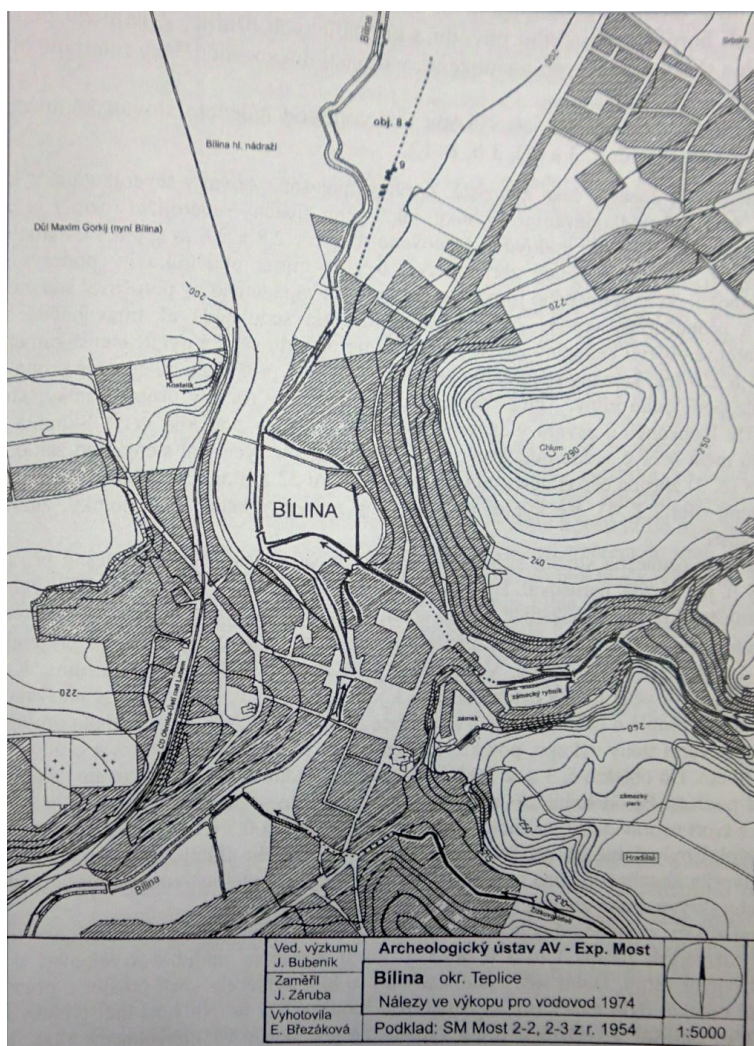
Obr. 1: Zabušany (o. Teplice). Pohled na hradiště od SZ



Obr. 2: Břilina (o. Teplice). Plán hradiště a situace sond



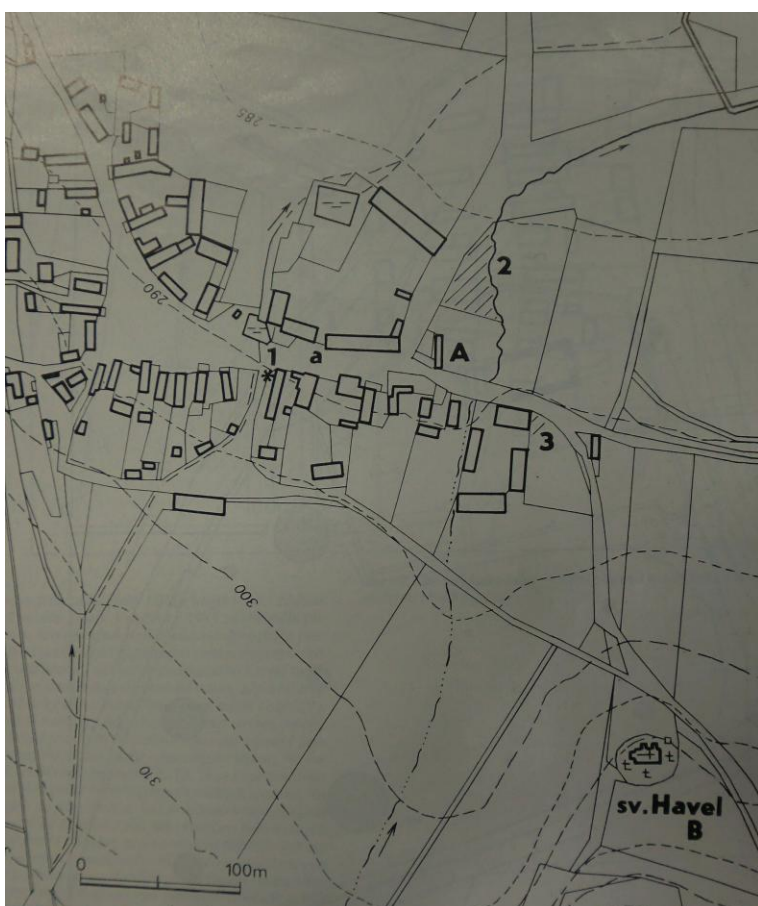
Obr. 3: Bílina (o. Teplice). Rekonstrukce 3 fází střední hrady



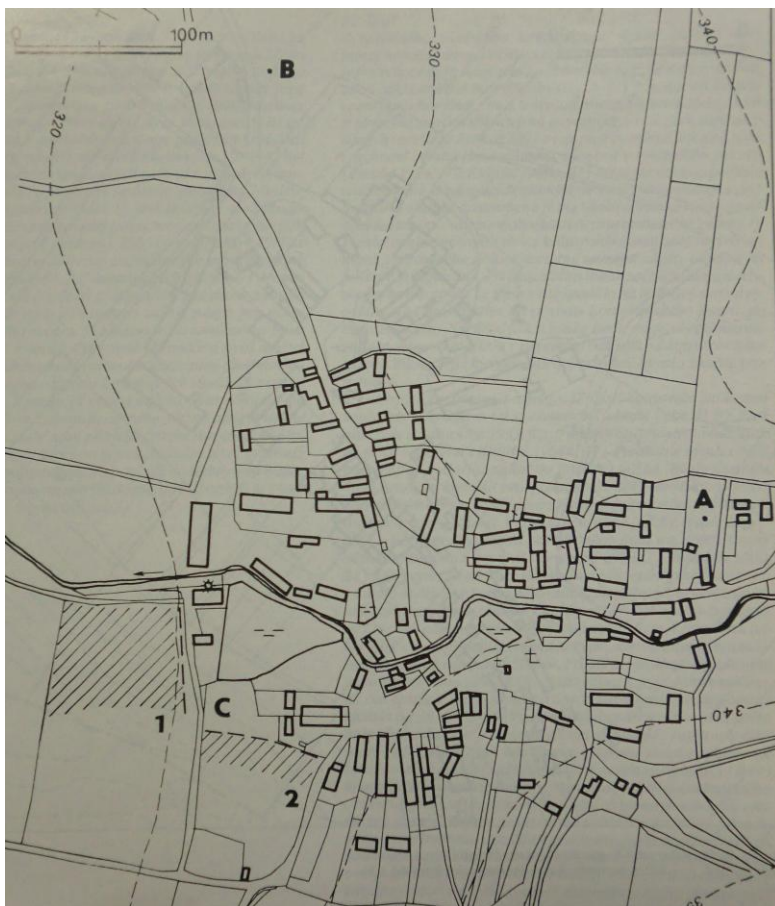
Obr. 4: Bílina, okr. Teplice, sídliště „u nádraží“, poloha lokality



Obr. 5: Jenišův Újezd, jádro vsi s dvojicí raně středověkých sídelních areálů A,B



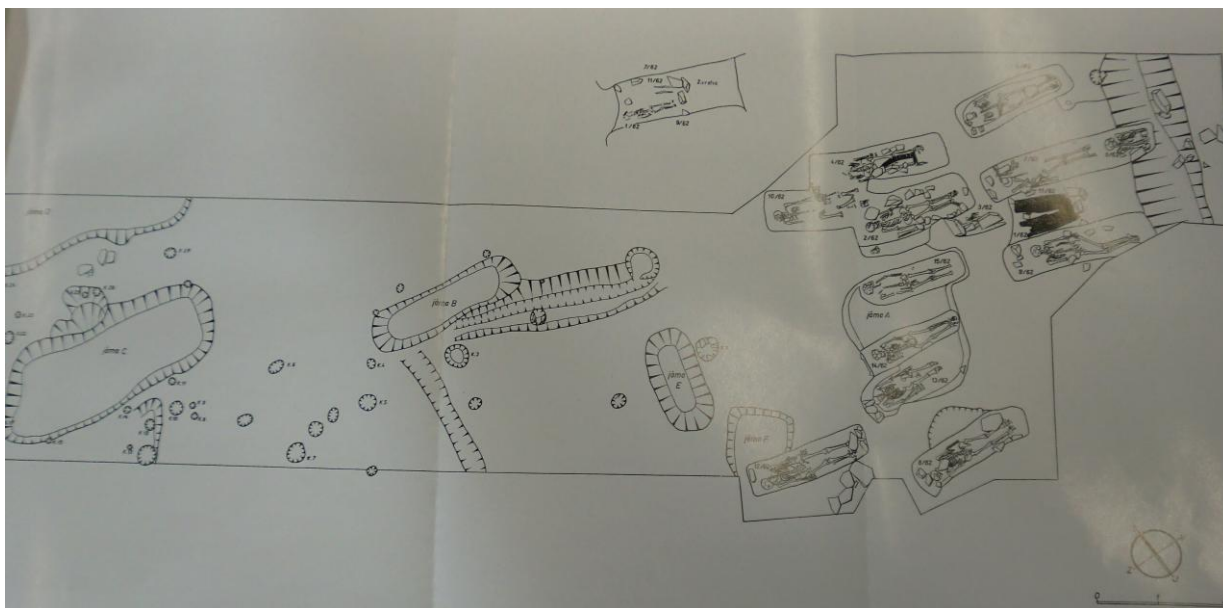
Obr. 6: Hrobčice – jádro vsi s raně středověkými nálezy



Obr. 7: Razice – jádro vsi s raně středověkými nálezy



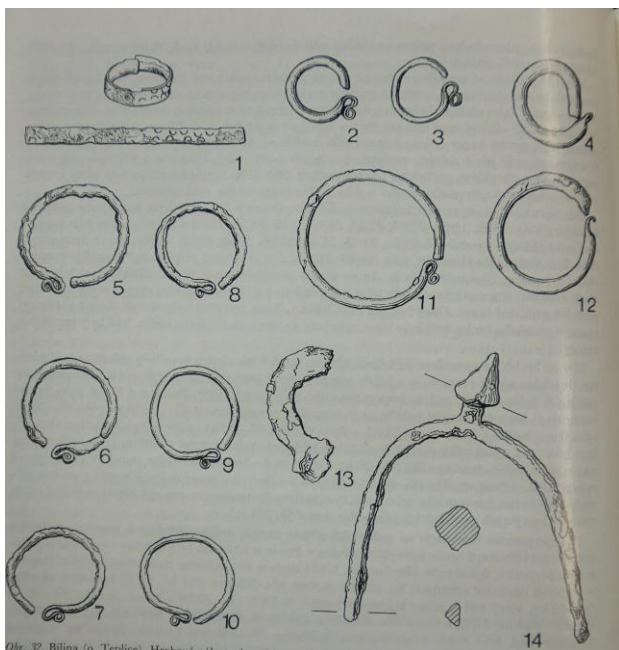
Obr. 8: Kučlín – jádro vsi



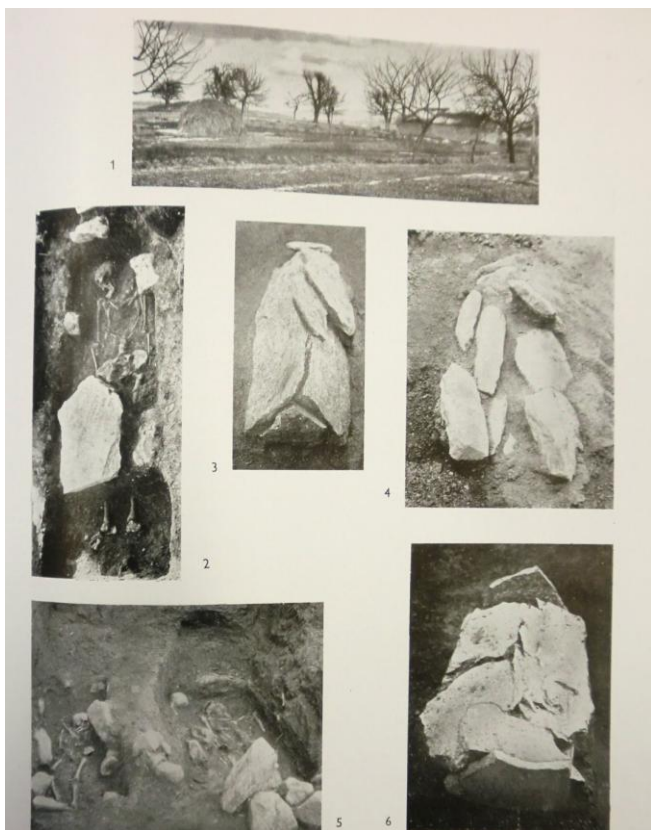
Obr. 9: Bílina (o. Teplice). Sídlištní poloha II a SZ okraj pohřebiště se žlabem



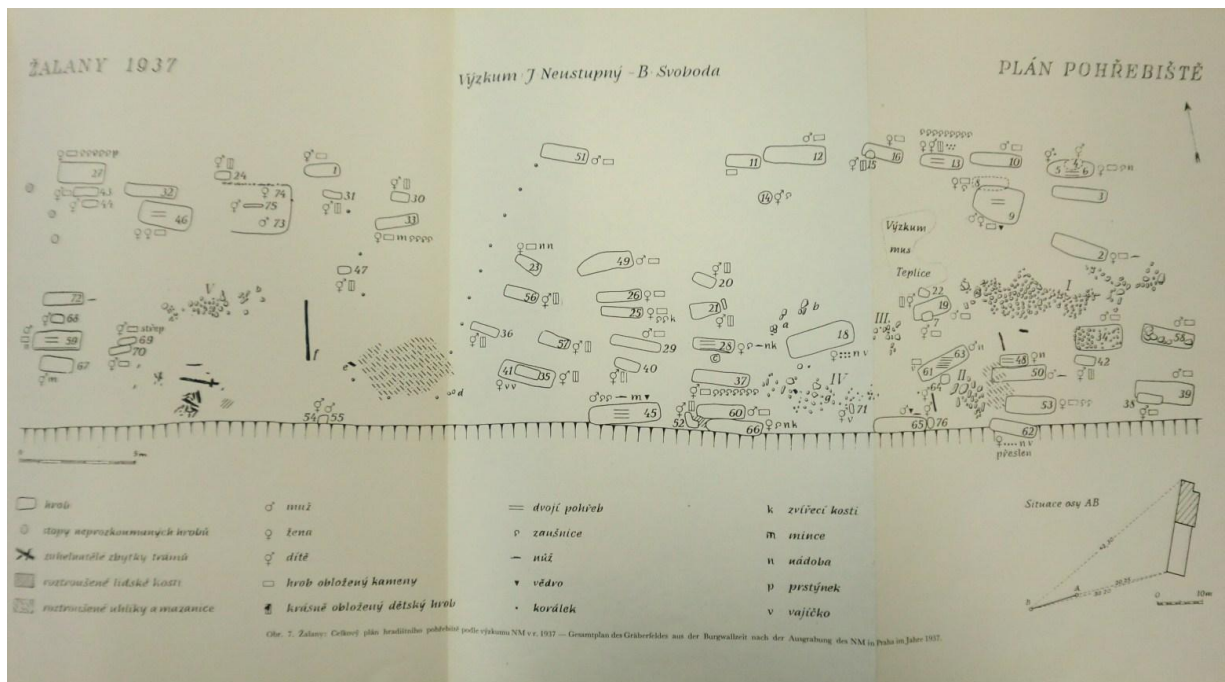
Obr. 10: Bílina (o. Teplice). Pohřebiště: 1 – východní část s. II/64, 2-j jižní část s. I,64; 3 – hroby 17 – 21/64; 4 – sonda I/64 od S, v popředí žleb.



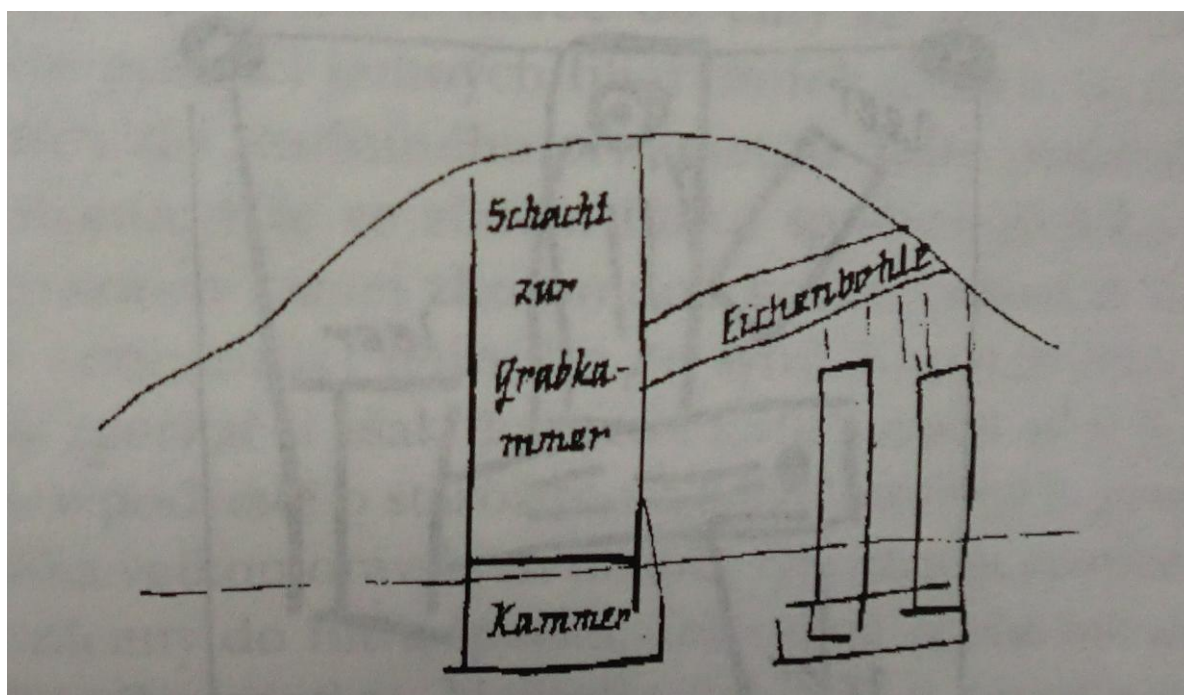
Obr. 11: Bílina (o. Teplice). Hrobové nálezy: 1 – bronzový prsten; 2-3 – 2 bronzové esovité záušnice ; 4 – 12 hrobové nálezy ;13-14železné kování a ostruha



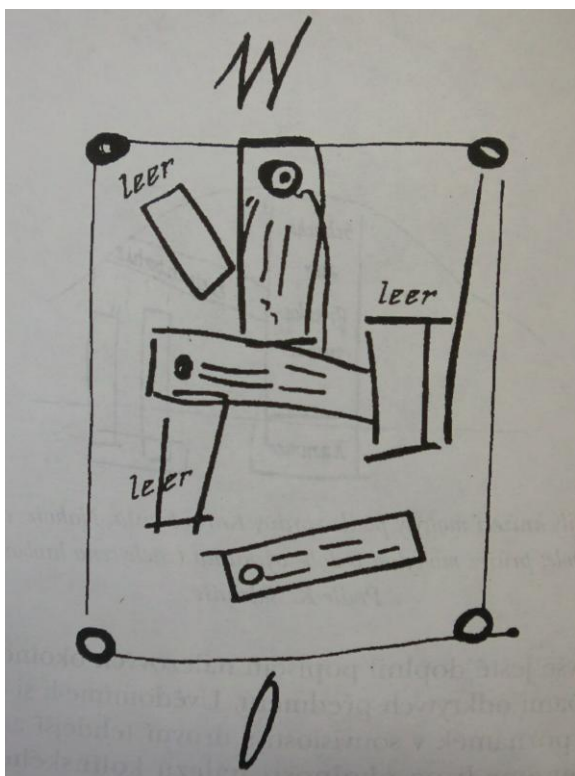
Obr. 12: Žalany (o. Teplice). I. celkový pohled na polohu pohřebišť; 2. hrob; 3. hrob; 4. hrob; 5. hrob; 6. hrob



Obr. 13: Žalany (o. Teplice) Plán pohřebiště



Obr. 14: Želénky. Profily knížecí mohyly podle zprávy Karla Frosta. Průřez mohylou v době výzkumu. (zachycena hrobová komora).



Obr. 15: Hrobová komora pod želeneckou mohylou. Náčrt Karla Frosta



Obr. 16: Želénky. Zlatý řetízek s medailonem (rubová strana)



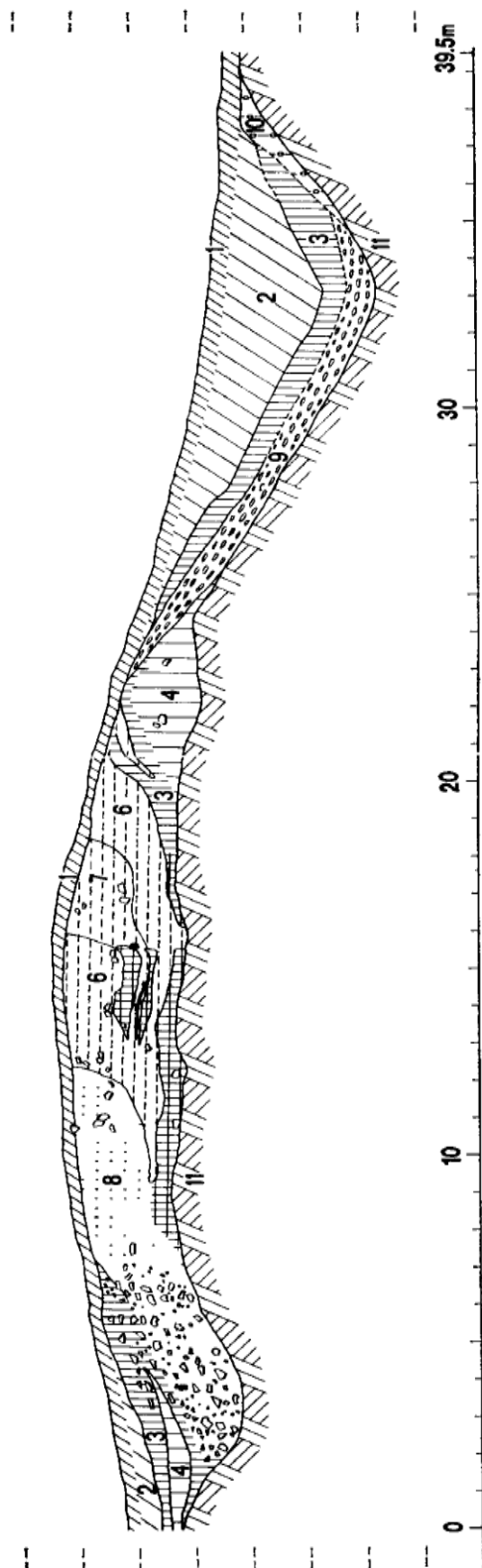
Obr. 17: Želénky. Dvouplášťové gombíky



Obr. 18: Želénky. Hrozničkovité náušnice



Obr. 19: Želénky. Zlacená plaketa s loveckou scénou

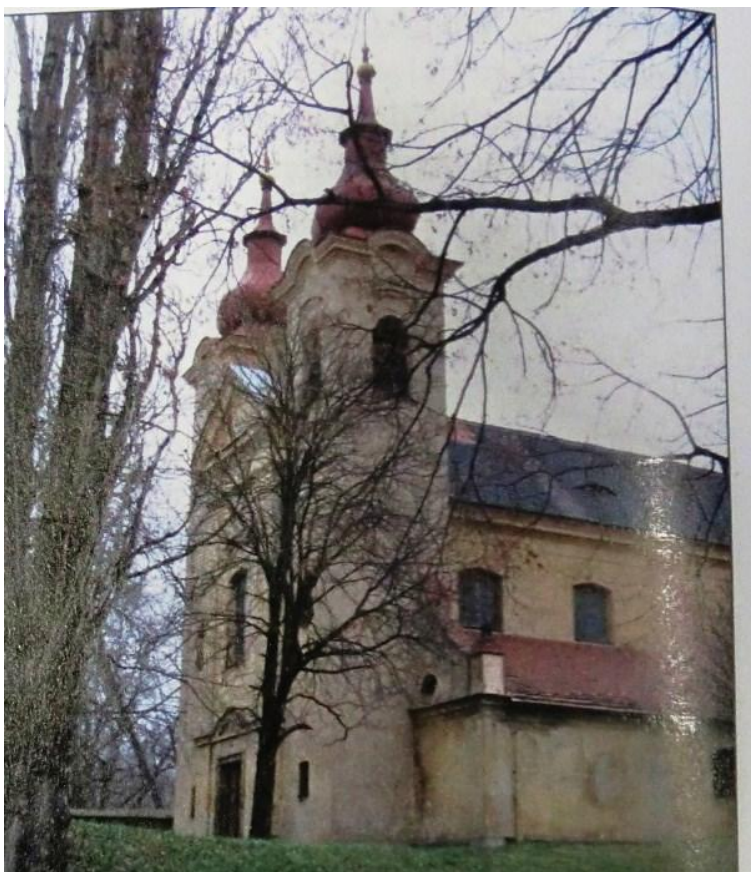


Obr. 44. Zabrašany (o. Teplice). Profil středního valu hradště (výzkum 1950): 1 — ornice; 2 — světlejší splachová vrstva; 3 — tmavohnědá hlinitá vrstva; 4 — červeno-hnědá hlinitá; 5 — tmavohnědá s popelem a s uhlíky; 6 — červená písčita hlína se šterkem; 7 — těž hlína promíšená slabě popelem; 8 — silně popelovitá světlešedá hlína; 9 — opuková suť; 10 — šterkovitý splach; 11 — písčité podloží. — Abb. 44. Profil des Mittelwalls des Burgwalls (Forschung 1950): 1 — Ackerkrume; 2 — hellere Schwemmschicht; 3 — dunkelbraune Tonschicht; 4 — rotbraune Tonschicht; 5 — dunkelgraue Schicht mit Asche und Kohlenresten; 6 — roter sandiger Ton mit Schotter; 7 — derbe Ton, schwach mit Asche vermengt; 8 — starkaschiger hellgrauer Ton; 9 — Planerschutt; 10 — schotterartige Schwemmschicht; 11 — sandige Unterlage.

Obr. 20 Zabrašany (o. Teplice) Profil středního valu hradště (výzkum v r. 1950)

0	Rýhy	Jednod. vlnice	Složité vlnice	Hřeben. výzdoba	Hřeben. výzdoba	Jednod. vrypy	Složité vrypy	Otisky radélka či kolku	Otisky radélka či hřeb.	Plastická výzdoba
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0
1										
	Z CH	Z CH	Z CH	Z CH	Z CH	Z CH	Z CH	Z CH	Z CH	Z CH
2										
	Z CH	Z CH	Z CH	Z CH	Z CH	Z CH	Z CH	Z CH	CH	CH
3										
	Z CH	Z CH	Z CH	Z CH	Z CH	Z CH	Z CH	Z	Z CH	
4										
	Z CH	Z CH	CH	Z CH	Z	Z CH	CH	Z	Z CH	Z CH
5										
	Z CH	CH	Z CH	Z CH	Z	Z CH	CH	Z	Z CH	Z CH
6										
	Z CH	Z CH	Z CH	Z	Z	CH	CH	Z	Z CH	Z CH
7										
	Z CH	Z CH	CH	Z	Z	CH	Z CH	Z	Z CH	Z CH
8										
	Z CH	Z CH	CH	Z	Z	CH	CH	Z	Z CH	Z
9										
	Z CH	Z CH	Z CH	Z	Z	Z CH	CH	Z	CH	Z
0										
	Z CH	Z CH	CH	Z CH	Z	CH	Z	Z	Z CH	

Obr. 20: Prvky výzdoby keramiky Chlumec, Zabuřany.



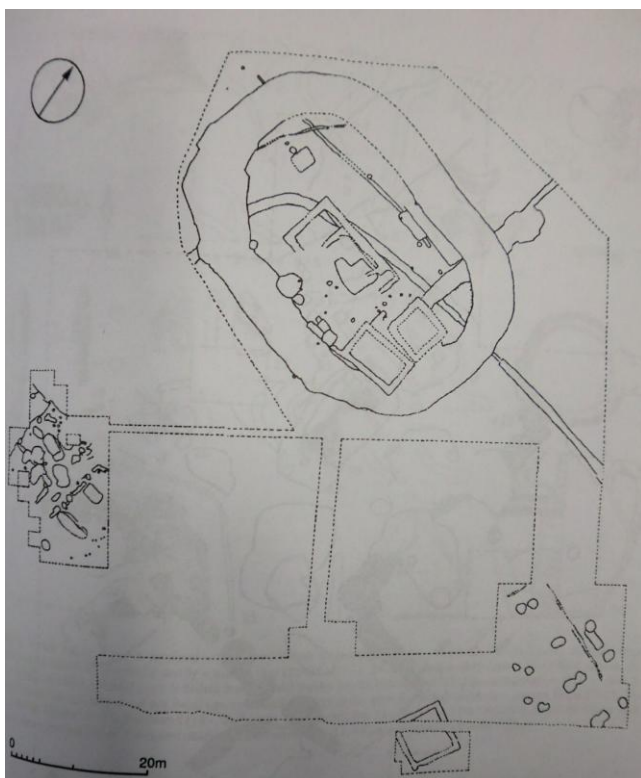
Obr. 21: Kostel sv. Jakuba Většího ve Světcí



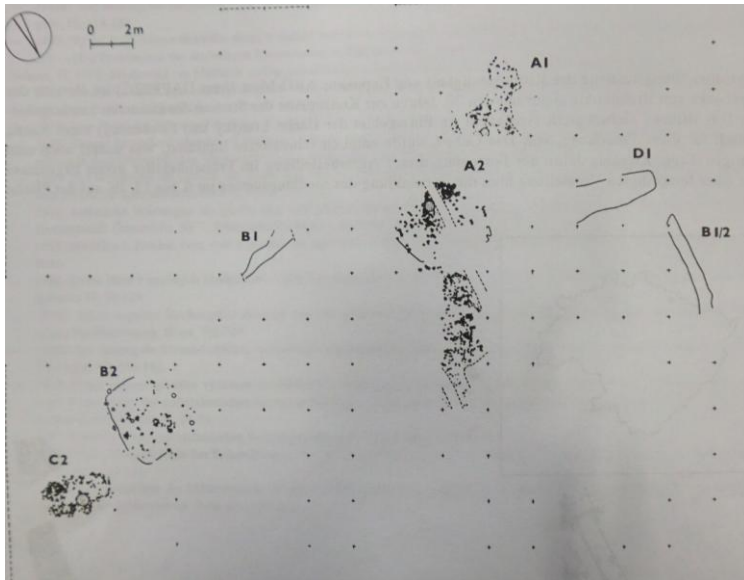
Obr. 22: Dochovaná románská sdružená okna ve Světcí. Třetí podlaží veže.



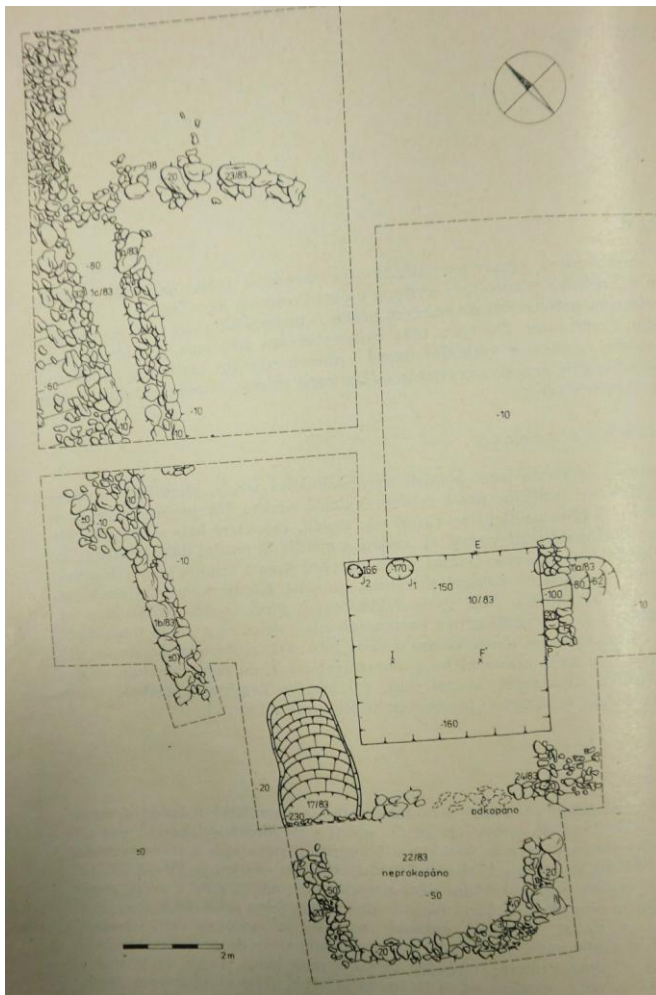
Obr. 23: Osek, cisterciácký klášter. Pohled z počátku 18. století zachytil stav těsně před barokní přestavbou



Obr. 24: Hrnčíře, k.ú. Jenišův Újezd, okr. Teplice. Výzkum v r. 1977



Obr. 25: Hrdlovka



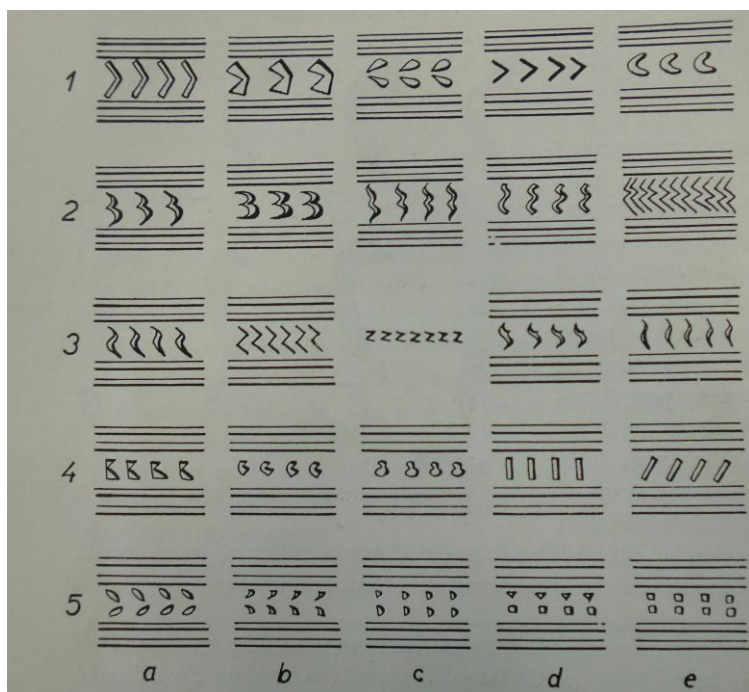
Obr. 26: Prosetice, okr. Teplice, poloha 1. Celková situace



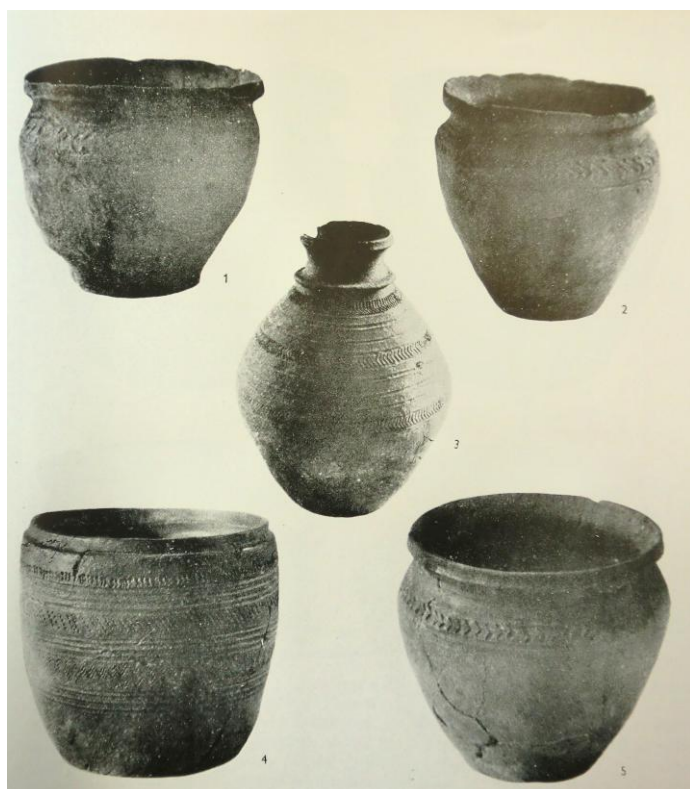
Obr. 27: Zabuřany u Duchcova, Čechy. Keramika ze slovanského hradiště



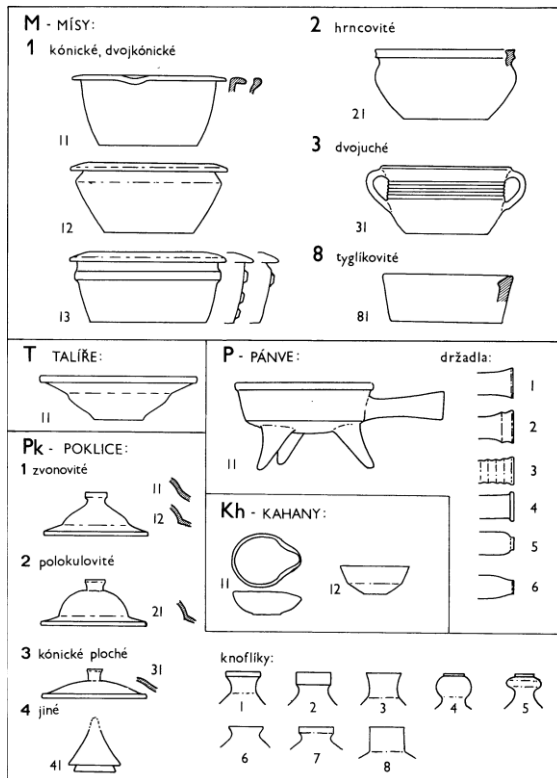
Obr. 28: Zabuřany u Duchcova, Čechy. Keramika ze slovanského hradiště



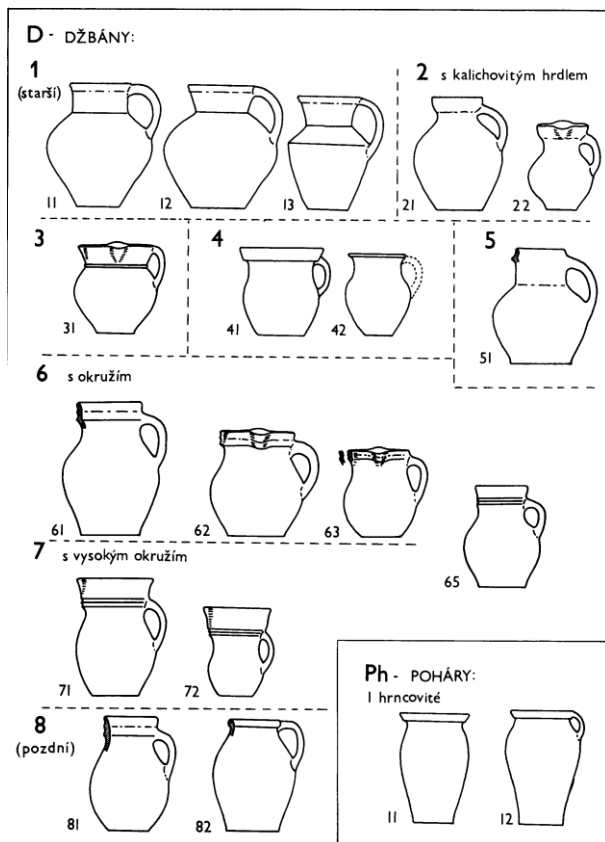
Obr. 29: Výzdobné prvky keramiky zabrušanského typu



Obr. 30: Keramika s výzdobnými prvky Zabrušanského typu. (1 – Bžany okr. Teplice, 2-Duchcov okr. Teplice, 3-Libochovice okr. Litoměřice, 4-Vlastislav okr. Litoměřice, 5-Zabrušany okr. Teplice



Obr. 32: Morfologie vrcholně středověké keramiky I



Obr. 33: Morfologie vrcholně středověké keramiky II



Obr. 34: Soubor šperků z knížecí mohyly u Želének